

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Τμήμα Φιλολογίας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ : Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΕΩΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»

«Δυτικές Πριγκίπισσες στην αυλή του Μυστρά»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της
Ευγενίας Ι. Ντελή
Διπλωματούχου Ιστορικού και Αρχαιολογικού Τμήματος
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (1989)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Δημήτρα Μονιού,
Δρ Βυζαντινής Φιλολογίας

Συνεπιβλέποντες : Σοφία Καπετανάκη,
Επ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
Δημήτριος Βαχαβιώλος,
Δρ Βυζαντινής Ιστορίας

Μυστράς, Δεκέμβριος 2019

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας επιχειρείται η μελέτη των διπλωματικών συνοικεισίων στο Βυζάντιο γενικότερα, αλλά και οι γάμοι των δεσποτών του Μυστρά ειδικότερα, με Δυτικές πριγκίπισσες που έζησαν στην αυλή του Μυστρά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, κατά την οποία ο Μυστράς ήταν ένα από τα δυναμικότερα περιφερειακά διοικητικά κέντρα της άλλοτε κραταιάς Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος που είναι εισαγωγικό παρουσιάζονται σε κεφάλαια οι ιστορικο-πολιτικές συνθήκες στη Βυζαντινή αυτοκρατορία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, το Δεσποτάτο του Μορέως καθώς και η δημιουργία του βυζαντινού οικισμού του Μυστρά. Στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά στη σημασία των διπλωματικών επιγαμιών κατά την πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο καθώς και στην Παλαιολόγεια εποχή. Επίσης, εξετάζεται ο ρόλος του θρησκεύματος κατά τη σύναψη αυτών των επιγαμιών. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται αναλυτικά οι δυτικές πριγκίπισσες που έζησαν στον Μυστρά ως σύζυγοι των δεσποτών, καθώς και το πολιτικό πλαίσιο που οδήγησε στη σύναψη αυτών των γάμων. Ακόμα, γίνεται προσπάθεια για μία όσο το δυνατόν ουσιαστικότερη κατανόηση των προσωπικοτήτων αυτών των γυναικών, οι οποίες στάλθηκαν σε μια ξένη χώρα και χρησιμοποιήθηκαν για να εξυπηρετηθούν πολιτικά συμφέροντα μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Δήμητρα Μονιού, για την ουσιαστική και πολύτιμη βοήθειά της κατά την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας. Η υποστήριξή της και οι εύστοχες παρατηρήσεις της υπήρξαν σημαντικές για τη συγγραφή αυτής της εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συνεπιβλέποντες καθηγητές μου κ. Σοφία Καπετανάκη και κ. Δημήτριο Βαχαβιώλο.

Επιπλέον, θέλω να απευθύνω θερμές ευχαριστίες στην κ. Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, «*ψυχή*», του Ινστιτούτου Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού καθώς και σε όλους του καθηγητές που μας δίδαξαν στο

μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Βυζαντινός Κόσμος: Η σχέση του με την Αρχαιότητα και τον Νεώτερο Ελληνισμό».

Ακόμα, ευχαριστώ θερμά την Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας κ. Ευαγγελία Πάντου για την παραχώρηση φωτογραφιών από το αρχείο της Εφορείας καθώς και τον αρχαιολόγο κ. Παναγιώτη Περδικούλια για τη βοήθειά του.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω ολόψυχα τον σύζυγό μου Νίκο για όλη την ενθάρρυνση και υποστήριξη που μου προσέφερε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ.	1
II ΜΕΡΟΣ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ		
ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ (1204-1460)		
α) Η περίοδος της Φραγκοκρατίας	σελ.	4
β) Το Δεσποτάτο του Μορέως (1262-1460)	σελ.	8
γ) Ο βυζαντινός οικισμός του Μυστρά	σελ.	9
III ΜΕΡΟΣ: ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΣΥΝΟΙΚΕΣΙΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ		
1. Πρώιμη και Μέση βυζαντινή περίοδος	σελ.	13
2. Παλαιολόγεια περίοδος	σελ.	21
α. Τα διπλωματικά συνοικέσια	σελ.	21
β. Ο ρόλος του θρησκευματος στις διπλωματικές επιγαμίες	σελ.	26
III ΜΕΡΟΣ: ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ ΣΤΟΝ ΜΥΣΤΡΑ		
1. Μανουήλ Καντακουζηνός-Ισαβέλλα De Lusignan	σελ.	31
2. Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος-Βαρθολομαία Acciaiuoli	σελ.	41
α) Ο γάμος του Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου με την Βαρθολομαία Acciaiuoli	σελ.	44
β) Το πορτραίτο του Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου	σελ.	49
3. Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος-Κλεόπα Malatesta		
α) Ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος και η παρουσία του στην Πελοπόννησο	σελ.	52
β) Ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος και ο Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος νυμφεύονται Δυτικές Πριγκίπισσες	σελ.	55
γ) Η Κλεόπα στην αυλή του Μυστρά- Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων	σελ.	60
δ) Η θρησκευτική πίστη της Κλεόπα	σελ.	62
ε) Η εκστρατεία των Παλαιολόγων εναντίον του Πανδόλφο Malatesta	σελ.	65
στ) Ο θάνατος της Κλεόπα Malatesta – Επιτάφιοι λόγοι	σελ.	67
ζ) Το ένδυμα μιας βυζαντινής πριγκίπισσας-Σχέσεις Βυζαντίου και Δύσης	σελ.	72
IV] ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ.	75
V] ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.	78
VI] ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	σελ.	85

[ΜΕΡΟΣ Ι]

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

(1204-1460)

α) Η περίοδος της Φραγκοκρατίας (1204-1261)¹

Στις 12 Απριλίου 1204 οι σταυροφόροι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, κατέλυσαν το Βυζαντινό κράτος και μοίρασαν μεταξύ τους τα εδάφη του. Φρόντισαν να εφαρμόσουν ένα νέο πολιτικό σύστημα στην Ελληνική Ανατολή σύμφωνα με τη συνθήκη που οι ίδιοι είχαν συνολογήσει τον Μάρτιο του 1204 μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης.

Ο κόμης Βαλδουίνος της Φλάνδρας στέφτηκε αυτοκράτορας της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης στην Αγία Σοφία στις 16 Μαΐου 1204. Στον Βαλδουίνο δόθηκε η Θράκη, το βορειοδυτικό τμήμα της Μικράς Ασίας και πολλά νησιά του Αιγαίου, όπως η Λέσβος, η Χίος και η Σάμος. Ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός ύστερα από διαπληκτισμούς ιδιοποιήθηκε τη Θεσσαλονίκη και ίδρυσε ένα βασίλειο, που περιλάμβανε τις

¹ Για την περίοδο της Φραγκοκρατίας βλ. ενδεικτικά Ostrogorsky (1993) 93-154 · Vasiliev (1973) 625-718 και *ODB* 2 1183-1185. Βλ. και Carile, A., (1978) *Per una storia dell' Impero latino de Constantinopoli*, Bologna · Hendrickx, B., (1974) "Les institutions de l'empire latin de Constantinople (1204-1261)", *Byzantina* 6, 85-154 · Hendrickx, B., (1974) "The Main Problems of the History of the Latin Empire of Constantinople (1204-1261)", *RBPH* 52, 787-799 · Wolff, R.L., (1976) *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, London · Ζαχαρόπουλος, Ν., (1998), *Η Εκκλησία στην Ελλάδα κατά τη Φραγκοκρατία*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη · Λαΐου, Α., (1980) «Κοινωνία και οικονομία (1204-1453)», *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, τ. Θ', 214-243 · Μαλτέζου Χρ., (1980) «Λατινοκρατούμενη Ελλάδα-Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις», *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, τ. Θ', 244-278 · Miller, W., (1997) *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204-1566*, (μτφ. Α. Φουριώτης), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα · Σαββίδης, Α., (2003) «Λατινοκρατία-Φραγκοκρατία μετά το 1204 μ.Χ. Όροι ταυτόσημοι; Ένα βιβλιογραφικό δοκίμιο για τους πρώτους αιώνες των δυτικών κυριαρχιών στον ελλαδικό χώρο», *Βυζαντικά* 23 (2003), 185-210.

γειτονικές προς τη Θεσσαλονίκη περιοχές της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας.

Στην κατοχή της Βενετίας πέρασαν τα λιμάνια της Κορώνης και της Μεθώνης στην Πελοπόννησο και αργότερα το Δυρράχιο, η Ραγούσα στις ακτές της Αδριατικής, τα νησιά του Ιονίου Πελάγους, η Κρήτη και τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου μαζί με την Εύβοια, την Άνδρο και τη Νάξο. Ακόμα τα σπουδαιότερα λιμάνια του Ελλήσποντου και της θάλασσας του Μαρμαρά καθώς και τα τρία όγδοα της Κωνσταντινούπολης περιέπεσαν στην κατοχή της Γαληνοτάτης με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί στην Ανατολή ένα Βενετικό αποικιακό κράτος που κυριαρχούσε σε όλα τα θαλάσσια δίκτυα, από τη Βενετία έως την Κωνσταντινούπολη.

Στην κεντρική και νότια Ελλάδα δημιουργήθηκαν σημαντικές ηγεμονίες που βρίσκονταν σε πολύ χαλαρή σχέση με την Κωνσταντινούπολη, αφού οι ηγεμόνες του εξαρτιόνταν άμεσα όχι από τον αυτοκράτορα αλλά από τον βασιλιά της Θεσσαλονίκης Βονιφάτιο ο οποίος επεκτάθηκε στην Αθήνα και μεταβίβασε την επικυριαρχία της Αττικής και της Βοιωτίας στον Όθωνα de la Roche. Η Πελοπόννησος, επίσης, υποτάχτηκε με τη βοήθεια του Βονιφάτιου στον Γουλιέλμο Σαμπλίττη και στον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο. Εδώ δημιουργήθηκε το Γαλλικό πριγκιπάτο της Αχαΐας ή του Μορέα, το πιο ιδιόμορφο από όλα τα πριγκιπάτα που σχηματίστηκαν πάνω στα ερείπια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, αφού ήταν καθόλα δυτικό στον τρόπο ζωής και ταυτόχρονα αντιπροσώπευε μια ισχυρά διαφοροποιημένη φεουδαρχική οργάνωση κάτω από την εξουσία του Γουλιέλμου Σαμπλίττη και αργότερα του οίκου των Βιλλεαρδουίνων.

Ο βυζαντινός πληθυσμός δέχτηκε τη Λατινική κυριαρχία με πολύ μεγάλη αντιπάθεια, όχι μόνο εξαιτίας της υπεροψίας των κατακτητών αλλά και λόγω της διαφοράς στα θέματα της πίστης. Οι σχέσεις των κατακτητών και των κατακτημένων χαρακτηρίζονται από έντονη αντιπαλότητα. Η πολιτική και θρησκευτική διαφοροποίηση των Βυζαντινών καθώς και η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης έγινε τώρα πιο έντονη κάτω από τη Φράγκικη κατοχή. Έτσι μεγάλος αριθμός Βυζαντινών ισχυρών εγκατέλειψαν

τα κατελημμένα από τους Λατίνους εδάφη τους και κατέφυγαν σε περιοχές, που έμεναν ακόμη ελεύθερες από τους κατακτητές. Εκεί δημιούργησαν νέα κρατίδια, που έσωσαν το Βυζάντιο από τον αφανισμό.

Στη Μ. Ασία ιδρύθηκε από τον Θεόδωρο Λάσκαρη η αυτοκρατορία της Νίκαιας. Στη Δυτική Ελλάδα εδραιώθηκε από τον Μιχαήλ Άγγελο η ηγεμονία της Ηπείρου. Στις νοτιο-ανατολικές ακτές του Εύξεινου Πόντου είχε ιδρυθεί λίγο νωρίτερα, από τον Αλέξιο και Δαυίδ Κομνηνό, η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας².

Η κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Φράγκους πραγματοποιήθηκε σταδιακά. Άρχισε το 1205 και ολοκληρώθηκε σαράντα τρία χρόνια αργότερα, το 1248, στην διάρκεια της ηγεμονίας του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, δευτερότοκου γιού του ιδρυτή του Φραγκικού κράτους της Αχαΐας. Ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος γεννήθηκε στην Καλαμάτα και ανέλαβε την εξουσία μετά το θάνατο του αδελφού του Γοδεφρείδου Β' (1246). Αρχικά πολιορκήσε τη Μονεμβάσια και καθυπόταξε τους Τσακωνες και τους Σλάβους του Ταϋγέτου, που δεν είχαν αναγνωρίσει έως τότε τη Φραγκική κυριαρχία. Η πολιορκία της Μονεμβάσις κράτησε τρία χρόνια και εξάντλησε τους Μονεμβασιώτες που παραδόθηκαν αφού πρώτα ο Γουλιέλμος αναγνώρισε τα προνόμια των κατοίκων και παραχώρησε στους άρχοντες φέουδα στα Βάτικα. Με την παράδοση της Μονεμβασίας, το 1248, τελείωσε ουσιαστικά το κατακτητικό έργο των Φράγκων και όλη η Πελοπόννησος πέρασε στην εξουσία τους. Αμέσως μετά, ο Φράγκος ηγεμόνας φρόντισε για την ανέγερση κάστρων σε όλη την επικράτειά του. Στα τέλη του 1248-αρχές του 1249 άρχισε να κτίζει στους πρόποδες του Ταϋγέτου το κάστρο του Μυστρά που έμελλε να γίνει στους επόμενους αιώνες το τελευταίο προπύργιο του μεσαιωνικού Ελληνισμού, και λίγο αργότερα τα κάστρα της Μάνης και του Λεύτρου. Αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών ήταν η καθυπόταξη των Τσακωνών και Μηλιγγών που αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του Βιλλεαρδουίνου. Στα χρόνια της ηγεμονίας του, η Πελοπόννησος γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή της. Όμως στα χρόνια που

² Ostrogorsky (1993) 98-102.

ακολούθησαν, οι Φράγκοι είχαν να αντιμετωπίσουν τις συνεχείς προσπάθειες των Βυζαντινών για εδραίωση και αργότερα για επέκταση της κυριαρχίας τους στα κατεχόμενα από τους Λατίνους εδάφη.

Η κατάσταση γενικά στον Φραγκοκρατούμενο Ελληνικό χώρο είχε αρχίσει να γίνεται ιδιαίτερα επικίνδυνη για τα λατινικά συμφέροντα. Η Λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, ξεχασμένη από τη Δύση, είχε πέσει σε παρακμή και αθλιότητα. Η εξασθένηση αυτή του Λατινικού κράτους της Κωνσταντινούπολης αλλά και η ταυτόχρονη ενδυνάμωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας δεν άφησε ανεπηρέαστη τη Φραγκοκρατούμενη Πελοπόννησο. Ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος που είχε ήδη χάσει τη συμπαράσταση της Βενετίας αναμίχθηκε στη διαμάχη ανάμεσα στην Ήπειρο και τη Νίκαια με τη συμμετοχή του στη μάχη της Πελαγονίας. Στη μάχη αυτή, που δίκαια θεωρείται μία από τις σημαντικότερες μάχες του 13^{ου} αιώνα, ο Φραγκικός στρατός νικήθηκε από τις δυνάμεις του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου με αποτέλεσμα να αιχμαλωτιστεί μαζί με πολλούς Φράγκους φεουδάρχες και ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος. Η Νίκαια αναδείχτηκε πρωταγωνίστρια δύναμη, άνοιξε ο δρόμος για την αποκατάσταση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα άρχισε η παρακμή της Φραγκικής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο³.

Στις 15 Αυγούστου 1261, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος εισήλθε θριαμβευτικά στην Κωνσταντινούπολη και την απελευθέρωσε μετά από πενήντα επτά χρόνια Λατινικής κυριαρχίας.

³ Μαλτέζου (1979) 252-254.

β) Το Δεσποτάτο του Μορέως (1262-1460)⁴

Το έτος 1262 ιδρύθηκε το Ελληνικό Δεσποτάτο του Μορέως, όταν ο Φράγκος ηγεμόνας της Αχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος, μετά την ήττα του στη μάχη της Πελαγονίας και την αιχμαλωσία του από τους Βυζαντινούς, αναγκάστηκε να παραχωρήσει στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο, ως λύτρα για την απελευθέρωσή του ορισμένα φρούρια στην Πελοπόννησο. Αυτά ήταν τα κάστρα της Μονεμβασιάς, της Μαΐνης, του Γερακίου και του Μυζηθρά (Μυστρά). Έτσι, οι Βυζαντινοί αποκτούν σταθερή βάση στην Πελοπόννησο, όχι μόνο για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, αλλά και για την οριστική επικράτησή τους.

Η ιστορία του Δεσποτάτου του Μορέως διαιρείται σε δύο περιόδους. Στην πρώτη περίοδο (1262-1349), τα Πελοποννησιακά εδάφη υπό τη δικαιοδοσία των «κεφαλών» διοικητών διορισμένων από την αυτοκρατορική αυλή, αποτέλεσαν επαρχία του Βυζαντινού κράτους. Στη δεύτερη περίοδο (1349-1461), η Ελληνική Πελοπόννησος παραχωρήθηκε από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, που κυβέρνησαν τις πελοποννησιακές κτήσεις με τον τίτλο του Δεσπότη.⁵ Αποτέλεσμα αυτής της ενέργειας ήταν να δημιουργηθεί ένα ημιαυτόνομο κράτος, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο εξαρτημένο από την έδρα της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη⁶.

⁴ Για το Δεσποτάτο του Μορέως βλ. ενδεικτικά Zakythinis, D., (1975) *Le despotat grec de Morée*, London · Longnon., J., (1954) "La renaissance de l' hellénisme dans le despotat de Morée", *JSav* , 111-133 · Κορδώσης, Μ., (1982/4), «Ιστορικά-τοπογραφικά του Μορέως κατά την πρώτη έκστρατεία του Μεχμέτ Β», *Πελοποννησιακά* 15, 153-160. Βλ. και *ODB* 2 1409-1410 όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.

⁵ Τον τίτλο του Δεσπότη του Μορέως έλαβαν με χρονολογική σειρά οι εξής: α) Μανουήλ Καντακουζηνός (1349-1380), β) Ματθαίος Καντακουζηνός (1380-1381), γ) Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος (1381-1407), δ) Δημήτριος Καντακουζηνός (1383-1384), ε) Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος (1407-1428), στ) Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος μαζί με τους αδελφούς του Κωνσταντίνο και Θωμά (1428-1443), ζ) Κωνσταντίνος ΙΑ' και Θωμάς Παλαιολόγος (1443-1449), η) Θωμάς Παλαιολόγος και Δημήτριος Παλαιολόγος (1449-1460).

⁶ Μαλτέζου (1979) 282.

γ) Ο βυζαντινός οικισμός του Μυστρά.

Η ιστορία του Μυστρά ξεκινά όταν ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος οικοδομεί σε ένα λόφο, στις υπώρειες του Ταυγέτου, ένα κάστρο για να προστατέψει την κοιλάδα του Ευρώτα, η οποία αποτελούσε προσωπικό του φέουδο, από τις σλαβικές φυλές που κατοικούσαν στο βουνό. Στο Χρονικό του Μορέως περιγράφεται η στιγμή που ο Φράγκος πρίγκιπας, στην αναζήτηση στρατηγικών ερεισμάτων, ξεχώρισε το βράχο του Μυστρά.

*«Κι ὅσον ἐγύρευεν καλά τὰ μέρη ἐκείνα ὅλα,
 ἠῦρεν βουνί παράξενον, ἀπόκομμα εἰς ὄρος,
 ἀπάνω τῆς Λακεδαιμονίας κανένα μίλιν πλέον.
 Διατί τοῦ ἄρρεσεν πολλά νά ποιήσῃ δυναμάριν,
 ὄρισε ἀπ' ἐξω στό βουνί κ' ἐχτίσαν ἕνα κάστρον,
 καί Μυζηθράν τ' ὠνόμασεν, διατί τό κράζαν οὕτως»⁷*

Ο λόφος αυτός, κατά το χρονικό του Μορέως, ονομαζόταν Μυζηθράς, απ' όπου ίσως να προέρχεται και η ονομασία Μυστράς. Η προέλευση δεν μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη.

Η ίδρυση του κάστρου του Μυστρά συντελείται ένα χρόνο μετά την κατάληψη της Μονεμβασίας, τελευταίας βυζαντινής βάσης στην Πελοπόννησο, με την οποία ο Γουλιέλμος ολοκληρώνει την προσπάθεια του πατέρα του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου να θέσει υπό πλήρη έλεγχο τον τόπο. Στον Μυστρά δε φαίνεται να είχε σκοπό να ιδρύσει οικισμό, αφού κατοικούσε συχνά στη Λακεδαιμονία, όπως ονομαζόταν στον Μεσαίωνα η πόλη της Σπάρτης. Μόλις δεκατρία χρόνια μετά το κτίσιμο του οχυρού, το 1262, ο Γουλιέλμος αναγκάζεται να παραδώσει το κάστρο του Μυστρά μαζί με άλλα κάστρα στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο, ο οποίος αποκτά και πάλι βάσεις στη νότια Πελοπόννησο.

Μετά την εγκατάστασή τους στο κάστρο του Μυστρά, οι Βυζαντινοί επιχειρούν αμέσως να κυριαρχήσουν στη Λακεδαίμονα. Συγχρόνως, η ασφάλεια που παρέχει ο φυσικά οχυρός λόφος του Μυστρά, θα προκαλέσει

⁷ Χρονικό του Μορέως στιχ. 2990-2991.

τη μετακίνηση του πληθυσμού της Λακεδαιμονίας σε αυτόν, γεγονός που θα αποτελέσει την απαρχή της εξέλιξής του στο σημαντικότερο αστικό κέντρο της περιοχής.

Η μεταφορά της έδρας του Ορθόδοξου Μητροπολίτη από τη Λακεδαιμονία στον Μυστρά που είχε διωχθεί από τους Φράγκους, βοήθησε στην εντατικοποίηση του εποίκισμού της νέας βυζαντινής πόλης. Η ίδρυση του Μητροπολιτικού ναού του Αγίου Δημητρίου, από τον Μητροπολίτη Ευγένιο (1263-1272), οριοθετεί και το κάτω όριο της πόλης του Μυστρά που περιβάλλεται πλέον με τείχος. Οι πρώτοι διοικητές των βυζαντινών περιοχών, έλαβαν την ονομασία «Κεφαλή» και είχαν θητεία ετήσιας διάρκειας. Η έδρα τους δημιουργείται στο πάνω μέρος του λόφου, όπου πιθανότατα προϋπήρχε κατοικία της φράγκικης περιόδου, και δημιουργείται γύρω από την περιοχή αυτή η Άνω Πόλη με ιδιαίτερη τείχιση. Μετά τον θάνατο του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, το 1282, ο γιός του Ανδρόνικος Β' αναδιοργανώνει τη διοίκηση και οι νέοι διοικητές ονομάζονται πλέον «Επίτροποι» και έχουν μεγαλύτερη θητεία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στον Μυστρά πριν την εγκαθίδρυση του διοικητικού θεσμού του Δεσπότη ως χορηγοί των πρώτων εκκλησιών, εμφανίζονται σημαντικές εκκλησιαστικές προσωπικότητες, όπως ο Μητροπολίτης Ευγένιος, ο Νικηφόρος Μοσχόπουλος και οι ηγούμενοι Παχώμιος και Δανιήλ. Ο Νικηφόρος Μοσχόπουλος είναι ο πρώτος Μητροπολίτης του Μυστρά, ο οποίος, το αργότερο από το 1292 ποιμαίνει μόνος του τη Λακεδαίμονα, αφού ο τελευταίος Λατίνος Επίσκοπος της Λακεδαιμονίας αναφέρεται ότι εδρεύει πλέον στην Κορώνη και οι Φράγκοι έχουν από τα τέλη της δεκαετίας του 1280 εγκαταλείψει την κοιλάδα του Ευρώτα. Ο Νικηφόρος Μοσχόπουλος αναμορφώνει τη Μητρόπολη και την καθιστά μεγάλο εκκλησιαστικό και πολιτιστικό κέντρο με ευρεία κοινωνική δράση, νοσοκομείο και σημαντική βιβλιοθήκη με εργαστήριο αντιγραφής κωδίκων. Τις εργασίες του στη Μητρόπολη ξεκινά το 1291/1292 και αργότερα το 1315, ολοκληρώνει το έργο του με την ανέγερση προσκτισμάτων και επισκοπικού μεγάρου.

Ο ηγούμενος Παχώμιος, προσωπικότητα με ευρύτατη δράση στην Πελοπόννησο, κτίζει μεταξύ των ετών 1290-1296 μαζί με τον ηγούμενο της μονής Βροντοχίου Δανιήλ, τους Αγίους Θεοδώρους, πρώτο καθολικό της μονής αυτής. Αργότερα, το 1310 αρχίζει να κτίζει το νέο καθολικό της μονής, την Οδηγήτρια, και ολοκληρώνει τη δόμηση του μοναστηριακού συνόλου με τα κελιά, την Τράπεζα και τον πύργο. Το μεγάλο αυτό μοναστηριακό συγκρότημα, που οριοθετεί τη βόρεια γωνία του οικισμού εξελίσσεται σε ένα ακόμα σημαντικό εκκλησιαστικό και πολιτιστικό κέντρο με ονομαστό εργαστήριο αντιγραφής κωδίκων. Η οικοδομική δραστηριότητα στον λόφο του Μυστρά επεκτείνεται, τόσο στην Κάτω όσο και στην Άνω πόλη.

Στα χρόνια του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού πραγματοποιείται μια μεγάλη αλλαγή στη διοίκηση της Πελοποννήσου. Ο αυτοκράτορας που ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την αναδιοργάνωση και τόνωση της βυζαντινής εξουσίας στην Πελοπόννησο όρισε, το 1349, το γιό του Μανουήλ πρώτο δεσπότη του Μυστρά με ισόβια θητεία. Έτσι, η βυζαντινή περιφέρεια της Πελοποννήσου αποκτά, ως Δεσποτάτο, αυτοδυναμία και μια καινούργια εποχή ξεκινά για τον Μυστρά.

Ο Μανουήλ Καντακουζηνός με διπλωματικό συνοικέσιο παντρεύεται την Ισαβέλλα De Lusignan, που έχει φραγκική καταγωγή από την πλευρά του πατέρα της και οι δύο τους διατηρούν καλές σχέσεις με τη φραγκική αριστοκρατία της Πελοποννήσου καθώς και με τον Πάπα. Τώρα που ο Μυστράς είναι πρωτεύουσα του Δεσποτάτου, οι χορηγίες προέρχονται από τους Δεσπότες ή από ανώτατους διοικητικούς αξιωματούχους. Με τη χορηγία του ίδιου του Δεσπότη Μανουήλ Καντακουζηνού οικοδομούνται οι ναοί της Αγίας Σοφίας και της Περιβλέπτου.

Μετά τον θάνατο του πρώτου Δεσπότη του Μυστρά Μανουήλ Καντακουζηνού, το 1383, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος ορίζει το γιό του Θεόδωρο Α' ως δεύτερο Δεσπότη του Μυστρά εγκαινιάζοντας έτσι την περίοδο της Δεσποτείας των Παλαιολόγων. Αυτός, όπως και ο προκάτοχός του, νυμφεύεται το 1385 δυτική πριγκίπισσα για διπλωματικούς λόγους. Αυτή είναι η Βαρθολομαία, κόρη του Νέριο Α' Acciaiuoli, με τον

οποίο ο Θεόδωρος Α' έχει κάνει συμμαχία. Στα χρόνια του Θεόδωρου Α' δεν φαίνεται να πραγματοποιείται μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα στον Μυστρά.

Ο τρίτος Δεσπότης του Μυστρά είναι ο Θεόδωρος Β', γιός του αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγου. Και αυτός παντρεύεται με δυτική πριγκίπισσα, την Κλεόπα Malatesta, το 1421 για λόγους σκοπιμότητας. Η εποχή του Θεόδωρου Β' υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη για τον Μυστρά. Εκτός από την αναμόρφωση του παλατιού και τη διαμόρφωση μιας μεγάλης πλατείας μπροστά από αυτό, ως πολιτικό και εμπορικό κέντρο της πόλης, την εποχή αυτή οικοδομείται από τον μέγα πρωτοστράτορα Ιωάννη Φραγκόπουλο η μονή της Παντάνασσας. Στον Μυστρά, την εποχή της δεσποτείας του Θεόδωρου Β', ανθούν οι τέχνες και η φιλοσοφία. Ο μεγάλος φιλόσοφος Πλήθων δημιουργεί εδώ, μια από τις σημαντικότερες φιλοσοφικές σχολές της εποχής του.

Η τέχνη του Μυστρά, υψηλής ποιότητας έκφραση της βυζαντινής καλλιτεχνικής παραγωγής, υιοθετεί κωνσταντινοπολίτικα πρότυπα στην αρχιτεκτονική των ναών αλλά και στη ζωγραφική. Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο γίνεται, ωστόσο, αισθητή και η επιρροή δυτικών εκφραστικών τρόπων.

Ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους Δεσπότες του Μυστρά κατέχει ο Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος (1443-1448), προτελευταίος στη σειρά Δεσπότης, ο οποίος, έχοντας διαδεχτεί στον αυτοκρατορικό θρόνο τον αδελφό του Ιωάννη Η' Παλαιολόγο (1425-1448), θα σκοτωθεί κατά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453. Η βυζαντινή φάση στην ιστορία του Μυστρά λήγει το 1460 με την παράδοσή του στους Τούρκους από τον Δεσπότη Δημήτριο Παλαιολόγο.

ΙΙ] ΜΕΡΟΣ:

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΣΥΝΟΙΚΕΣΙΑ

ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

1) Πρώιμη και Μέση βυζαντινή περίοδος

Το Βυζάντιο μέσα από την μακραίωνη ιστορία του αποτέλεσε για αρκετούς αιώνες το σημαντικότερο κράτος του χριστιανικού μεσαιωνικού κόσμου. Η διπλωματία ήταν ένας από τους τομείς που είχαν μεγάλη ανάπτυξη στο βυζαντινό κράτος⁸ και σύντομα αποδείχθηκε ότι ένα από τα κύρια μέσα έμμεσης διπλωματίας ήταν η σύναψη επιγαμιών μεταξύ των μελών του βυζαντινού αυτοκρατορικού οίκου και μελών ξένων ηγεμονικών οίκων.⁹ Την εποχή που η βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν στην ακμή της, περίπου έως τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, το κύρος του αυτοκρατορικού αξιώματος ήταν πολύ μεγάλο και επικρατούσε η αυτοκρατορική ιδέα, η αντίληψη δηλαδή ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν ανώτερος όλων των υπολοίπων ηγεμόνων. Για το λόγο αυτό οι επαφές με λαούς που θεωρούνταν κατώτεροι ήταν περιορισμένες. Αξιοποιώντας, λοιπόν, την αίγλη του αυτοκρατορικού τίτλου, η βυζαντινή διπλωματία έθετε ως βασικό στόχο της

⁸ Για τη βυζαντινή διπλωματία βλ. κυρίως Shepard (1985), 43 κ.εξ.

⁹ Για τα διπλωματικά γαμικά συναλλάγια στο Βυζάντιο αξιοσημείωτες είναι οι εξής μελέτες: Macrides, (1992), 263-280 · Wolf (1991), 15-32 · Enepekidis, (1955), 368-374 · Kerbi (1979). Επίσης, αξιοσημείωτες είναι και οι μελέτες για μεμονωμένες πριγκίπισσες είτε βυζαντινές που παντρεύτηκαν σε ξένες αυλές, είτε ξένες που παντρεύτηκαν μέλη των βυζαντινών αυτοκρατορικών οικογενειών, βλ. μεταξύ άλλων Hecht (1968), 312-338 · Laurent (1972), 35-39 · Falkenhausen (1982) 56-72 · Todt (1988) 113-147. Για τα γαμικά συναλλάγια της Μεσοβυζαντινής περιόδου (6ος-12ος αι.) αξιόλογη είναι η αδημοσίευτη διατριβή της Παναγοπούλου, βλ. Παναγοπούλου, Α., (2001), *Τα διπλωματικά γαμικά συναλλάγια στο Βυζάντιο (6ος-12ος αι.)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/12600#page/1/mode/2up>). Βλ. και την πρόσφατη αδημοσίευτη διατριβή της Βασιλοπούλου, βλ. Βασιλοπούλου, Ν., (2015), *Τα βασιλικά συνοικέσια κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1258-1453)*. Πολιτικές προσεγγίσεις, ΕΚΠΑ (<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/37048#page/6/mode/2up>), 21-33.

την πραγματοποίηση γάμων πολιτικής σκοπιμότητας στο διεθνές περιβάλλον της αυτοκρατορίας.¹⁰

Τα διπλωματικά συνοικέσια είχαν επιτυχώς χρησιμοποιηθεί από το βυζαντινό κράτος τόσο στην πρώιμη όσο και στη μέση βυζαντινή περίοδο όχι όμως πάντα με την ίδια συχνότητα. Γι' αυτό και είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε πώς εξελίσσεται το φαινόμενο αυτό σε συνάρτηση πάντα με τις εκάστοτε ιστορικο-πολιτικές συνθήκες, ποιοι λάμβαναν κάθε φορά την πρωτοβουλία για την σύναψη συνοικεσίων ή γάμων με αλλοεθνείς και ποια ήταν τα κίνητρα της τελέσεως τέτοιου είδους επιγαμιών.

Στην **πρώιμη περίοδο** και πιο συγκεκριμένα από τον 4ο αι. κ.εξ. μετά την εμφάνιση γερμανικών κυρίως φύλων στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας είναι σύνηθες και αρκετά συχνό το φαινόμενο σύναψης γάμων ρωμαίων και βαρβάρων, οι οποίοι ανήκαν σε ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Από τα τέλη του 4ου αι. και για τους επόμενους δύο περίπου αιώνες οι γάμοι μεταξύ βαρβάρων ηγεμόνων και μελών της βυζαντινής αυτοκρατορικής αυλής είναι πλέον πάγια τακτική συσφίξεως των σχέσεων μεταξύ των μελών της στρατιωτικής και πολιτικής αριστοκρατίας βυζαντινών και βαρβάρων.¹¹ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ενταχθούν ήδη από τον 4ο αι. αλλοεθνείς στις βυζαντινές αυτοκρατορικές οικογένειες.

Από τον 6ο αι. κ. εξ. και για μία μακρά περίοδο τριών περίπου αιώνων παρατηρείται σημαντική μείωση των επιγαμιών για διπλωματικούς λόγους.¹² Από την εποχή του Ιουστινιανού έως το 717 οι Βυζαντινοί επιχείρησαν 4 φορές να συνάψουν γάμους με βαρβάρους, ενώ τελεσφόρησαν μόνο οι δύο

¹⁰ Για την αυτοκρατορική ιδεολογία των Βυζαντινών βλ. Brandes (2013) 262-284 και Ostrogorsky (1956-7) 1-14 Βλ. και Βασιλοπούλου (2015), 21-22 όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.

¹¹ Βλ. Παναγοπούλου (2001), 477.

¹² Τον 6ο αι. και συγκεκριμένα το έτος 550 πραγματοποιήθηκε ο γάμος του Γερμανού, ανιψιού του Ιουστινιανού, με την εγγονή του Θεοδέριχου του Μεγάλου Ματασούνηθα, με κύριο σκοπό τη νομιμοποίηση της βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία. Πρόκειται για τον μοναδικό γάμο βυζαντινού με δυτική τον 6ο αι. Για περισσότερες πληροφορίες και όλη τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Παναγοπούλου (2001), 72-74.

γάμοι,¹³ στοιχείο ενδεικτικό της διστακτικότητας που υπήρχε την εποχή εκείνη για τέτοιου είδους διπλωματικές κινήσεις. Το έτος 705 ο Ιουστινιανός είναι ο πρώτος αυτοκράτορας με σύζυγο από ξένη ηγεμονική αυλή. Έως την εποχή εκείνη οι αυτοκράτορες μπορούσαν να συνάψουν γάμους με κόρες Φράγκων στρατηγών, οι οποίοι ζούσαν στη βυζαντινή αυτοκρατορία.¹⁴

Από το έτος 717 έως και την αρχή της Μακεδονικής δυναστείας το 867 πραγματοποιήθηκε ένας ακόμα γάμος με τους Χαζάρους, αφού ο Κωνσταντίνος Ε', γιος του Λέοντος Γ', το έτος 733 νυμφεύτηκε την κόρη του χαγάνου των Χαζάρων, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο επερχόμενη αραβική απειλή.¹⁵ Γενικότερη όλη αυτή την περίοδο με εξαίρεση τον προαναφερθέντα γάμο και έναν ακόμα μεταξύ του βούλγαρου Τελερίγου με εξαδέλφη της αυτοκράτειρας Ειρήνης το έτος 776,¹⁶ όλοι οι υπόλοιποι γάμοι οι οποίοι είτε τελέστηκαν είτε προτάθηκαν αλλά δεν τελεσφόρησαν, αποσκοπούσαν στην προσέγγιση των δυτικών ηγεμόνων. Με πρωτοβουλία σχεδόν πάντα της βυζαντινής πλευράς έγιναν προσπάθειες, προκειμένου ο γιος του βυζαντινού αυτοκράτορα να νυμφευτεί την κόρη κάποιου Φράγκου ηγεμόνα.¹⁷ Κύριος σκοπός ήταν να ενισχυθεί η Βυζαντινή Αυτοκρατορία προσεταιριζόμενη την ανερχόμενη Δύση. Ο κίνδυνος μπροστά στην αραβική προέλαση παρακίνησε και τον Θεόφιλο το 842 να παντρεύει μία από τις κόρες του με τον Λουδοβίκο Β', γιο του Φράγκου Λοθάριου Α'. Παρόμοιες

¹³ Πρόκειται για τον γάμο του Γερμανού, ανιψιού του Ιουστινιανού, με την εγγονή του Θεοδέριχου του Μεγάλου Ματασούνηθα, το έτος 550 και για τον γάμο του Ιουστινιανού Β' με την αδελφή του χαγάνου των Χαζάρων το έτος 704, η οποία έλαβε το όνομα Θεοδώρα. Για τα σχετικά βλ. Παναγοπούλου (2001), 72-74 και 85-90 και Βασιλοπούλου (2015) 25. Αξιοσημείωτο βεβαίως είναι ότι ο Kazhdan δεν εντάσσει τον γάμο του Ιουστινιανού Β' στους διπλωματικούς γάμους της εποχής, δεδομένου ότι τέλεσε τον γάμο όντας εξόριστος με σκοπό να κερδίσει τον θρόνο και όχι ως αυτοκράτωρ. Βλ. Kazhdan (1992), 17 και Παναγοπούλου (2001), 478.

¹⁴ Βλ. Kazhdan (1992), 17.

¹⁵ Για τον γάμο και το ιστορικο-διπλωματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκε βλ. Παναγοπούλου (2001), 95-96 και Βασιλοπούλου (2015) 25-26.

¹⁶ Παναγοπούλου (2001), 102.

¹⁷ Για τις διαπραγματεύσεις οι οποίες διεξήχθησαν τα έτη 765/7, 781, 812, 867, βλ. Παναγοπούλου (2001), 97-101, 102, 103-114, 123-124, 129-134.

κινήσεις πραγματοποιήθηκαν και την περίοδο 717-867 όχι όμως προς τους Φράγκους αλλά προς άλλους ηγεμονικούς οίκους.¹⁸

Γενικότερα, από τον 8^ο αι. έως και τα μέσα του 9^{ου} αι. πραγματοποιήθηκαν συζητήσεις για 9 γάμους με πρωτοβουλία κατά κύριο λόγο των βυζαντινών και με κατεύθυνση κυρίως τους Φράγκους ηγεμόνες, αλλά τελέστηκαν μόνο οι τρεις, αποδεικνύοντας την στροφή των Βυζαντινών προς τη Δύση, σε αντίθεση με προηγούμενες περιόδους κατά τις οποίες οι βλέψεις των εκάστοτε αυτοκρατόρων ήταν στραμμένες προς άλλες κατευθύνσεις. Αξιοσημείωτο είναι ότι μετά τα μέσα του 8^{ου} αι. οι γάμοι με ξένους ηγεμόνες αποτελούν κύριο μέσο διπλωματικής ρύθμισης των σχέσεων του βυζαντινού κράτους με άλλα έθνη, προκειμένου είτε να αντιμετωπίσει την αραβική απειλή, είτε να ενισχύσει τη δύναμή του δίπλα σε μία ισχυρή Δύση.

Από το 867 έως και το 1071, έτος κατά το οποίο έληξε η βυζαντινή κυριαρχία στη Δύση, είναι μία περίοδος κατά την οποία έγιναν πολλές και μεθοδευμένες προσπάθειες για τέλεση γάμων βυζαντινών με αλλοεθνείς. Οι διπλωματικοί πλέον γάμοι λαμβάνουν πιο επίσημο χαρακτήρα και έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην πολιτική του Βυζαντίου. Η συμφωνία με ισχυρά κράτη όπως η Γερμανική αυτοκρατορία επισφραγίζεται με το γάμο της Θεοφανούς, ανιψιάς του Ιωάννη Τσιμισκή, με τον Όθωνα Β', γιό του Γερμανού αυτοκράτορα Όθωνος Α'.¹⁹ Ο γάμος πραγματοποιήθηκε στη Ρώμη το 972 και αποτέλεσε διπλωματικό όπλο για τον Τσιμισκή, ώστε να τερματίσει τις επιθέσεις των Γερμανών αυτοκρατόρων στα βυζαντινά εδάφη της νότιας Ιταλίας. Επίσης, με αυτόν τον γάμο άρχισε η εξάπλωση του Βυζαντινού πολιτισμού στη Δύση. Παρόμοια περίπτωση πολιτικής σκοπιμότητας αποτέλεσε και ο γάμος της εγγονής του Ρωμανού Α', Μαρίας, με τον Βούλγαρο τσάρο Πέτρο το 927.²⁰ Συνολικά την περίοδο αυτή επιχειρήθηκαν 24 γάμοι, ενώ την πρωτοβουλία για τους 13 από αυτούς

¹⁸ Παναγοπούλου (2001), 114-122 και Βασιλοπούλου (2015) 26.

¹⁹ Παναγοπούλου (2001) 152-170, Βασιλοπούλου (2015) 26 και Νικολάου (2000) 9-12, 25-28.

²⁰ Παναγοπούλου (2000) 131-139

πήραν οι βυζαντινοί. Κύρια κατεύθυνση ήταν η Δύση, ενώ πραγματοποιήθηκαν και γάμοι με τον βασιλικό οίκο της Βουλγαρίας (927), του Κιέβου (988, 1046), της Ουγγαρίας (1064-67 και 1068-1071), της Γεωργίας (1031 και 1071) και της Αρμενίας (1030).²¹ Σκοπός όλων αυτών των επιγαμιών ήταν να εξασφαλίσουν οι βυζαντινοί τον έλεγχο των βασιλικών θρόνων της Δύσης, της Ρωσίας, της Νορμανδίας, αλλά και να εξομαλύνουν τις σχέσεις τους με την Αρμενία και τη Γεωργία.²²

Στα επόμενα χρόνια **από το 1071 έως 1204** η τέλεση επιγαμιών είναι πλέον το κύριο μέσο βυζαντινής διπλωματίας²³ και το Βυζάντιο επιδεικνύει πρωτόγνωρη εξωστρέφεια. Τα συνοικέσια πληθαίνουν, οι βυζαντινοί διπλωμάτες ασχολούνται κυρίως με διαπραγματεύσεις σχεδίων γάμου, δεδομένου ότι έχουν πλέον αλλάξει οι ισορροπίες και η βυζαντινή αυλή έχει χάσει την κυρίαρχη θέση της, και καθιερώνεται πλέον η αναζήτηση ξένης νύφης για τον αυτοκράτορα και τον διάδοχο του θρόνου. Συνολικά, την περίοδο των Κομνηνών συζητήθηκαν 46 γάμοι από τους οποίους οι 34 προτάθηκαν από τη βυζαντινή πλευρά, ενώ τελέστηκαν τελικά 23 γάμοι.²⁴ Αξιοσημείωτο είναι ότι είναι η πρώτη φορά που η πλειοψηφία των αυτοκρατόρων συνάπτει γάμο με ξένες πριγκίπισσες, στοιχείο ενδεικτικό των απειλών που είχαν εμφανιστεί από διάφορες πλευρές και ανάγκαζαν τους βυζαντινούς αυτοκράτορες δια των επιγαμιών να αντιμετωπίζουν τους επερχόμενους κινδύνους. Κατά την πρώτη περίοδο οι αυτοκράτορες Μιχαήλ Ζ' Δούκας (1071-1078), Αλέξιος Α' Κομνηνός (1081-1118)²⁵ και Ιωάννης Β' Κομνηνός (1118-1142) επιλέγουν να συνάψουν γάμους των αυτοκρατορικών γιών, εγγονών και ανιψιών με ξένες πριγκίπισσες, ενώ στα επόμενα χρόνια ο

²¹ Παναγοπούλου (2001), 483

²² Παναγοπούλου (2001), 229-231 και 483-486.

²³ Για τις επιγαμίες της δυναστείας των Κομνηνών β. Frankopan (2007) 1-34.

²⁴ Παναγοπούλου (2001), 487-489.

²⁵ Ο Αλέξιος Α' Κομνηνός νυμφεύθηκε την Ειρήνη Δούκαινα. Πρόκειται για μία πολυσήμαντη πολιτική κίνηση, η οποία εξασφάλισε την υποστήριξη των Δουκών και τελικά την ανάληψη της αυτοκρατορίας από τον Αλέξιο Α'. Βλ. Μήτσιου (2011) και Βασιλοπούλου (2015), 22, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.

Μανουήλ Α' Κομνηνός (1143-1180)²⁶ και ο Ισαάκιος Β' Άγγελος (1185-1195) προτιμούν και επιδιώκουν γάμους των θηλυκών αυτοκρατορικών μελών με ξένους ηγεμόνες.²⁷ Και στις δύο περιπτώσεις οι γάμοι αποτελούν κύριο διπλωματικό μέσο των βυζαντινών για να εξασφαλίσουν μία πολυπόθητη συμμαχία, ή να επιτύχουν τη σύναψη μίας πολύτιμης ειρήνης. Το κλίμα αυτό αντιστρέφεται την περίοδο του Αλεξίου Β' και του Ανδρονίκου Α'. Οι αυτοκράτορες του τέλους του 12^{ου} αι. είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα με τις εξεγέρσεις της Βουλγαρίας, την ανάδειξη της Σερβίας σε νέα δύναμη και την απομάκρυνση της Δύσης με αποκορύφωμα την Δ' Σταυροφορία. Γι' αυτό και ατόνησε η πρακτική των επιγαμιών, η οποία επανέρχεται ξανά στο προσκήνιο από τους αυτοκράτορες της Νίκαιας.

Μετά την Δ' Σταυροφορία, σε μία περίοδο ιδιαίτερα κρίσιμη η Βυζαντινή Αυτοκρατορία προσπαθεί να ορθοποδήσει μετά από ένα πολύ δυνατό πλήγμα. Στόχος των Βυζαντινών ήταν να προσεγγίσουν τη Δύση, όχι μόνο για πολιτικούς-διπλωματικούς λόγους, αλλά και για να αποτρέψουν τυχόν νέες επιθέσεις. Είχε ήδη εμφανισθεί ένας ισχυρός εχθρός, η Οθωμανική αυτοκρατορία κι γι' αυτό ήταν επιτακτική ανάγκη της στροφής προς τη Δύση. Η δυναστεία των Λασκαριδών προσπάθησε να συνεχίσει τη βυζαντινή παράδοση της σύναψης επιγαμιών ως διπλωματικού μέσου. Ο πρώτος αυτοκράτορας της Νίκαιας, ο Θεόδωρος Α' Λάσκαρις (1206-1222), είχε πάρει την εξουσία λόγω του γάμου του με την Άννα, κόρη του Ισαακίου Γ' Αγγέλου. Μετά το θάνατο της Άννας, ο Θεόδωρος Α' νυμφεύτηκε την πριγκίπισσα της Αρμενίας Φιλίππα, με την οποία, όμως, σύντομα πήρε

²⁶ Ο Μανουήλ Α' Κομνηνός έκανε δύο διπλωματικούς γάμους με δυτικές πριγκίπισσες. Πάντρεψε την κόρη του και πολλές γυναίκες από το συγγενικό του περιβάλλον με ξένους ηγεμόνες Τον γιό του και διάδοχό του Αλέξιο Β' τον αρραβώνιασε με την Αγνή, κόρη του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ. Για τα σχετικά βλ. Παναγοπούλου (2000) 368-373.

²⁷ Για τις βυζαντινές νύφες στους ξένους ηγεμονικούς οίκους, τη ζωή τους και την επίδρασή τους στην καθημερινότητα του έθνους στο οποίο κλήθηκαν να ενσωματωθούν, βλ. Παναγοπούλου (2001) 546-551 και Βασιλοπούλου (2015), 26. Για τις επιγαμίες επί Μανουήλ Α', βλ. Magdalino (1993), 201-2017.

διαζύγιο.²⁸ Ο τρίτος γάμος του, το 1219, με τη Μαρία de Courtenay, κόρη της Yolanda de Courtenay,²⁹ η οποία κυβερνούσε τη λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης ως επίτροπος του γιού της Ροβέρτου, είχε ως στόχο τη θεμελίωση δικαιωμάτων στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Μάλιστα είχε ως αποτέλεσμα την υπογραφή, τόσο μιας συνθήκης ειρήνης όσο και μιας εμπορικής συμφωνίας με τους Βενετούς εμπόρους της Κωνσταντινούπολης.³⁰

Τον Θεόδωρο Α' Λάσκαρι διαδέχτηκε στον θρόνο της Νίκαιας ο γαμπρός του Ιωάννης Γ' Βατάτζης (1222-1254). Ο Βατάτζης συνέχισε την πολιτική των επιγαμιών για την επίτευξη των διπλωματικών στόχων του, κυρίως στην περιοχή των Βαλκανίων. Το 1233 απέστειλε πρεσβεία στον Βούλγαρο ηγεμόνα Ιωάννη II Ασάν, ζητώντας την εννιάχρονη κόρη του Ελένη ως σύζυγο για τον εντεκάχρονο γιό του Θεόδωρο. Μαζί με την πρόταση γάμου έκανε και μια πρόταση συμμαχίας.³¹ Στη συνέχεια ο Βατάτζης, έχοντας θέσει υπό τον έλεγχό του τη Βαλκανική, θέλησε να αναπτύξει συμμαχία και με τη Δύση. Αυτό το πέτυχε με το γάμο του με την εντεκάχρονη Κωνσταντία,³² κόρη του Φρειδερίκου II των Hohenstaufen, ο οποίος είχε πλέον συγκρουσθεί με τον Πάπα. Ο γάμος αυτός δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα για καμία από τις δύο πλευρές.³³ Στα επόμενα χρόνια ο γιος του Βατάτζη Θεόδωρος Β' Λάσκαρις (1254-1258) δεν ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα να συνεχίσει την πολιτική του πατέρα του σχετικά με τις επιγαμίες. Ωστόσο, επί της βασιλείας του πραγματοποιήθηκε ο γάμος της κόρης του Μαρίας με τον Νικηφόρο της Ηπείρου.³⁴

²⁸ Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση του Ακροπολίτη, ο οποίος μας πληροφορεί ότι η Φιλίππα δυσαρέστησε τον σύζυγό της, γι' αυτό εκείνος την έστειλε στην πατρίδα της. Για τα σχετικά βλ. Βασιλοπούλου (2015), 27.

²⁹ Η Yolanda ήταν αδελφή του πρώτου λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνου της Φλάνδρας, βλ. Nicol (1957), 51 και Βασιλοπούλου (2015), 27-28.

³⁰ Βασιλοπούλου (2015) 27.

³¹ Κατά τον Νικηφόρο Γρηγορά την πρωτοβουλία για την πρόταση συμμαχίας την έλαβε ο Ασάν, βλ. Βασιλοπούλου (2015), 29.

³² Για την Κωνσταντία βλ. PLP 91223 και Savvides (1988). Για τον γάμο της βλ. Βασιλοπούλου (2015), 31, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.

³³ Βασιλοπούλου (2015) 29, 31-32.

³⁴ Βασιλοπούλου (2015) 32 και Polemis (1968) 94.

Γενικότερα, οι επιγαμίες την περίοδο αυτή επηρεάστηκαν από το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη τελούσε υπό λατινική κυριαρχία. Γι' αυτό στόχος των Βυζαντινών ηγεμόνων ήταν να προσεγγίσουν τις δυτικές ηγεμονίες, κυρίως τους Λατίνους αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης και την Παπιοσύνη χωρίς όμως ιδιαίτερα αποτελέσματα. Παράλληλα, μέσα από τα διπλωματικά συνοικέσια οι Λασκαρίδες προσπάθησαν να δημιουργήσουν σχέσεις με γειτονικά κράτη, όπως το Δεσποτάτο της Ηπείρου και τη Βουλγαρία.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές από τα προαναφερθέντα ότι οι διπλωματικοί γάμοι όταν ήταν επιτυχημένοι, προσέφεραν στο Βυζάντιο πολλαπλά οφέλη. Πρώτα απ' όλα παρείχαν στην αυτοκρατορία πρόσκαιρη ή και μόνιμη υποστήριξη του κράτους με το οποίο συνήπταν την επιγαμία, ενώ σημαντικό ήταν το γεγονός ότι το Βυζάντιο αποκτούσε πολιτική, οικονομική και πολιτιστική επιρροή σε μια άλλη γεωγραφική περιοχή με εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά.³⁵

Ακόμα, ορισμένοι αυτοκράτορες με τους γάμους αυτούς εξασφάλιζαν την ανάρρησή τους στο θρόνο και στη συνέχεια την εδραίωση της δυναστείας του. Η υποστήριξη στην οποία προσέβλεπαν οι βυζαντινοί μέσα από αυτούς τους γάμους μπορούσε να είναι και στρατιωτική.³⁶

Οι Βυζαντινοί με τους διπλωματικούς γάμους είχαν πολλές φορές στόχο εμπορικές ή πολιτικές συμφωνίες κυρίως με τα κράτη της δυτικής Ευρώπης αλλά ακόμα και με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Άλλοι σημαντικοί στόχοι τους ήταν η οικονομική αλλά και η πολιτισμική διείσδυση στις χώρες αυτές, καθώς και η επιρροή που θα ασκούσαν σε άλλους λαούς.³⁷ Όταν

³⁵ Βασιλοπούλου (2015) 22.

³⁶ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Βασιλείου Β', ο οποίος έλαβε στρατιωτική βοήθεια ως αντάλλαγμα για το χέρι της αδελφής του, Άννας, από τον πρίγκιπα του Κιέβου Βλαδίμηρο. Ο Βασίλειος Β' με τη στρατιωτική βοήθεια του Βλαδίμηρου αντιμετώπισε τις στάσεις των Βάρδα Φωκά και Βάρδα Σκληρού με μεγάλη επιτυχία. Επίσης, ο Ρώσος ηγεμόνας βαπτίστηκε χριστιανός, σύμφωνα με την επιθυμία του Βασιλείου Β' και το παράδειγμά του ακολούθησε όλος ο πληθυσμός της επικράτειάς του. Βλ. Παναγοπούλου (2000) 172-178.

³⁷ Η πολιτισμική επαφή και αλληλεπίδραση βυζαντινών και ξένων άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους τόσο στη Βυζαντινή αυτοκρατορία όσο και στους λαούς με τους οποίους ήρθαν σε επαφή. Οι βυζαντινές πριγκιπίσσοες έζησαν στην Αυστρία,

ολοκληρωνόταν ένα διπλωματικό συνοικέσιο, μια βυζαντινή νύφη έφευγε για μια άλλη χώρα με την ακολουθία της ή μια ξένη νύφη έφτανε στην Κωνσταντινούπολη με τους δικούς της ακολούθους. Στόχος αυτών των γυναικών ήταν να καταφέρουν να κερδίσουν κατ' αρχάς συμμετοχή στις αποφάσεις των συζύγων τους και στη συνέχεια ακόμη και μερίδιο εξουσίας. Οι διπλωματικοί αυτοί γάμοι αποτελούσαν γεγονός μεγάλης σημασίας τόσο για την αυτοκρατορική αυλή, όσο και για το σύνολο της βυζαντινής κοινωνίας, καθώς εξυπηρετούσαν πολιτικές επιδιώξεις και συμφέροντα της ίδιας της αυτοκρατορίας.

2) Παλαιολόγεια περίοδος

α) Τα διπλωματικά συνοικέσια

Ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος (1259-1282)³⁸ πέτυχε το έτος 1261 την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους. Το Βυζάντιο όμως, είχε συρρικνωθεί εδαφικά, ήταν περικυκλωμένο από πολυάριθμους εχθρούς και ήταν πολύ δύσκολο να ανακάμψει. Την εποχή των Παλαιολόγων, πέρα από τις επικίνδυνες επεκτατικές διαθέσεις που σταδιακά εκδηλώνουν τα βαλκανικά κράτη, όπως η Σερβία την περίοδο διακυβέρνησης του Στέφανου Δουσάν, πλέον ξεπροβάλλει όλο και πιο απειλητικά ο τουρκικός κίνδυνος από την Ανατολή. Η αναζήτηση συμμάχων και ο ειρηνικός τρόπος αντιμετώπισης των διενέξεων με τη Δύση δεν αποτελεί πλέον επιλογή μόνο αλλά αναγκαιότητα για τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλογή κάθε φορά των

τη Γερμανία, τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία κ.α. επηρεάζοντας καθοριστικά με την έντονη παρουσία τους την πολιτική, την κρατική οργάνωση, την τέχνη, την ένδυση, την αρχιτεκτονική και άλλους τομείς. Κατά αντίστοιχο τρόπο και οι ξένες πριγκίπισσες επηρέασαν τη βυζαντινή αυλή, αλλά όχι σε πολύ μεγάλο βαθμό. Το υψηλό πολιτισμικό επίπεδο της βυζαντινής αυλής δεν αφομοίωνε με την ίδια ευκολία ξένα στοιχεία, όπως συνέβη με τους ξένους ηγεμονικούς οίκους. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Παναγοπούλου (2000) 581-584.

³⁸ PLP 21528.

ηγεμονικών οίκων για τη σύναψη των συνοικεσίων και των γάμων.³⁹ Έτσι, οι διπλωματικοί γάμοι προβάλλουν ως απαραίτητο μέσο για την ίδια την επιβίωση του κράτους και την παραμονή του στον διεθνή πολιτικό χάρτη της περιοχής.⁴⁰

Η πολιτική των διπλωματικών επιγαμιών που συνάφθηκαν κατά την εποχή των Παλαιολόγων ακολουθεί στα βασικά χαρακτηριστικά της την παράδοση των προγενέστερων περιόδων. Ωστόσο, πρέπει να λάβουμε υπόψη την κατάσταση της συνεχούς αστάθειας που επέφερε η ανάδειξη νέων και ισχυρών εχθρών, όπως οι Οθωμανοί, αλλά και τη διαρκή κατάσταση παρακμής στην οποία περιέπεσε οριστικά το Βυζαντινό κράτος από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα.

Κατά την εποχή των Παλαιολόγων, πραγματοποιήθηκαν πολλοί διπλωματικοί γάμοι αυτοκρατόρων και δεσποτών, κυρίως με δυτικές πριγκίπισσες.⁴¹ Από τους εννέα Παλαιολόγους οι οποίοι στέφθηκαν αυτοκράτορες την περίοδο 1261-1453 τέσσερις νυμφεύθηκαν δυτικές πριγκίπισσες.⁴² Η σπουδαιότητα τέτοιων γάμων έγκειτο ασφαλώς στις δυνατότητες διασύνδεσης που θα προσέφεραν τόσο με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία όσο και με τους βασιλικούς οίκους στην Ευρώπη. Εξάλλου, η εποχή αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αυτό γιατί η δυναστεία των Παλαιολόγων υπήρξε η μακροβιότερη της αυτοκρατορίας, και μάλιστα

³⁹ Βασιλοπούλου (2015) 88-103.

⁴⁰ Για τους διπλωματικούς γάμους των Παλαιολόγων βλ. Andriopoulou, St. (2010), *Diplomatic Communication between Byzantium and the West under the Late Palaiologoi (1354-1453)*, Ph. D. Thesis. University of Birmingham 2010. (<http://etheses.bham.ac.uk/1515/>) και την αδημοσίευτη διατριβή της Βασιλοπούλου (2015). Βλ. επίσης Κοτζάμπαση, Σ. (2017), «Δυτικές πριγκίπισσες στην αυλή των Παλαιολόγων», 41-52, στον τόμο *Τò Βυζάντιο κατά τούς Παλαιολόγειους Χρόνους: Σχέσεις Ανατολής και Δύσεως και Άφεταιρία του Νέου Έλληνισμού*, Πρακτικά Συνεδρίων Μυστράς 6-8 Νοεμβρίου 2015 και 27-29 Μαΐου 2016, επιμ. εκδ. Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, ΙΝΕΒΥΠ, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁴¹ Για τους γάμους των ανδρών της δυναστείας των Παλαιολόγων (αυτοκρατόρων, συναυτοκρατόρων, γιών, αδελφών και λοιπών μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας), βλ. Βασιλοπούλου (2015) 37-46, ενώ για τους γάμους των γυναικών της δυναστείας, οι οποίοι ήταν πολλοί περισσότεροι, βλ. Βασιλοπούλου (2015), 46-68.

⁴² Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 18 γάμοι, από τους οποίους οι 10 πραγματοποιήθηκαν με δυτικούς ηγεμονικούς οίκους. Για τα σχετικά βλ. Κοτζάμπαση (2017) 41-42.

διαχειρίστηκε την εξουσία σε μια χρονική περίοδο που η διπλωματική δραστηριότητα ήταν πολύ έντονη. Αυτοκράτορες, όπως ο Ιωάννη Η' και ο Κωνσταντίνος ΙΑ', προσπαθούσαν για τη σύναψη πολιτικών επιγαμιών ακόμα και την ύστατη στιγμή πριν την άλωση του 1453.

Κατά την περίοδο βασιλείας του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1258-1282), η πολιτική χαρακτηρίζεται από έντονη διπλωματική προσέγγιση προς τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Ο Μιχαήλ Η' ακολουθώντας τις πρακτικές των Κομνηνών για την απόκτηση οικογενειακών συμμαχιών, υιοθέτησε την πολιτική των επιγαμιών αμέσως μόλις στέφτηκε αυτοκράτορας. Παράλληλα προσεταιρίστηκε και άλλους ξένους ηγεμόνες. Όμως, κύριος στόχος του παρέμεινε η προσπάθεια ενώσεως Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας.⁴³ Μετά τον θάνατο του Μιχαήλ Η' ξεκινάει μία νέα εποχή για την αυτοκρατορία με κύριο στοιχείο την παύση κάθε απόπειρας ενώσεως με τη Δύση, γεγονός που σηματοδότησε σημαντικές αλλαγές και στην εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας.⁴⁴

Με την άνοδο του Ανδρόνικου Β'⁴⁵ στο θρόνο το 1288 έως και το 1341, οπότε πέθανε ο διάδοχος του Ανδρόνικος Γ', πραγματοποιήθηκαν επιγαμίες που διαπραγματεύτηκε ο Ανδρόνικος Β', στην πλειοψηφία τους με τη Δύση. Ο ίδιος ο Ανδρόνικος Β' νυμφεύεται την Άννα,⁴⁶ κόρη του Στέφανου Ε', βασιλιά της Ουγγαρίας, και αργότερα την Yolanda-Ειρήνη του Montferrat.⁴⁷ Ο εγγονός του Ανδρόνικος Γ'⁴⁸ νυμφεύεται την Ειρήνη του Braunschweig και αργότερα την Άννα της Σαβοΐας.⁴⁹ Τότε ξεκινούν και οι μακρόχρονοι

⁴³ Για τις επιγαμίες επί Μιχαήλ Η' ως βασικό μέσο διπλωματίας βλ. Βασιλοπούλου (2015), 151-167.

⁴⁴ Για τις διπλωματικές κινήσεις της περιόδου 1282-1341, βλ. Βασιλοπούλου (2015), 168-194.

⁴⁵ PLP 21436.

⁴⁶ PLP 21348.

⁴⁷ PLP 21361, και Βασιλοπούλου (2015), 96-97. Ενδιαφέρον έχει ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται στα κείμενα της εποχής, ιστορικά, επιταφίους λόγους, επιτάφια ποιήματα και μονωδίες η σύζυγος του Ανδρόνικου Β' Ειρήνη Μομφερρατική, βλ. Κοτζάμπαση (2017), 43-49.

⁴⁸ PLP 21437.

⁴⁹ PLP 21347 και Βασιλοπούλου (2015), 97. Για την Άννα της Σαβοΐας εκτενείς είναι οι αναφορές από τους βυζαντινούς ιστορικούς κυρίως λόγω του ενεργού ρόλου της στα πολιτικά τεκταινόμενα της εποχής. Για τις αναφορές στην προσωπικότητα και

δυναστικοί πόλεμοι που ταλάνισαν την αυτοκρατορία κατά τον 14^ο αιώνα. Άλλωστε, η διπλωματική πολιτική των επιγαμιών αυτήν την περίοδο εντάσσεται στο πλαίσιο της εμφύλιας διαμάχης των αυτοκρατόρων και όχι στο γενικότερο διπλωματικό σχεδιασμό της αυτοκρατορίας.⁵⁰

Κατά την περίοδο από το 1341 έως το 1391, η οποία συμπίπτει με τη βασιλεία του Ιωάννη Ε'⁵¹ αλλά και με την παράλληλη ανάρρηση στον θρόνο του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού,⁵² η αυτοκρατορία εμφανίζει έντονη εσωστρέφεια, καθώς επικρατούν οι σχέσεις με τους Λατίνους του ελληνικού χώρου και με τα Βαλκάνια. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού προωθήθηκε και εδραιώθηκε μια σταθερή πολιτική επιγαμιών με τους Οθωμανούς. Ο ίδιος ο Καντακουζηνός πάντρεψε την κόρη του Θεοδώρα⁵³ με Οθωμανό ηγεμόνα Orhan.⁵⁴

Στην τελευταία περίοδο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (1391-1453), κατά την οποία διακυβέρνησαν ο Μανουήλ Β'⁵⁵ και οι γιοί του Ιωάννης Η'⁵⁶ και Κωνσταντίνος ΙΑ',⁵⁷ αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον για προσεταιρισμό της Δύσης ως μόνη λύση για εξασφάλιση συμμάχων εν όψει της οθωμανικής απειλής.⁵⁸ Ο Μανουήλ Β' αν και προσπάθησε να προσεγγίσει τη Δύση, όπου ταξίδεψε και ο ίδιος ως επικεφαλής διπλωματικής αποστολής, εν τούτοις οι διπλωματικοί γάμοι παραμένουν στον κύκλο των Βαλκανίων και της Ανατολής και μεμονωμένα με οικογένειες της Ιταλίας που συνδέονται με το Βυζάντιο (Monferrato, Malatesta). Κατά την περίοδο αυτή ο Ιωάννης Ζ' Παλαιολόγος⁵⁹ νυμφεύεται την Ευγενία,⁶⁰ πρωτότοκη κόρη του Francesco II

στη δράση της, όπως αποτυπώνονται στα κείμενα της εποχής, πεζά και ποιητικά βλ. Κοτζάμπαση (2017) 43-44.

⁵⁰ Βλ. Βασιλοπούλου (2015), 36-37.

⁵¹ PLP 21485.

⁵² PLP 10973.

⁵³ PLP 10940.

⁵⁴ PLP 21133.

⁵⁵ PLP 21513.

⁵⁶ PLP 21481.

⁵⁷ PLP 21500.

⁵⁸ Για τις τελευταίες προσπάθειες προσεταιρισμού συμμάχων τα έτη 1391-1453, βλ. Βασιλοπούλου (2015) 215-245.

⁵⁹ PLP 21480.

Gattilusi, ηγεμόνα της Λέσβου, και ο Ιωάννης Η' σε δεύτερο γάμο τη Σοφία του Montferrat.⁶¹

Στον Μυστρά οι δεσπότες ακολουθούν την παράδοση των επιγαμιών και συνάπτουν γάμους με δυτικές πριγκίπισσες: Ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος⁶² νυμφεύεται τη Βαρθολομαία, κόρη του ηγεμόνα των Αθηνών Nerio I Acciaiuoli,⁶³ ο Θεόδωρος Β'⁶⁴ νυμφεύεται την Κλεόπα Malatesta,⁶⁵ κόρη του ηγεμόνα Malatesta του Rimini, και ο Κωνσταντίνος ΙΑ' την κόρη του Carlo Tocco, τη Magdalena⁶⁶ και αργότερα την Αικατερίνη,⁶⁷ κόρη του Νοταρά Παλαιολόγου Gattilusi της Λέσβου.

Το δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα επικρατεί η συνέχιση των επιγαμιών σε τοπικό επίπεδο με στόχο την εξυπηρέτηση τοπικών συμφερόντων. Παράλληλα, δεν έλειψαν και κάποιες προσπάθειες για προσέγγιση με τη Δύση λίγο πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς.⁶⁸

Γενικότερα κατά την Παλαιολόγεια περίοδο ο υψηλός σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους αριθμός επιγαμιών αποδεικνύει την εξαιρετικά δυσμενή πλέον θέση σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο της αυτοκρατορίας, η οποία καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη επιτεύξεως επιγαμιών για διπλωματικούς λόγους. Άλλωστε, είναι αναμφισβήτητο ότι ιδιαίτερα στα

⁶⁰ Πρόκειται για την μετονομαζόμενη Ειρήνη (PLP 21358). Βλ. και Βασιλοπούλου (2015) 97-98.

⁶¹ PLP 26389. Η ζωή της Σοφίας Μομφερρατικής ενέπνευσε τόσο τους ιστορικούς της Αλώσεως, οι οποίοι αποτυπώνουν με γλαφυρότητα τόσο την άφιξή της στην πρωτεύουσα και τον γάμο της, όσο και αργότερα την αναχώρησή της. Βλ. Κοτζάμπαση (2017), 49-51.

⁶² PLP 21460.

⁶³ PLP 1612 και Βασιλοπούλου (2015) 210-212 και σ. 41-51 της παρούσας εργασίας.

⁶⁴ PLP 21459.

⁶⁵ PLP 21385 και σ. 52-74 της παρούσας εργασίας.

⁶⁶ PLP 21377. Βλ. επίσης Τσιόπας (2008), 97-98 και Βασιλοπούλου (2015) 99-100. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Magdalena- Θεοδώρα Tocco ενέπνευσε τον Βησσαρίωνα, ο οποίος συνέθεσε ένα επιτάφιο ποίημα προς τιμήν της. Αυτό το ποίημα καθώς και ένα ακόμα ανώνυμο αφιερωμένο στη δυτική πριγκίπισσα είναι ενδεικτικά του ενδιαφέροντος των βυζαντινών λογίων για τις δυτικές πριγκίπισσες. Για τα σχετικά με τα δύο ποιήματα και τη βιβλιογραφία, βλ. Κοτζάμπαση (2017) 44-45.

⁶⁷ PLP 91599. Για την Αικατερίνη Gattilusi, σύζυγο του μετέπειτα αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου συνετέθη ένας επιτάφιος λόγος και μία μονωδία, η οποία παραδίδεται ακέφαλη και συνετέθη από τον Ιωάννη Δοκειανό. Για τα σχετικά βλ. Κοτζάμπαση (2017), 44-45, 48.

⁶⁸ Βασιλοπούλου (2015) 36-37.

τελευταία έτη πριν την πτώση μέσω των βασιλικών συνοικεισίων επιτεύχθηκε κάποια ισορροπία τόσο σε τοπικό όσο και διεθνές επίπεδο, η οποία έδωσε μία μικρή ανάσα στους τελευταίους αυτοκράτορες.

β) Ο ρόλος του θρησκευματος στις διπλωματικές επιγαμίες.

Ο θρησκευτικός παράγοντας είναι σημαντικός στις διπλωματικές επιγαμίες.⁶⁹ Η Εκκλησία που ήταν ένας από τους κορυφαίους θεσμούς της αυτοκρατορίας, φαίνεται ότι έπαιζε ρόλο στις πολιτικές αποφάσεις. Μπορούσε να διευκολύνει τις αυτοκρατορικές προσπάθειες ή να διατυπώσει αντιρρήσεις εμποδίζοντας την ευόδωσή τους.

Οι γάμοι μεταξύ Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών υπήρξαν οι συνηθέστεροι και πολυπληθέστεροι καθ' όλη τη διάρκεια της παλαιολόγειας περιόδου, και ήταν οι μόνοι που η βυζαντινή αυτοκρατορική ιδεολογία ενέκρινε.⁷⁰ Η πραγματοποίησή τους συχνά αποδείχτηκε ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα και σχετιζόταν με τις σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την Αγία Έδρα. Πολλές φορές η διαπραγμάτευση ενός γάμου στόχευε στην προσέγγιση των δύο δογμάτων. Επίσης, η παπική βούληση ήταν σημαντική για την πραγματοποίηση διπλωματικών επιγαμιών με το Βυζάντιο.⁷¹ Άλλωστε, οι αντιδράσεις των δύο εκκλησιών σε γάμους μεταξύ Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών ήταν κατά πολύ περιορισμένες μετά το δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί κατά πρώτον από το γεγονός της συνεχούς προσπάθειας για ένωση των Εκκλησιών, και κατά δεύτερον από

⁶⁹ Για το πόσο σημαντικός ήταν ο παράγοντας του θρησκευματος στους διπλωματικούς γάμους βλ. Angold (2011), Duby (1996), Meyendorff (1990), Nicol (1972), Pitsakis (2003), Τρωιάνος (1980) και Βασιλοπούλου (2015), 120-150, 257-259.

⁷⁰ Για τους γάμους Ορθοδόξων με Καθολικούς βλ. Βασιλοπούλου (2015), 126-140, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.

⁷¹ Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του Νικηφόρου Γρηγορά ότι συνηθιζόταν οι ευγενείς Λατίνοι να προχωρούν σε γάμους με τους Βυζαντινούς μετά από άδεια του Πάπα (Νικηφόρου Γρηγορά, *Ρωμαϊκής Ιστορίας Λόγοι*, VI.2, 168.7-9 (Schopen 1829). Παρ' όλα αυτά η Ειρήνη Μομφερρατική εστάλη από τον βασιλιά της Ισπανίας ως νύφη για τον Ανδρόνικο Β' χωρίς την έγκριση του Πάπα. Βλ. Κοτζάμπαση (2017), 41-42 και Βασιλοπούλου (2015), 126-140.

την εξελισσόμενη συμβίωση Ορθόδοξων και Ρωμαιοκαθολικών σε όλο τον Ελλαδικό χώρο μετά το 1204. Οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας μετά την Δ' Σταυροφορία ευνόησαν τη συνύπαρξη των δύο δογμάτων. Στις βυζαντινές πηγές δεν αναφέρονται αντιδράσεις από την εκκλησία σε γάμους αυτοκρατορικούς, λόγω της διαφορετικότητας του δόγματος, ενώ αναφέρονται αντιδράσεις από τον Πατριάρχη για άλλες αιτίες, εμποδίζοντας έτσι τη σύναψη κάποιων γάμων.

Στο πριγκιπάτο της Αχαΐας οι μεικτοί γάμοι αποτελούσαν ένα παγιωμένο καθεστώς, όχι μόνο στα κατώτερα αλλά και στα ανώτερα στρώματα. Είναι δεδομένο, άλλωστε, ότι οι Ορθόδοξοι πληθυσμοί των Λατινικών κρατιδίων του Ελλαδικού χώρου διατηρούσαν το δόγμα τους αφού πλήθος ορθόδοξων ναών κτίστηκαν στα κρατίδια αυτά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η αντίδραση του Angelo Acciaiuoli, προς τον αδελφό του Νέριο Α', Δούκα των Αθηνών, όταν ο δεύτερος επέτρεψε τον γάμο της κόρης του Βαρθολομαίας με τον Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο, Δεσπότη του Μορέως. Σε επιστολή που έστειλε στον Νέριο Α' έγραφε ότι δεν ενέκρινε τον γάμο αυτό γιατί ο Θεόδωρος ήταν ετερόδοξος και γι' αυτό αιρετικός.⁷²

Η αλλαγή του βαπτιστικού ονόματος στις ξένες νύφες που έρχονταν στο Βυζάντιο ήταν ανέκαθεν μια από τις πρώτες ενέργειες που γίνονταν μετά την τέλεση του γάμου και ήταν απαραίτητη για το θρησκευτικό συναίσθημα του λαού. Η αλλαγή αυτή ήταν αναγκαία γιατί οι περισσότερες από αυτές τις νύφες ήταν ετερόδοξες και έπρεπε να ασπαστούν το Ορθόδοξο δόγμα. Σε όλη την παλαιολόγεια περίοδο, οι δυτικές σύζυγοι των αυτοκρατόρων και των δεσποτών έπαιρναν ένα βυζαντινό όνομα. Αυτή την πρακτική δεν την επέβαλαν μόνο θρησκευτικοί λόγοι αλλά ήταν απαραίτητη για να μπορέσει η ξένη πριγκίπισσα να αποκτήσει έρεισμα στον λαό και να γίνει πιο εύκολα αποδεκτή.⁷³

⁷² Chrysostomides, J., (1975) «An unpublished letter of Nerio Acciaiuoli, 30 October 1384», *Βυζαντινά* 7, 111-127.

⁷³ Βασιλοπούλου (2015) 129.

Στον κανόνα της αλλαγής ονόματος της ξένης νύφης υπήρξαν και εξαιρέσεις. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ισαβέλλας de Lusignan, συζύγου του Δεσπότη του Μορέως Μανουήλ Καντακουζηνού (14^{ος} αιώνας). Σε μια επιγραφή αναγράφεται ως Ζαμπέα και σε μια άλλη ως Μαρία. Η ύπαρξη όμως της επιγραφής στον Μυστρά, με το όνομα Ζαμπέα, δηλαδή Ισαβέλλα, που ήταν και το όνομα της γιαγιάς της, δείχνει ότι πιθανότατα το όνομά της δεν άλλαξε μετά το γάμο της, αλλά ούτε ίσως και το δόγμα της⁷⁴. Παρόμοιες περιπτώσεις είναι αυτή της Σοφίας di Monferrato, συζύγου του Ιωάννη Η' Παλαιολόγου και της Κλεόπα Malatesta, συζύγου του Θεόδωρου Β' Παλαιολόγου (αρχές 15^{ου} αιώνα). Αυτό έγινε γιατί η διαπραγμάτευση των γάμων πραγματοποιήθηκε απευθείας με την Αγία Έδρα στο πλαίσιο των συζητήσεων για την ένωση των Εκκλησιών και της αναμενόμενης βοήθειας της Δύσης προς το Βυζάντιο. Μάλιστα, η Κλεόπα ήταν συγγενής του πάπα Μαρτίνου Ε' και ο Θεόδωρος Β' με αργυρόβουλλο λόγο εγγυόταν ότι η Κλεόπα δεν θα αναγκαζόταν να εγκαταλείψει το Ρωμαιοκαθολικό δόγμα.⁷⁵

Λίγο πριν τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι το ζήτημα της ονοματοδοσίας της αυτοκρατορικής νύφης, μετατρέπεται σε θέμα ήσσονος σημασίας, αφού οι σύζυγοι των Κωνσταντίνου ΙΑ' και Θωμά Παλαιολόγου, Αικατερίνη Gattilusio και Αικατερίνη Zaccaria, αντίστοιχα, δεν φαίνεται να άλλαξαν το βαπτιστικό τους όνομα, το οποίο όμως ήταν ένα από τα συνηθέστερα βαπτιστικά ονόματα των ορθοδόξων.

Συμπερασματικά, οι διπλωματικοί γάμοι μεταξύ Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών αν και είχαν τη στήριξη της επίσημης Εκκλησίας, η οποία συχνά διευκόλυνε την επίτευξη των διπλωματικών στόχων του αυτοκράτορα, εν τούτοις προκαλούσαν συχνά αντιδράσεις, δεδομένου ότι ήταν δύσκολη η υπερκέραση του εκατέρωθεν αισθήματος αντιπάθειας που πηγάζε από το θρησκευτικό συναίσθημα του λαού.

⁷⁴ Zakythinios (1936) 62-63.

⁷⁵ Παρ' όλα αυτά η Κλεόπα οικειοθελώς ασπάσθηκε το ορθόδοξο δόγμα, στοιχείο για το οποίο εγκωμιάζεται από τον Βησσαρίωνα στη μονωδία που συνέθεσε προς τιμήν της. Βλ. Κοτζάμπαση (2017) 48 και Βασιλοπούλου (2015) 66.

Στη Βυζαντινή αυτοκρατορία υπήρξαν και επιγαμίες που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ βυζαντινών νυφών και μουσουλμάνων ανδρών.⁷⁶ Αυτές οι επιγαμίες εμφανίζουν περισσότερες ιδιομορφίες σε σχέση με τους γάμους μεταξύ χριστιανών. Η ισλαμική θρησκεία ήταν συνεχώς εξελισσόμενη στην Ανατολή και με συνεχή προσχώρηση σε αυτήν μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων, διαφορετικών εθνοτήτων. Οι μεικτοί γάμοι καθιερώθηκαν από πολύ παλιά, ιδιαίτερα στα σύνορα του Βυζαντίου και πολλές φορές αποτελούσαν μέσο ενσωμάτωσης των μουσουλμανικών πληθυσμών στη βυζαντινή αυτοκρατορία.

Κατά την εποχή των Παλαιολόγων υπήρξε μεγάλος αριθμός τέτοιων επιγαμιών, ιδιαίτερα με Οθωμανούς ηγεμόνες. Όμως, η πραγματοποίηση αυτών των γάμων ήταν μια σύνθετη διαδικασία, αφού επρόκειτο για γάμους μεταξύ αλλοθρήσκων σε μια εποχή που δεν υφίστατο πολιτικός γάμος. Οι βυζαντινές πηγές διαφωτίζουν αρκετά το ζήτημα αυτών των επιγαμιών, κάνοντας ιδιαίτερες αναφορές στους γάμους Οθωμανών με χριστιανές. Ο Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός, τον 14^ο αιώνα, αναφέρει στην ιστορία του όχι μόνο τον γάμο της κόρης του Θεοδώρας με τον Οθωμανό Σουλτάνο Orhan, αλλά και τη διατήρηση της πίστης της για όσο διάστημα ζούσε σε μουσουλμανικό περιβάλλον. Παρότι, σύμφωνα με τον ίδιο, η κόρη του δέχτηκε πολλές πιέσεις για να εγκαταλείψει τη χριστιανική πίστη της, όχι μόνο δεν υποχώρησε αλλά έκανε και μεγάλο φιλανθρωπικό έργο υπέρ των χριστιανών και κυρίως υπέρ των βυζαντινών αιχμαλώτων.⁷⁷ Παρόλα αυτά, πιθανώς, ο γάμος αυτός να μην ήταν αποδεκτός από τα πλατιά λαϊκά

⁷⁶ Για τους γάμους ορθοδόξων με μουσουλμάνους βλ. Βασιλοπούλου (2015), 140-150, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁷ Ιωάννης Στ' Καντακουζηνός, 588.19-589.11 (Schopen 1828-1832) «... οὐ μόνον γάρ ἐκ τῆς συνδιατριβῆς ἐκείνων παρεβλάβη κατὰ τὴν πίστιν οὐδέν, καὶ τοι γέ πολλά πολλάκις ἐπιχειρούντων μεταπειθεῖν, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν πρὸς τὴν ἀσέβειαν ὑπαχθέντων ἀνεκαλέσατο λόγοις πειθουσα πρὸς τὴν αἴρεσιν τῆς ἀληθείας. οὕτω δὲ περὶ τὴν πίστιν ἀσφαλῶς πολιτευσάμενη καὶ τό γε εἰς αὐτὴν ἦκον ὑπὲρ αὐτῆς προκινδυνεύουσα πολλάκις, οὐδέ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἡμέλει, ἀλλὰ πάσῃ τρυφῇ καὶ πολυτελείᾳ χαίρειν εἰποῦσα, τὰ ὄντα τοῖς πένησι διεδίδου, καὶ πολλοὺς τῶν ἐπὶ δουλείᾳ παρὰ τῶν βαρβάρων ἀποδιδομένων ἐρρύετο, χρυσίον αὐτῇ παρέχουσα, καὶ πᾶσι σωτηρίας ἦν λιμὴν τοῖς δυστυχοῦσι Ῥωμαίων καὶ δεδουλωμένοις ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατὰ συγχώρησιν θεοῦ. ἐκείνη μὲν οὖν οὕτω πρὸς ἅπασαν ιδέαν ἐναρέτου βίου παρ' ὅσον συνδιῆγε τοῖς βαρβάρους χρόνον ἐρρύθημυσεν ἑαυτὴν».

στρώματα. Ο ιστορικός Δούκας περιγράφει τη μνηστεία της Θεοδώρας με τον Οθάν ως *μιρά*, θέλοντας να δηλώσει τον αποτροπιασμό του γι' αυτόν τον γάμο.⁷⁸ Επίσης, οι μεικτοί γάμοι αποδοκιμάζονταν και από τους τοπικούς εκκλησιαστικούς αξιωματούχους.

Εξετάζοντας, από την άλλη πλευρά, τις μουσουλμανικές πηγές, διαπιστώνουμε ότι ο ισλαμικός νόμος παρόλο που απαγορεύει τον γάμο μουσουλμάνων με αλλόθρησκες, εξαιρεί από αυτόν τον κανόνα τις γυναίκες της χριστιανικής και εβραϊκής θρησκείας. Σε αυτές τις πηγές, ωστόσο, πολλές φορές οι χριστιανές σύζυγοι παρουσιάζονται ως φορείς αλλοτριώσης των μουσουλμανικών εθίμων.

Το ερώτημα είναι γιατί η επίσημη Εκκλησία δεν αντιδρούσε σε τέτοιους γάμους με μη χριστιανούς ηγεμόνες που πραγματοποιούνταν χωρίς χριστιανική τελετή. Η Εκκλησία, προφανώς, αντιμετώπιζε αυτούς τους γάμους ως αναγκαίους για το Βυζαντινό κράτος. Συνήθως, με εξαίρεση τη Θεοδώρα Καντακουζηνή, όλες οι υπόλοιπες αυτοκρατορικές θυγατέρες προέρχονταν εκτός γάμου. Άλλωστε, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι οι γυναίκες αυτές υποχρεώθηκαν να ακολουθήσουν τον ισλαμισμό. Στην πλειοψηφία τους, μετά τη χηρεία τους, επέστρεφαν στην πατρίδα και ίδρυν μονές ή πραγματοποιούσαν δωρεές σε εκκλησιαστικά ιδρύματα. Γι' αυτό φαίνεται απίθανο το ενδεχόμενο να είχαν ασπαστεί το Ισλάμ και στη συνέχεια να επανήλθαν στον Χριστιανισμό.⁷⁹ Η εγκατάλειψη της χριστιανικής πίστης, συμπερασματικά, δεν φαίνεται να ήταν προαπαιτούμενο για τους γάμους με το Ισλάμ.

⁷⁸ Δούκας, 59.25-26, (Grecu 1958): «... έτυχε γάρ αύτη ή μιρά μνηστεία έν Ίανουαρίω μηνί γενέσθαι τοῦ τότε χρόνου».

⁷⁹ Βασιλοπούλου, (2015) 150.

III] ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ ΣΤΟΝ ΜΥΣΤΡΑ

1) ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ

&

ΙΣΑΒΕΛΛΑ DE LUSIGNAN

Το 1347, ο Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός,⁸⁰ παρεμβαίνοντας στη δυναστική σειρά της αυτοκρατορίας, κατέλαβε την εξουσία και ανέβηκε στο θρόνο του βυζαντίου.

Η σύγκρουση Καντακουζηνών και Παλαιολόγων επέδρασε άμεσα και στη διοίκηση της Πελοποννήσου. Η βυζαντινή Πελοπόννησος από επαρχία που ήταν ως τότε παραχωρήθηκε από τον αυτοκράτορα ως «πρόνοια» στον γιό του Μανουήλ Καντακουζηνό που ανέλαβε το 1349 να διοικήσει ως δεσπότης την ηγεμονική του κτήση. Οι βυζαντινές περιοχές της Πελοποννήσου συγκροτήθηκαν σε δεσποτάτο. Ο Μανουήλ Καντακουζηνός⁸¹ ήταν ο πρώτος δεσπότης του Μυστρά (1349-1380).

Σε ειδική τελετή, στο τέλος του 1348 ή στις αρχές του 1349, ο Ιωάννης Καντακουζηνός έδωσε στο γιό του Ματθαίο την αυτοκρατορική εξουσία στη Θράκη και στο δευτερότοκο γιό του Μανουήλ την εξουσία στον Μυστρά. Για το χρόνο που έλαβε χώρα η τελετή της αναχώρησης του Μανουήλ για το Μυστρά, οι πηγές είναι πολύ φειδωλές. Ο ίδιος ο πατέρας του και ιστορικός Ιωάννης Καντακουζηνός, δεν μας λέει τίποτε σχετικό. Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στην απόφαση του Ιωάννη ΣΤ' τον μεν Μανουήλ να αποστείλει στην Πελοπόννησο, τον δε Ματθαίο να τον ανακηρύξει συναυτοκράτορά του στη Θράκη.

⁸⁰ Για τον Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό βλ. Beck (1959) 731-732 · Hunger (2000) 312-326 · Krumbacher, (1974) 601-607 · Moravcsik (1958) 321-323 · Ostrogorsky (1993) 155-231. *ODB* 2, 1050-1051, βλ. παραπάνω υποσημείωση 52.

⁸¹ Για τον Μανουήλ Καντακουζηνό βλ. κυρίως *PLP* 10981, *ODB* 2, 1292.

Στη διάρκεια της μακρόχρονης δεσποτείας του Μανουήλ Καντακουζηνού, το βυζαντινό κράτος της Πελοποννήσου, γνώρισε μεγάλη ακμή και πρόοδο.⁸²

Ο νέος δεσπότης ήταν μια ισχυρή προσωπικότητα με πολλές αρετές που έγιναν αντικείμενο εγκωμιαστικών επαίνων από τον Δημήτριο Κυδώνη. Πρώτα απ' όλα, προσπάθησε να οργανώσει το δεσποτάτο και να εξασφαλίσει την εδαφική ακεραιότητα των κτήσεών του. Γι' αυτό εξουδετέρωσε τις ενέργειες των τοπικών αρχόντων και παράλληλα ενθάρρυνε τον εποικισμό αλβανών νομάδων με αποτέλεσμα την πύκνωση του πληθυσμού και την καλλιέργεια της γης. Το δεσποτάτο, με έδρα το Μυστρά, άρχισε να ελκύει έλληνες πρόσφυγες από διάφορα τμήματα της βυζαντινής αυτοκρατορίας και να αποκτά πολιτική σημασία για τον απειλούμενο από τους τούρκους ελληνισμό.

Ο Μανουήλ, είχε καλές σχέσεις με τη Λατινική Εκκλησία. Μάλιστα, είχε φιλική αλληλογραφία με τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ'. Φρόντισε επίσης να εξομαλύνει κάθε ίχνος τοπικών προστριβών μεταξύ Ορθοδόξων και Λατίνων κληρικών. Έτσι, οι Λατίνοι αποδέχτηκαν ευκολότερα την ελληνική διακυβέρνηση.

Ο Μανουήλ, ακόμη και μετά την παραίτηση του πατέρα του Ιωάννη ΣΤ' (1354) από τον αυτοκρατορικό θρόνο και παρά τις προσπάθειες του νέου αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου να τον αντικαταστήσει υπερασπίστηκε επάξια τη θέση του, την οποία και διατήρησε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του τελευταίου.

Το 1361, ο Ιωάννης ΣΤ' και ο γιός του Ματθαίος, και οι δύο πρώην αυτοκράτορες, έφτασαν στο Μυστρά. Ο Ιωάννης ΣΤ' είχε ήδη καρεί μοναχός λαμβάνοντας το όνομα Ιωάσαφ. Ο Ματθαίος ως μεγαλύτερος γιος και πρώην αυτοκράτορας περίμενε να του δώσει ο Μανουήλ τη διακυβέρνηση του δεσποτάτου. Ο Μανουήλ που δεν επιθυμούσε κάτι τέτοιο απλά συνεργάστηκε με τον αδελφό του στη διακυβέρνηση. Στην πραγματικότητα διατήρησε τον

⁸² Για την περίοδο αυτή βλ. ενδεικτικά Ostrogorsky (1993) 191-231.

έλεγχο, ενώ ο Ματθαίος αφού εξασφάλισε μια τιμητική θέση ασχολήθηκε με τη συγγραφή φιλοσοφικών και θρησκευτικών έργων.

Ο Μανουήλ πέθανε τον Απρίλιο του 1380. Ο λαός του τον θρήνησε πολύ γιατί ήταν ικανός και καλός κυβερνήτης. Πέτυχε να καταστήσει το Δεσποτάτο του Μορέα και την πρωτεύουσά του, Μυστρά, μια από τις πλέον ισχυρές επαρχίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μετά τον θάνατό του η διακυβέρνηση του κράτους πέρασε στα χέρια του αδελφού του Ματθαίου μέχρι την άφιξη του Θεόδωρου Α' Παλαιολόγου,⁸³ τρίτου γιού του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου.⁸⁴ Με τον Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο τα μέλη της δυναστείας των Παλαιολόγων εγκαταστάθηκαν πλέον οριστικά στο δεσποτάτο του Μυστρά. Με την εμφάνιση του Θεόδωρου Α' στο Μυστρά στα τέλη του 1382 και ο Ματθαίος αλλά και ο ηλικιωμένος Ιωάννης ΣΤ' αποσύρθηκαν από την εξουσία. Ο Ιωάννης ΣΤ' πέθανε λίγους μήνες αργότερα στις 15 Ιουνίου 1383 και εννέα ημέρες μετά πέθανε και ο γιός του Ματθαίος⁸⁵.

Ο Μανουήλ Καντακουζηνός, λίγο πριν φύγει από την Κωνσταντινούπολη παντρεύτηκε μια αρχόντισσα λατινικής καταγωγής, την Ισαβέλλα De Lusignan.⁸⁶ Αυτή ήταν κόρη ενός κύπριου ηγεμόνα, του Γκυ De Lusignan, ο οποίος είχε ζήσει στην Κωνσταντινούπολη στην νεανική του ηλικία και είχε δυο φορές αποκτήσει βυζαντινή σύζυγο. Μάλιστα η μητέρα της Ισαβέλλας που ήταν η δεύτερη σύζυγός του, είχε συγγένεια με τη δυναστεία των Παλαιολόγων. Ήταν η Θεοδώρα κόρη του Συργιάννη Παλαιολόγου Φιλανθρωπινού. Ο πατέρας της Ισαβέλλας είχε κληρονομήσει το θρόνο της Αρμενίας, καθώς η μητέρα του ήταν πριγκίπισσα της αρμενικής δυναστείας Χετούμ. Δυστυχώς όμως δολοφονήθηκε δυο χρόνια μετά την άνοδό του στο θρόνο στις 17 Νοεμβρίου 1344. Όταν πέθανε ο πατέρας της, η

⁸³ Για τον Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο βλ. παραπάνω υποσημείωση 62, *ODB* 3, 2040.

⁸⁴ Για τον Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο βλ. παραπάνω υποσημείωση 51.

⁸⁵ Runciman, (2017) 64-67.

⁸⁶ Για τους De Lusignan βλ. ενδεικτικά Richard, J., (1962), *Chypre sous les Lusignans: Documents chypriotes des Archives du Vatican (XIVe et XVe siècles)*, Paris, και *ODB* 2, 1257.

Ισαβέλλα ήταν μόλις δέκα ή ένδεκα ετών⁸⁷. Ο πατέρας της Ισαβέλλας ήταν φανατικά προσηλωμένος στο δυτικό δόγμα, ενώ δεν είναι γνωστό αν η μητέρα της, αν και κόρη βυζαντινού αξιωματούχου, παρέμεινε μέχρι τέλους ορθόδοξη. Η Ισαβέλλα φαίνεται ότι βαπτίστηκε καθολική λόγω του πατέρα της και ότι χρησιμοποίησε το λατινικό δόγμα ως ένα ισχυρό εργαλείο της προσωπικής της διπλωματίας.

Η Ισαβέλλα, αρραβωνιάστηκε από πολύ μικρή τον Μανουήλ Καντακουζηνό, αλλά ο αρραβώνας διαλύθηκε όταν ο πατέρας της στράφηκε κατά του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού. Αργότερα, όμως, επανήλθαν τα σχέδια για το γάμο και πιθανότατα το 1348 η Ισαβέλλα παντρεύτηκε τον Μανουήλ και εγκαταστάθηκε στο Μυστρά το 1349, όπου έζησε μέχρι το 1382. Είναι πιθανόν και να ανέλαβε τη διακυβέρνηση του δεσποτάτου μετά το θάνατο του συζύγου της το 1380.

Τα ιστορικά κείμενα της εποχής μας παρέχουν ελάχιστες πληροφορίες για τη ζωή και την προσωπικότητα της Ισαβέλλας. Η πιο αξιόπιστη πηγή για τη ζωή της είναι ο σύγχρονός της χρονικογράφος Ιωάννης Dardel,⁸⁸ ιερωμένος και εξομολογητής του πρώτου της εξαδέλφου Λέοντος, που ήταν γιός του Ιωάννη Ντε De Lusignan, αδελφού του πατέρα της. Με τον εξαδέλφό της Λέοντα, η Ισαβέλλα διατηρούσε πολύ στενές σχέσεις καθόλη τη διάρκεια της ζωής της.

Η Ισαβέλλα έφερε αρκετά ονόματα. Μια επιγραφή, που υπάρχει πάνω σε ανάγλυφο που εκτίθεται στο μουσείο του Μυστρά έχει εξελληνισμένο το λατινικό όνομά της και διασώζει και το οικόσημό της, με τον λέοντα και το σταυρό της Ιερουσαλήμ, στα διάχωρα του οποίου υπάρχουν τέσσερις μικροί σταυροί. Αυτό το ανάγλυφο παρουσιάζει τεχνοτροπική κατασκευαστική και

⁸⁷ Binon, (1937) 131-136.

⁸⁸ Dardel, J., (1906) *Recueil des historiens des croisades, Documents arméniens*, τ. 2, *Chronique d'Arménie*, Paris. Το χρονικό αναφέρεται σε πραγματικά γεγονότα της ζωής των μελών της βασιλικής οικογένειας των De Lusignan, μεταξύ των οποίων και της Ισαβέλλας, μόνον όταν αυτά αφορούν αμέσως ή εμμέσως και τη ζωή του Λέοντος, του εξαδέλφου της Ισαβέλλας. Ωστόσο, τα γεγονότα που αφορούν τη ζωή της Ισαβέλλας περιέχονται συνοπτικά και σε μεταγενέστερες πηγές. Η σημασία τους, σε σχέση πάντα με την Ισαβέλλα, είναι ότι ο Dardel είναι σύγχρονός της και ότι έζησε τα γεγονότα που περιγράφει.

μορφολογική συγγένεια με τη σταυρόσχημη επιγραφή στην είσοδο της Περιβλέπτου, με το εραλδικό λιοντάρι, στη νότια όψη του ναού.⁸⁹ Επίσης, η Ισαβέλλα αναφέρεται ως Μαρία στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Γεωργίου στον Λογγανίκο, που φέρει τη χρονολογία 1374/5.⁹⁰ Στις κυπριακές πηγές η Ισαβέλλα εμφανίζεται ως Μαργαρίτα. Ίσως, σε κάποιο στάδιο της ζωής της στο Μυστρά ξαναβαπτίστηκε και πήρε το όνομα Μαρία. Η ύπαρξη τριών διαφορετικών ονομάτων δε σημαίνει ότι δεν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Οι ξένες πριγκίπισσες συνήθιζαν να παίρνουν ελληνικά ονόματα όταν παντρεύονταν βυζαντινούς αριστοκράτες.

Οι ελληνικές πηγές σιωπούν για τη δυτική αυτή πριγκίπισσα. Κανένα εγκώμιο ή αναφορά δεν διασώζεται για την Ισαβέλλα-Μαρία-Μαργαρίτα, αντίθετα με ότι συνέβη στη συνέχεια για τις δυτικές πριγκίπισσες συζύγους των δεσποτών του Μυστρά.

Η Ισαβέλλα διατηρούσε συγγενικούς δεσμούς με το βασιλικό οίκο της Κύπρου. Αυτό φαίνεται από τη συνάντηση που είχε στη Μεθώνη με το βασιλιά της Κύπρου και δεύτερο εξάδελφό της Πέτρο Α' κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού επιστροφής του από τη Δύση στην Κύπρο. Σε αυτή τη συνάντηση η Ισαβέλλα έπεισε το βασιλιά να της παραχωρήσει ένα φέουδο στην Κύπρο, στη Αράδιππο, για να το έχει ως καταφύγιο σε περίπτωση θανάτου του συζύγου της. Επίσης, έπεισε τον βασιλιά να επιτρέψει τον εξάδελφό της Λέοντα να παραμείνει στο Μυστρά μαζί της για ένα διάστημα. Η Ισαβέλλα συνέχισε να έχει στενούς δεσμούς με την Κύπρο ακόμα και μετά τη δολοφονία του Πέτρου Α'. Μάλιστα, πήγε στο νησί για την τελετή στέψης του Πέτρου Β' και παρέμεινε για αρκετούς μήνες (1372-1373), προκειμένου να ασχοληθεί με την εκεί παρουσία της. Γι' αυτό το λόγο η επιστροφή της στην Κύπρο μετά τον θάνατο του Μανουήλ θεωρείται βέβαιη από πολλούς μελετητές⁹¹.

Εξίσου αξιοσημείωτο είναι ένα έγγραφο που αναφερόταν σε κοσμήματα και άλλα τιμαλφή και μνημόνευε μια δεσποσύνη της οικογένειας

⁸⁹ Λούβη-Κίζη, (2003) 104.

⁹⁰ Runciman, (2017) 61-62.

⁹¹ Zakythinos (1936) 62-76, βλ. Λούβη-Κίζη (2003), 103.

των Καντακουζηνών.⁹² Τα πολύτιμα αυτά αντικείμενα είχαν κατατεθεί στην Κρήτη χωρίς όμως να γνωρίζουμε πότε και από ποιους. Η πριγκίπισσα στην οποία ανήκαν αυτά τα πολύτιμα αντικείμενα ήρθε στο νησί για να τα παραλάβει από κάποιον έμπιστο έμπορο ονομαζόμενο Γεώργιο Δαρβάσιο, κάτοικο Χάνδακα, Ηρακλείου Κρήτης.

Το πρακτικό της παράδοσης συνέταξε ένας από τους νοταρίους του μεσαιωνικού Ηρακλείου ο Ιωάννης Κατάκαλος. Ο εν λόγω συμβολαιογράφος ήταν από τους πιο γνωστούς της εποχής, όπως φαίνεται από τα αξιόλογα συμβόλαια που συνέταξε. Η πριγκίπισσα η οποία παρέλαβε αυτά τα αντικείμενα σύμφωνα με το σπάνιο συμβόλαιο του Ιουνίου του 1390 ήταν η «Sabeta Delisnea Palologina Dei gratia imperatrix Romanorum Catacusini». Πιθανότατα η παραπάνω πριγκίπισσα ταυτίζεται με την Isabelle de Lusignan.⁹³ Η προσθήκη του επωνύμου Παλαιολογίνα (Palologina) στο έγγραφο μπορεί να δικαιολογηθεί από τη συγγένεια της μητέρας της Ισαβέλλας με την οικογένεια των Παλαιολόγων. Άλλωστε, και ο σύζυγός της Μανουήλ Καντακουζηνός συγγένευε από τον πατέρα του με τον οίκο των Παλαιολόγων. Ο ίδιος ο Μανουήλ αναφέρεται και ως Καντακουζηνός Παλαιολόγος σε επιγραφές γλυπτών στο ναό της Αγίας Σοφίας (αρχικά του Χριστού Ζωοδότου) που ο ίδιος ανήγειρε.

Η Ισαβέλλα φαίνεται ότι φρόντιζε συνεχώς για την προσωπική οικονομική της εξασφάλιση και για αυτό επιλέγει την Κρήτη ως ασφαλές μέρος για να καταθέσει τους θησαυρούς της, σε μια περίοδο αναστατώσεων στην ανατολική Μεσόγειο. Άλλωστε, φαίνεται ότι έπραξε σωστά, εφόσον ο θησαυρός διαφυλάχτηκε και επανήλθε στα χέρια της.

Η Ισαβέλλα μετά το θάνατο του συζύγου της το 1380 ίσως κατέληξε στην Κύπρο, όπου είχε την περιουσία της και τους συγγενείς της παίρνοντας μαζί της και τα πολύτιμα αντικείμενά της. Μπορεί, όμως, και να επέστρεψε στο Μυστρά, εκεί όπου έζησε στη νεότητά της και που είχε ταφεί ο σύζυγός της.

⁹² Για το έγγραφο αυτό βλ. Κωνσταντουλάκη-Κιτρομηλίδου (2010), 161-170.

⁹³ Βλ. Κωνσταντουλάκη-Κιτρομηλίδου, (2008-2009) 162.

Συμπερασματικά, η Ισαβέλλα θα πρέπει να διέθετε μια αρκετά δυναμική προσωπικότητα. Επηρέαζε το σύζυγό της Μανουήλ και τον ωθούσε να έχει καλές σχέσεις με τους Λατίνους άρχοντες της Πελοποννήσου. Επίσης, τον επηρέαζε στο ζήτημα της ένωσης των εκκλησιών έτσι ώστε να κρατά μια θετική στάση. Στην προσωπική της ζωή υπήρξε άτυχη γιατί δεν απέκτησε παιδιά.

Με τον Μανουήλ Καντακουζηνό και τη σύζυγό του Ισαβέλλα De Lusignan συνδέονται δυο εκκλησίες στον Μυστρά η Αγία Σοφία και η Περίβλεπτος.

Το 1350, περίπου, ο Μανουήλ έκτισε τη Μονή Ζωοδότου που ταυτίζεται με την Αγία Σοφία. Ο ναός αυτός βρίσκεται στη συνοικία του Παλατιού, γι' αυτό και ονομάστηκε εκκλησία του Παλατιού. Ο ναός αυτός μετά από αίτημα του ίδιου του κτήτορα, τον Ιούνιο του 1365, είχε μετατραπεί σε καθολικό ανδρικής μονής και είχε αποκτήσει τίτλο και προνόμια πατριαρχικού ιδρύματος με σιγίλλιο από τον ίδιο τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Φιλόθεο. Ο Μανουήλ Καντακουζηνός άφησε πάνω στα επίκρανα των ψευδοπαραστάδων και των κιόνων μονογράμματα που διαβάζονται «Μανουήλ Καντακουζηνός Παλαιολόγος Δεσπότης Κτήτωρ».

Ο αρχιτεκτονικός τύπος της Αγίας Σοφίας είναι δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο ναός και έχει πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία, όπως η Περίβλεπτος και αργότερα η Ευαγγελίστρια. Στην Αγία Σοφία, ίσως τάφηκε ο Μανουήλ το 1380 και το 1433 η Κλεόπα Malatesta, σύζυγος του δεσπότη Θεόδωρου Β' Παλαιολόγου. Μάλιστα, στον ίδιο ναό ανακομίστηκαν μετά το 1429 τα οστά της Θεοδώρας Τόκκο, πρώτης συζύγου του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.

Στην Αγία Σοφία δεν σώζονται πολλές τοιχογραφίες στον κυρίως ναό. Σημαντική τοιχογραφία είναι αυτή που σώζεται στο τεταρτοσφαίριο της αφίδας του ιερού βήματος και απεικονίζει το Χριστό ένθρονο. Η παράσταση αυτή συμβολίζει κατ' εξοχή τον Θεό, ενώ παράλληλα ακολουθεί την αυτοκρατορική εικονογραφία. Κατά την κ. Μελίτα Εμμανουήλ η παρουσία της στον ναό ίσως συνδέεται με το θέμα της εξουσίας που αναλάμβανε ο

Μανουήλ Καντακουζηνός ως πρώτος Δεσπότης του Μυστρά. Παράλληλα, δεν αποκλείεται η παράσταση να περιείχε και το επίθετο «Ζωοδότης» από το οποίο θα είχε πάρει αρχικά το όνομά της η Μονή. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη με τον Μανουήλ θα πρέπει να συνδέεται και το βορειοανατολικό παρεκκλήσι με τοιχογραφίες που περιλαμβάνουν σκηνές σχετικές με τον θάνατο και την Ανάσταση. Το βορειοανατολικό παρεκκλήσι με την παρουσία των δύο Αρχαγγέλων, Μιχαήλ και Γαβριήλ, κοντά στην είσοδο, ίσως να είχε νεκρική χρήση και να προοριζόταν για το ταφικό παρεκκλήσι του ίδιου του Μανουήλ Καντακουζηνού.

Με την Ισαβέλλα De Lusignan συνδέεται το νοτιοανατολικό παρεκκλήσι της Αγίας Σοφίας. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αναφέρεται στη Θεοτόκο. Στην κόγχη του ανατολικού τοίχου απεικονίζεται η Παναγία με τους Θεοπάτορες, τα Εισόδια και σε άλλο σημείο η Γέννηση.

Η τεράστια παράσταση της Γέννησης της Παναγίας στο δυτικό τμήμα ακολουθεί την αυτοκρατορική εθιμοτυπία της γέννησης ενός διαδόχου του θρόνου. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ως μια χορηγία-τάμα στην προσπάθεια απόκτησης παιδιού από τον Μανουήλ και την Ισαβέλλα και μπορεί να θεωρηθεί ότι ταυτίζεται η Ισαβέλλα με την Αγία Άννα, η οποία απέκτησε παιδί σε μεγάλη ηλικία.

Στο ίδιο παρεκκλήσι η δεσποτίσσα θα μπορούσε να κάνει λειτουργίες να προσεύχεται και να λαμβάνει τη Θεία Κοινωνία. Άλλωστε, το γεγονός ότι η Αγία Σοφία ήταν καθολικό ανδρικής μονής δεν αποτελούσε εμπόδιο, αφού στις γυναίκες της αριστοκρατίας επιτρεπόταν η είσοδος σε αντρικό μοναστήρι όταν επρόκειτο να τελέσουν κάποια λειτουργία, μνημόσυνα συγγενών ή ιδρυτών της μονής ή τις ημέρες που γιόρταζε η Παναγία⁹⁴.

Η μονή της Περιβλέπτου, με επωνυμία της Θεοτόκου αρκετά σπάνια που παραπέμπει στην ομώνυμη μονή της Κωνσταντινούπολης, ιδρύθηκε από τον Μανουήλ Καντακουζηνό και την Ισαβέλλα μεταξύ 1365-1374. Βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της πόλης, κοντά στο εξωτερικό τείχος. Ο ναός είναι προσκολλημένος στο βράχο και έχει τρία παρεκκλήσια. Ο αρχιτεκτονικός

⁹⁴ Βλ. Εμμανουήλ, (2003), 184.

τύπος της Περιβλέπτου είναι όπως και η Αγία Σοφία δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο. Ο βυζαντινός αυτός ναός διακοσμημένος με πολλά δυτικά εραλδικά στοιχεία, ως δεσποτική χορηγία τοιχογραφήθηκε με υψηλής τέχνης και πνευματικότητας τοιχογραφίες.⁹⁵

Η Περιβλεπτος συνδέεται άμεσα με το ζεύγος των πρώτων δεσποτών του Μυστρά, κυρίως όμως με την προσωπικότητα της φράγκισσας δέσποινας Ισαβέλλας.

Για τους λόγους που η Ισαβέλλα ίδρυσε την Περιβλεπτο έχουν διατυπωθεί διάφορες υποθέσεις. Πιθανότατα, η δεσπότισσα θα μπορούσε να μονάσει εκεί και να βρίσκεται έτσι κοντά στο σύζυγό της, όταν οι συνθήκες θα της το επέβαλαν⁹⁶. Σύμφωνα άλλωστε, με τα τυπικά των γυναικείων μοναστηριών που έχουν σωθεί, θα μπορούσε όχι μόνο η ίδια η κτήτορας και τα γυναικεία μέλη της οικογένειάς της, αλλά και οι άλλες γυναίκες αριστοκρατικών οικογενειών να αποσυρθούν εκεί και να ζήσουν μια άνετη ζωή, διατηρώντας αρκετά από τα προνόμια που είχαν κατά τη διάρκεια του κοσμικού τους βίου. Τα μοναστήρια, αυτή την περίοδο φαίνεται ότι είχαν μια χαλαρότητα στους αυστηρούς κανονισμούς και είχαν αποκτήσει ένα διαφορετικό πολιτικό και κοινωνικό-οικονομικό ρόλο.

Τα στοιχεία που εντοπίστηκαν και συνδέουν τη μονή με τη δυτική πριγκίπισσα Ισαβέλλα είναι τα εξής: α) το ανάγλυφο στον εξωτερικό νότιο τοίχο της εκκλησίας με τον όρθιο εραλδικό λέοντα που κρατά ένα σπαθί, β) η πέτρινη πλάκα με το ανάγλυφο που παρουσιάζει δυο όρθια λιοντάρια δεξιά και αριστερά από το μονόγραμμα της Περιβλέπτου, το οποίο έχει τοποθετηθεί σε δεύτερη χρήση επάνω από την είσοδο του περιβόλου της μονής που χρονολογείται στον 14^ο αιώνα, γ) το μοτίβο του κρινάνθεμου στον εξωτερικό τοίχο της αψίδας του ιερού και στην πέτρινη πλάκα της εισόδου που θεωρείται στοιχείο δυτικής προέλευσης. Όλα αυτά τα δυτικότροπα διακοσμητικά στοιχεία που επαναλαμβάνονται με επιμονή στην μονή και στον πύργο που βρίσκεται κοντά σ' αυτήν δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία

⁹⁵ Για το ναό ενδιαφέρουσες είναι οι αναφορές της Αχειμάστου-Ποταμιάνου, (2003) 63.

⁹⁶ Βλ. Εμμανουήλ, (2003), 185.

για τη δυτική ταυτότητα του χώρου. Η επίμονη επανάληψη του θέματος των κρινανθέμων στο μνημείο καθώς και η συγκέντρωση τόσων δυτικών διακοσμητικών και μορφολογικών στοιχείων που συνυπάρχουν με τα βυζαντινά γίνεται με ένα τρόπο μοναδικό και σε τέτοιο βαθμό που ανάλογό του δεν υπάρχει σε κανένα άλλο μνημείο του Μυστρά. Ο πύργος της μονής παρουσιάζει πρωτόγνωρες για τη βυζαντινή αρχιτεκτονική μορφολογικές ιδιαιτερότητες. Τα δυτικότροπα οξυκόρυφα τόξα, οι επάλξεις, τα τρίφυλλα ανοίγματα συνυπάρχουν με τη βυζαντινή πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία. Η τελική εικόνα πάντως παραπέμπει περισσότερο σε δυτικά πρότυπα της ρωμανογοθτικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής.⁹⁷

Αξιοσημείωτο τέλος είναι ότι, με την επικράτηση των Παλαιολόγων έλαβε χώρα μια συντονισμένη προσπάθεια απάλειψης όλων των στοιχείων που μαρτυρούσαν τον κτητορικό ρόλο των συγκεκριμένων δεσποτών, που έκαναν πράξη στο Μυστρά μια φιλοδυτική πολιτική, στην οποία συνέβαλε τα μέγιστα η Ισαβέλλα De Lusignan με το δυναμισμό και την ισχυρή προσωπικότητά της.⁹⁸

⁹⁷ Λούβη-Κίζη (2003), 101-118.

⁹⁸ Για τη συγκεκριμένη άποψη βλ. Λούβη-Κίζη, (2003), 117

2) ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α' ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

&

ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΑ ΑCΣΙΑΥΙΟΛΙ

Μετά τον θάνατο του Μανουήλ Καντακουζηνού⁹⁹ τον Απρίλιο του 1380 ανέλαβε την εξουσία του Μυστρά ο αδελφός του Ματθαίος. Αυτή η εξουσία ήταν προσωρινή μέχρι να οριστεί ο νέος δεσπότης από τον Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο. Πράγματι, στα τέλη του 1382 ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος¹⁰⁰ ανέλαβε δεσπότης του Μυστρά, στην ηλικία περίπου των τριάντα ετών. Ήταν ο τρίτος γιος του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου και της Ελένης Καντακουζηνής, θυγατέρας του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού.¹⁰¹

Με τον ερχομό του Θεόδωρου Α' Παλαιολόγου στο Μυστρά το 1382 και ως το 1460 που ο Μυστράς έπεσε στα χέρια των Τούρκων το δεσποτάτο κυβερνήθηκε από μέλη της δυναστείας των Παλαιολόγων. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τη στενότερη σχέση του δεσποτάτου με την πρωτεύουσα, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την επέκταση του δεσποτάτου σε ολόκληρη σχεδόν την Πελοπόννησο. Το δεσποτάτο, παρά τους εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους που αντιμετωπίζει, την ποικιλία της πληθυσμιακής σύνθεσης, που οξύνει συχνά τα προβλήματα, κατόρθωσε να διατηρήσει τον ελληνικό του χαρακτήρα και τον πρωτεύοντα και κυρίαρχο ρόλο του στο πολιτικό και πνευματικό τομέα.¹⁰²

Μετά τον θάνατο του Μανουήλ Καντακουζηνού, η εσωτερική αλλά και η εξωτερική πολιτική του δεσποτάτου άλλαξε. Η δυναστεία των Παλαιολόγων κληρονόμησε από τους Καντακουζηνούς ένα μικρό κράτος που απλωνόταν στη Λακωνική και Αρκαδική γη και σε διάστημα πενήντα ετών, κατόρθωσαν μετά από μακροχρόνιους πολέμους να ενώσουν όλη

⁹⁹ Για τον Μανουήλ Καντακουζηνό βλ. παραπάνω υποσημείωση 81, *ODB* 2, 1292.

¹⁰⁰ Για τον Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο βλ. παραπάνω υποσημείωση 62, *ODB* 3, 2040.

¹⁰¹ Για τον Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό βλ. Beck (1959) 731-732 · Hunger (2000) 312-326 · Krumbacher, (1974) 601-607 · Moravcsik (1958) 321-323 · Ostrogorsky (1993) 155-231. *ODB* 2, 1050-1051 · βλ. παραπάνω υποσημείωση 52.

¹⁰² Για την περίοδο αυτή βλ. Ostrogorsky (1993) 232-253 Βλ. και Λαμπροπούλου-Πανοπούλου (1999) 60-61.

σχεδόν την Πελοπόννησο. Στην εποχή των Παλαιολόγων το δεσποτάτο έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή του. Αυτή η επιτυχία ήταν και συνέπεια της εξασθένησης των Φράγκων.

Ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος, από τη στιγμή που ανέλαβε δεσπότης της Πελοποννήσου είχε να αντιμετωπίσει δυσμενείς εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες. Πρώτα από όλα έπρεπε να αντιμετωπίσει την ισχυρή Πελοποννησιακή αριστοκρατία, με κυριότερους εκπροσώπους της τοπικούς άρχοντες όπως οι Μαμωνάδες, οι Μελισσηνοί, οι Ευδαιμονογιάννηδες, οι Φιλανθρωπηνοί και οι Σοφιανοί. Οι ισχυροί αυτοί φεουδάρχες, που είχαν στην κατοχή τους γαίες με πλούτο, δεν αναγνώριζαν την κεντρική διοίκηση και σε πολλές περιπτώσεις δεν δίσταζαν να συμπράττουν και με τους εχθρούς του δεσπότη όπως με τους Ναβαρραίους. Καθώς πληροφορούμαστε από μια επιγραφή σε εκκλησία στο Παρόρι (οικισμός κοντά στον Μυστρά), που μας έσωσε το αντίγραφο του Fourmont, ο Θεόδωρος Α' έκανε μεγάλους αγώνες για να επιβάλλει την τάξη και να εξουδετερώσει τη δύναμη των δυνατών.¹⁰³

Μια από τις πρώτες ενέργειες του Θεόδωρου Α' ήταν να καταστείλει την επανάσταση των Ελλήνων αρχόντων, που τους καθοδηγούσε ο εξάδελφος του Δημήτριος Καντακουζηνός. Οι Μαμωνάδες είχαν στην ιδιοκτησία τους μεγάλα κτήματα γύρω από τη Μονεμβάσια και κατείχαν και μεγάλο μέρος από την ίδια την πόλη. Ο Θεόδωρος Α' που δεν μπορούσε να υποτάξει τους στασιαστές και από την άλλη πλευρά είχε πολιτικό και πιθανώς και οικονομικό χρέος απέναντι στη Βενετική Δημοκρατία, πρότεινε να παραχωρήσει τη Μονεμβάσια στη Βενετία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επισύρει το μίσος των υπηκόων του απέναντί του. Ο Παύλος Μαμωνάς και οι Μονεμβασιώτες αρνήθηκαν να δεχτούν τους Βενετούς. Ευτυχώς για τον Θεόδωρο Α', ο θάνατος του Δημητρίου Καντακουζηνού, υποχρέωσε την οικογένεια των Μαμωνάδων να υποταχθούν προσωρινά στο δεσπότη του Μυστρά.¹⁰⁴ Ωστόσο, η γενική κατάσταση, όπως είχε διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα, με τις επιδρομές των Τούρκων, την

¹⁰³ Βλ. Ostrogorky, (1993) 232-253 και Μαλτέζου (1979) 285-286.

¹⁰⁴ Runciman, (2017) 70.

πολιτική αστάθεια και την ολοένα και μεγαλύτερη ανάμιξη της Βενετίας στην Πελοπόννησο, ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη για την τύχη του δεσποτάτου.

Ο Θεόδωρος Α' για να αντιμετωπίσει αυτήν την κρίσιμη κατάσταση θέλησε να συνεργαστεί με τον αδελφό του Μανουήλ και τον Νέριο Α' Acciaiuoli, Φλωρεντιανό ηγεμόνα της Κορίνθου, για να δημιουργήσουν κοινό μέτωπο εναντίον των Τούρκων, των Ναβαρραίων της Πελοποννήσου και των Καταλανών της Αττικής. Η συμμαχία όμως αυτή δεν είχε την τύχη που έπρεπε και ο δεσπότης θέλοντας να επιβάλλει πειθαρχία στους άρχοντες αλλά και να εκτοπίσει τους Φράγκους της Πελοποννήσου στράφηκε προς τους Τούρκους. Αυτό έγινε μετά την παράδοση της Θεσσαλονίκης στους Τούρκους το 1387. Ο Θεόδωρος Α' αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την επικυριαρχία του Σουλτάνου και έτσι, ως υποτελής του δέχθηκε αρχικά την τουρκική υποστήριξη εναντίον όλων των εξωτερικών και εσωτερικών αντιπάλων του. Στον αγώνα του εναντίον της τοπικής αριστοκρατίας και των γειτονικών λατινικών κρατιδίων πέτυχε να ενισχύσει σε σημαντικό βαθμό τη βυζαντινή εξουσία στο Μοριά. Επέτρεψε δε τον εποικισμό μεγάλων μαζών από Αλβανούς, που κινούνταν προς τον νότο, ενισχύοντας έτσι τη χώρα με νέες δυνάμεις.¹⁰⁵

Το φθινόπωρο του 1387 οι Τούρκοι με δική τους πρωτοβουλία κατέβηκαν στην Πελοπόννησο και έσπειραν τον πανικό στους κατοίκους. Ο δεσπότης απομάκρυνε πολλούς επαναστάτες άρχοντες από τις κτήσεις τους και με την υποστήριξη των Τούρκων κατέλαβε το Άργος και το Ναύπλιο. Οι δυο αυτές πόλεις, όμως, είχαν ήδη πουληθεί το 1388 από τη Μαρία d'Enghien στη Βενετία αλλά δεν είχε προφτάσει να τις παραλάβει ακόμα. Σύντομα η φιλία του Θεόδωρου Α' με τους Τούρκους δεν είχε τα αναμενόμενα γι' αυτόν αποτελέσματα και έληξε εις βάρος του. Το 1394 ο δεσπότης βρέθηκε αιχμάλωτος στις Σέρρες στο στρατόπεδο του Βαγιαζήτ Α', διαδόχου του Μουράτ και αναγκάστηκε να παραχωρήσει ως «λύτρον» τη Μονεμβασία στους Τούρκους. Οι Μονεμβασιώτες μπροστά στην τουρκική απειλή ζήτησαν την εκούσια υποταγή τους στη Βενετία. Ο Σουλτάνος απαίτησε από τον

¹⁰⁵ Ostrogorsky, (1993) 245.

Θεόδωρο Α' και την παράδοση του Άργους. Ο δεσπότης κατάφερε να διαφύγει από τους Τούρκους και προσπάθησε να εμποδίσει την παράδοση του Άργους στον Σουλτάνο σπεύδοντας να προσφέρει την πόλη στην Βενετία. Τελικά, τον Μάιο του 1397 υπογράφηκε μια συνθήκη μεταξύ του Θεόδωρου Α' και των Βενετών με την οποία παρέδιδε το Άργος και τα γειτονικά εδάφη, ζητώντας να επιτραπεί στους Έλληνες που επιθυμούσαν να μετοικήσουν στα εδάφη του, να μετακομίσουν με όλα τα κινητά τους αγαθά και να μην κατασχεθούν τα φέουδα που αυτός είχε παραχωρήσει στους Έλληνες. Επίσης, ζητούσε να προσφέρει η Βενετία σ' αυτόν και την οικογένειά του ασφαλές καταφύγιο αν υποχρεωνόταν να εγκαταλείψει τα εδάφη του.¹⁰⁶

α) Ο γάμος του Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου με τη Βαρθολομαία Acciaiuoli

Ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος παντρεύτηκε στις αρχές του 1384 τη Βαρθολομαία,¹⁰⁷ κόρη του άρχοντα της Κορίνθου και δούκα των Αθηνών Νέριο Α' Acciaiuoli.¹⁰⁸

Ο Νέριο Α' Acciaiuoli γεννήθηκε στη Φλωρεντία και ήταν ανιψιός αλλά και υιοθετημένος γιός του Νικολό Acciaiuoli που χρημάτισε επίτροπος του Πριγκιπάτου της Αχαΐας. Η ανέλιξη του Νέριο Α' Acciaiuoli υπήρξε σταθερά ανοδική. Το 1365 κληρονομεί τη Βαρωνεία του Αιγίου και το 1371 κυριαρχεί στην Κόρινθο. Λίγο μετά, καταλαμβάνει τα Μέγαρα, την ακρόπολη των Αθηνών και τη Θήβα. Επεκτείνει, δηλαδή, την επικράτειά του στην Αττική, τη Βοιωτία και την Κόρινθο και αποκαλείται δούκας των Αθηνών. Ο Νέριο Α' Acciaiuoli είχε αποκτήσει δύο κόρες τη Βαρθολομαία και την Francesca. Επίσης, είχε ένα νόθο γιο τον Αντώνιο Α' Acciaiuoli. Ο

¹⁰⁶ Runciman, (2017) 71-72.

¹⁰⁷ Για τη Βαρθολομαία Acciaiuoli ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες του Miller, βλ. Miller (1908) 322.

¹⁰⁸ Για τους Acciaiuoli βλ. κυρίως ODB 1, 9 και Hunger (2000) 339.

Νέριο Α' αποδείχτηκε πολύ δραστήριος και φιλόδοξος. Φρόντισε να έχει καλές σχέσεις με τους γείτονές του Έλληνες και Λατίνους. Γι' αυτό το σκοπό παντρεύει το 1384 τη μεγαλύτερη κόρη του, τη Βαρθολομαία με τον Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο που ήταν δεσπότης του Μυστρά.¹⁰⁹

Σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη, ο Νέριο Α' υπόσχεται στον δεσπότη ότι μετά το θάνατό του, η Βαρθολομαία θα κληρονομούσε την Κόρινθο. Ο ίδιος ο Νέριο Α' πάντως ο οποίος πέθανε το 1394, σε επιστολή που γράφτηκε το 1384, αρνείται κάτι τέτοιο. Ο Θεόδωρος Α' ήλπιζε σε πολλά οφέλη από αυτόν τον γάμο, καθώς ο πεθερός του δεν είχε νόμιμο άρρενα διάδοχο, αλλά μόνο έναν νόθο γιό, τον Αντώνιο Α'. Η Βαρθολομαία και η Francesca θα έπαιρναν το μεγαλύτερο μερίδιο της κληρονομιάς. Ο γάμος της Βαρθολομαίας με τον Θεόδωρο είχε γίνει ως το τέλος Σεπτεμβρίου του 1384, οπότε σε επιστολή του ο Νέριο Α' πληροφορεί τον αδελφό του Angelo για τον γάμο της κόρης του. Η Βαρθολομαία ήταν ένα πρόσωπο που δεν άφησε σπουδαία ίχνη στις πηγές της εποχής. Δεν έχουμε πολλές πληροφορίες για αυτή την πριγκίπισσα. Ωστόσο, η μοναδική αναφορά της σε βυζαντινή πηγή της αποδίδει μια ξεχωριστή φιλοφρόνηση.¹¹⁰ Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης την αποκαλεί, και μάλιστα σε δύο σημεία την ομορφότερη γυναίκα της εποχής της.¹¹¹

Η συμμαχία με τον Νέριο Α' ήταν πολύ χρήσιμη στον Θεόδωρο Α' ειδικά κατά τη διάρκεια των πολέμων του ενάντια στους Ναβαρραίους. Η εταιρεία των Ναβαρραίων που ήταν σύμμαχος της Βενετίας, αγνοώντας μια άδεια ελεύθερης διάβασης που είχε δοθεί στον Νέριο Α', όταν ήρθε τον Σεπτέμβριο του 1389 να φύγει, αν δεν μεταβιβαζόταν το Άργος στη

¹⁰⁹ Runciman, (2017) 70-71.

¹¹⁰ Βασιλοπούλου, (2008-2012) 338.

¹¹¹ Χαλκοκονδύλης, τ. 1, σ. 194⁷⁻⁹ : ... ἠγάγετο γάρ οὗτος τὴν τοῦ Ἀθηνῶν τυράννου θυγατέρα, **πασῶν δὴ λεγομένην εἶναι καλλίστην τῶν εἰς ἐκείνον τὸν χρόνον κάλλει διενεγκουσῶν**, αὐτόθι, σ. 195¹⁹⁻²⁴ : ... ὕστερον μέντοι ἀφικομένου τοῦ Ἑλλήνων βασιλέως ἀδελφοῦ, ἐπιγαμίαν πρὸς τοῦτον ἐπεποιήτο, καὶ θυγατέρα ἠρμόσατο τούτῳ τῷ ἡγεμόνι Θεοδώρῳ, κάλλει, **ὡς ἔφην, πασῶν τῶν τότε διαφέρουσαν**, καὶ τὴν τε Κόρινθον ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ τελευτῇ κατέλιπεν ὑπέσχετο γάρ ὁπότε αὐτῷ τὴν θυγατέρα ἠρμόσατο ἐς φερνήν αὐτῷ ταύτην, ἐπειδὴν τελευτήσῃ.

Βενετία.¹¹² Ο Θεόδωρος Α' δεν το δέχτηκε και οι σχέσεις με τον πεθερό του πάγωσαν. Η οικογένεια Acciaiuoli χρησιμοποίησε την επιρροή της τόσο στην Ιταλία όσο και στον Ελλαδικό χώρο για να πετύχει την απελευθέρωση του Νέριο Α'. Τελικά τον απελευθέρωσαν, αφού η μικρότερη κόρη του Francesca κρατήθηκε ως όμηρος και παραδόθηκαν τα Μέγαρα στη Βενετία έως ότου της επιστραφεί το Άργος. Η αυτοθυσία της Francesca σε συνδυασμό με την άρνηση του δεσπότη του Μυστρά Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου να συνεργαστεί υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ του Νέριο Α' και του Θεοδώρου Α', αν και τυπικά δεν ήρθαν ποτέ σε φανερή ρήξη. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι ο γάμος της Βαρθολομαίας με τον Θεόδωρο Α' αντιμετωπίστηκε με απαξίωση από τον αδελφό του Νέριο Α', Angelo, καθώς ο γαμπρός ήταν ορθόδοξος στο δόγμα. Ο Angelo είχε γράψει στον αδελφό του ότι δεν ενέκρινε τον γάμο αυτό αφού ο Θεόδωρος Α' ήταν ετερόδοξος και γι' αυτό αιρετικός. Ο Νέριο Α', όμως, ως εκπρόσωπος του βυζαντινο-λατινικού συγκρητισμού αφού ζούσε μαζί με ανθρώπους και των δύο δογμάτων, δικαιολογεί την επιλογή του για τον γάμο της κόρης του. Ανάλογες αιχμές αφήνει και ο Δημήτριος Κυδώνης σε επιστολή του προς τον Θεόδωρο Α' όχι μόνο για το δόγμα, αλλά και την καταγωγή της νύφης. Η Βαρθολομαία ήταν κόρη εμπόρων που είχαν αξία όσο υπήρχε ο πλούτος του, ενώ ο Θεόδωρος ήταν γιος, αδελφός και εγγονός βασιλέων.¹¹³

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1394, πέθανε στην Αθήνα ο Νέριο Α' Acciaiuoli. Λίγες μέρες νωρίτερα είχε συντάξει μια διαθήκη με την οποία κληροδοτούσε την πόλη των Αθηνών στον Ναό της Παναγίας που βρισκόταν στον Παρθενώνα. Στη μεγαλύτερη κόρη του Βαρθολομαία αφήνει μόνο το ποσό των εννέα χιλιάδων επτακοσίων δουκάτων τα οποία ο δεσπότης σύζυγός της έλαβε από την εξουσία της Βενετίας. Καθιστά γενική κληρονόμο του την κόρη του Francesca, κόμισσα της Λευκάδας και σύζυγο του κόμη της Κεφαλονιάς Καρόλου Τόκκο. Της κληροδοτεί την Κόρινθο, τα Βασιλικάτα, τα Μέγαρα και όλες τις υπόλοιπες κτήσεις του μαζί με το ποσό των τριάντα

¹¹² Runciman, (2017) 71.

¹¹³ Βασιλοπούλου, (2008-2012) 340-34.

χιλιάδων δουκάτων.¹¹⁴ Η εξέλιξη αυτή δεν φαίνεται παράλογη, αν αναλογιστεί κανείς την κοινή καταγωγή και τη στενή επαφή που είχαν ο δούκας των Αθηνών και ο σύζυγος της Francesca. Εκτός από την εξαχιστείας σχέση τους, συνδέονταν και με δεσμούς αίματος, καθώς η μητέρα του Καρόλου, Τόκκο, Μαγδαλινή Acciaiuoli, ήταν εξαδέλφη του Νέριο Α'. Στο νόθο γιό του Αντώνιο, κληροδοτεί την πόλη των Θηβών και τη Λειβαδιά.

Οι όροι της διαθήκης είχαν ολοφάνερο στόχο την τιμωρία της Βαρθολομαίας για τη στάση του δεσπότη στο ζήτημα της αιχμαλωσίας του και παράλληλα την επιβράβευση της συμπεριφοράς της Francesca. Μια τέτοια απαξίωση και αποκλήρωση, ουσιαστικά της πρωτότοκης κόρης του στόχευε στον διασυρμό της ίδιας και του συζύγου της.¹¹⁵

Ο Θεόδωρος Α' έμεινε δυσαρεστημένος από την διαθήκη του πεθερού του. Άλλωστε, φαίνεται ξεκάθαρα, ότι η σχέση του δεσπότη με τον δούκα των Αθηνών είχαν υποστεί ρήξη, από τον καιρό της αιχμαλωσίας του Νέριο Α'. Ο Θεόδωρος Α' και η Βαρθολομαία στους οποίους είχε δοθεί υπόσχεση τον καιρό που παντρεύτηκαν ότι θα τους δοθεί η Κόρινθος, θύμωσαν και αποφάσισαν να διεκδικήσουν την κληρονομιά που περίμεναν με τη δύναμη των όπλων. Έτσι πολιορκήσαν την Κόρινθο και τα κάστρα στα περίχωρα της πόλης. Κατά τη διάρκεια της πολιορκία της Κορίνθου από τον Θεόδωρο Α' η κατάσταση στη βορειοανατολική πελοπόννησο ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Ο Nicolo Martoni, ένας ιταλός νοτάριος που ταξίδευε από την Αθήνα στην Πελοπόννησο σημειώνει ότι λυμαινόταν Τούρκοι ληστές τον δρόμο προς την Κόρινθο, ενώ οι πύλες των Μαγάρων ήταν κλειστές από φόβο για τους Παλαιολόγους. Τέλος, κοντά στον Ισθμό, η Βαρθολομαία είχε στήσει ενέδρα στην αδελφή της που θα ταξίδευε από την Κόρινθο στην Κεφαλονιά.¹¹⁶

Τελικά, στο τέλος του 1395, ο Κάρολος Τόκκο αποφάσισε να παραχωρήσει την Κόρινθο μαζί με το κάστρο του Ακροκορίνθου στον δεσπότη. Ο Θεόδωρος Α' θα πλήρωνε έξι χιλιάδες δουκάτα και επιπλέον ένα

¹¹⁴ Runciman, (2017) 73.

¹¹⁵ Βασιλοπούλου, (2008-2012) 341.

¹¹⁶ Βασιλοπούλου, (2008-2012) 344.

ετήσιο ποσό εξακοσίων δουκάτων στον Κάρολο Τόκκο. Έτσι η Κόρινθος περιήλθε στους Βυζαντινούς ύστερα από πολλά χρόνια Φράγκικης κυριαρχίας. Η κατοχή της Κορίνθου εξασφάλιζε στο δεσποτάτο σημαντικά στρατηγικά και οικονομικά πλεονεκτήματα, γιατί πλέον η είσοδος στην Πελοπόννησο μέσω του Ισθμού ελεγχόταν από τους βυζαντινούς.¹¹⁷ Η ανάκτηση της Κορίνθου ήταν θρίαμβος για τον Θεόδωρο Α' που έστησε έναν ανδριάντα σε κεντρική πύλη της πόλης, στη βάση του ένα εγκωμιαστικό επίγραμμα επαινούσε τη δόξα του δεσπότη. Με τον θάνατο του Νέριο Α' διεκόπησαν και οι σχέσεις του δεσπότη με τους Acciaiuoli, οι οποίοι, με την απόδοση της Κορίνθου, δεν είχαν έρεισμα την Πελοπόννησο παρά το γεγονός ότι παρέμειναν κύριοι των Αθηνών έως το 1460. Ο φόβος όμως των Τούρκων ανάγκασε τον Θεόδωρο, λίγο καιρό μετά την ανακατάληψή της, να προσφέρει την Κόρινθο στη Βενετία, αλλά, επειδή η τελευταία αρνήθηκε την προσφορά, θέλησε, το 1397, να την πουλήσει στους Ιωαννίτες της Ρόδου. Η εκχώρηση της Κορίνθου στους Ιωαννίτες έγινε, σύμφωνα με την πληροφορία που δίνει ο αυτοκράτορας Μανουήλ στον επιτάφιο λόγο προς τον αδελφό του, με τη συγκατάθεση όχι μόνο τη δική του αλλά και της μητέρας του αυτοκράτειρας Ελένης.

Τρία χρόνια αργότερα, το 1400, ο δεσπότης απελπισμένος από την τουρκική επέκταση, παραχώρησε ολόκληρο το δεσποτάτο στους Ιωαννίτες, οι οποίοι αφού κατέλαβαν τα Καλάβρυτα, έφτασαν στον Μυστρά, ενώ ο Θεόδωρος μετέφερε την έδρα του στη Μονεμβάσια. Η αντίδραση των κατοίκων του Μυστρά ήταν πολύ μεγάλη και με κοινό ψήφισμα ορκίστηκαν ή να διώξουν τους Λατίνους από τον τόπο τους ή να πεθάνουν. Οι εκπρόσωποι του Τάγματος σώθηκαν χάρη στην παρέμβαση του επισκόπου Λακεδαιμονίας, που ήταν ο επικεφαλής των εξεγερμένων κατοίκων, ενώ απαγορεύτηκε η είσοδος στον Θεόδωρο που είχε φύγει για τη Μονεμβάσια. Τελικά, η συνθήκη του Βασιλοποτάμου το 1404, ρύθμισε την κατάσταση και οι Ιωαννίτες αποσύρθηκαν από τις πόλεις που είχαν καταλάβει.¹¹⁸ Λίγα χρόνια μετά, το 1407, ο Θεόδωρος Α' πέθανε. Λίγο πριν τον θάνατό του,

¹¹⁷ Zakythinios, Despotat I 145.

¹¹⁸ Μαλτέζου, (1979) 286.

ζήτησε να καρεί μοναχός και έλαβε το όνομα Θεοδώρητος. Ο τάφος του βρίσκεται στο βόρειο παρεκκλήσι του καθολικού της μονής Βροντοχίου στο Μυστρά.¹¹⁹

β) Το πορτραίτο του Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου

Λίγο μετά το θάνατό του, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' Παλαιολόγος συνέθεσε έναν επικήδειο λόγο για τον Θεόδωρο Α' στον οποίο φαίνεται η πραγματική του αγάπη προς τον αδελφό του.¹²⁰ Ο επιτάφιος αυτός λόγος, μας δίνει κάποιες πληροφορίες για την προσωπική ζωή του Θεοδώρου Α'. Πρέπει, ωστόσο να λάβουμε υπόψη τη σκοπιμότητα της σύνθεσης του λόγου αυτού, τη μεροληπτική στάση του συγγραφέα και μια υπερβολή στην ερμηνεία των γεγονότων. Έτσι, ο Θεόδωρος Α' παρουσιάζεται ως ένας άνθρωπος με πολλά χαρίσματα αφοσιωμένος και πιστός στην οικογένειά του, ακέραιος, έντιμος με μόνο στόχο την ευημερία των υπηκόων του.

Ο Θεόδωρος Α' φαίνεται ότι διατηρούσε πολύ καλή σχέση με τον πατέρα του Ιωάννη Ε' τον οποίο υποστήριξε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Επίσης και με τη μητέρα του Ελένη Καντακουζηνή, είχε καλή σχέση αφού εμφανίζεται να ζητά τη συμβουλή της σε διάφορες περιστάσεις, όπως κατά τη διαπραγμάτευση της πώλησης του δεσποτάτου. Από την οικογένεια των Καντακουζηνών φαίνεται ότι κληρονόμησε και το ενδιαφέρον για τα γράμματα και τη διάνοηση, το οποίο προβάλλεται μέσα από την αλληλογραφία που διατηρούσε με τον Δημήτριο Κυδώνη.¹²¹ Ο Θεόδωρος Α' προστάτευσε τις τέχνες και συνέβαλε στον εξωραϊσμό του Μυστρά.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Θεόδωρος Α' παραμένει μια συγκεχυμένη μορφή. Υπήρξε ενεργητικός και θαρραλέος

¹¹⁹ Runciman, (2017) 78.

¹²⁰ Βλ. Μανουήλ Β' Παλαιολόγου, *Λόγος επιτάφιος εις τόν αὐτάδελφον αὐτοῦ δεσπότην πορφυρογέννητον κῆριν Θεόδωρον τόν Παλαιολόγον*, ἐκδ. Julian CHRYSOSTOMIDES, Manuel II Palaeologus funeral oration on his brother Theodore [CFHB, 26] Θεσσαλονίκη 1985.

¹²¹ Βασιλοπούλου, (2008-2012) 348.

κυβερνήτης αλλά δεν ήταν ποτέ ένας πολύ λαοφιλής ηγεμόνας. Η δεσποτεία του ήταν γεμάτη από πολέμους, επιδρομές και καταστροφές. Επομένως, μια ειρηνόφιλη πολιτική θα ήταν αδύνατη. Ο Θεόδωρος Α' φαίνεται ότι υπήρξε αφοσιωμένος σύζυγος αν και δεν σώζονται πληροφορίες για την σχέση με τη σύζυγό του. Έχει εκφραστεί η άποψη ότι ίσως ο θάνατος της συζύγου του Βαρθολομαίας να ήταν υπαίτιος σε μεγάλο βαθμό για την κατοπινή του μελαγχολία. Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν ο γάμος του ήταν ευτυχισμένος. Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι δεν είχαν αποκτήσει παιδιά, αλλά ο Θεόδωρος είχε δύο εκτός γάμου τέκνα.¹²² Δεν είναι γνωστό το έτος του θανάτου της Βαρθολομαίας. Θεωρείται όμως, ότι είχε πεθάνει όταν εκφωνήθηκε ο επιτάφιος του συζύγου της, αφού δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ήταν παρούσα στην εκφώνησή του. Η Βαρθολομαία, σίγουρα δεν ήταν μια προσωπικότητα που σημάδεψε την εποχή της σε αντίθεση με την αδελφή της Francesca και τη μητέρα της Annesa Saraceni, δύο δυναμικές και ισχυρές γυναίκες που αποδείχτηκαν ότι ήταν ιδιαίτερα ικανές στις διαπραγματεύσεις κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του Νέριο Α'. Επίσης, δεν γνωρίζουμε αν η Βαρθολομαία συμφωνούσε ή διαφωνούσε με τις κινήσεις του συζύγου της ούτε αν τον υποστήριζε και τον βοηθούσε. Φαίνεται όμως, ότι ήταν στο πλευρό του μετά τον θάνατο του πατέρα της και τη διαθήκη που της στερούσε την κυριαρχία της Κορίνθου. Είναι πάντως βέβαιο, ότι ο γάμος του Θεόδωρο Α' και της Βαρθολομαίας Acciaiuoli τελέστηκε για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και μπορεί να χαρακτηριστεί ως προϊόν τοπικής διπλωματίας.¹²³ Ο Θεόδωρος Α' ήλπιζε ότι η συμμαχία με τον Νέριο Α' που επισφραγίστηκε με τον γάμο του με την Βαρθολομαία θα τον βοηθούσε να κατανικήσει τους αντιπάλους του. Απ' ότι φάνηκε όμως, ο Θεόδωρος δεν αποκόμισε τα προσδοκώμενα οφέλη. Δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει για μεγάλο διάστημα την ηρεμία στην Πελοπόννησο, ενώ αντίθετα προκλήθηκε

¹²² Χαλκοκονδύλης, τ. 1, σ. 194⁵⁻⁷ (Darko 1922-1927): ... τῷ μὲν οὖν πρεσβυτέρῳ Θεοδώρῳ τῷ πατρῷῳ παῖς οὐκ ἐγένετο ἀπὸ τῆς Ραινερίου θυγατρὸς, νόθοι δὲ ἐγένοντο.

¹²³ Βασιλοπούλου, (2016) 212.

μεγαλύτερη ένταση λόγω της σύγκρουσης με την οικογένεια της συζύγου του.¹²⁴

¹²⁴ Βασιλοπούλου, (2008-2012) 351.

3) ΘΕΟΔΩΡΟΣ Β' ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

&

ΚΛΕΟΠΙΑ ΜΑΛΑΤΕΣΤΑ

α) Ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος και η παρουσία του στην Πελοπόννησο

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' Παλαιολόγος¹²⁵, όταν έμαθε για τον θάνατο του αγαπημένου του αδελφού Θεόδωρου Α'¹²⁶, το 1407, έστειλε στον Μυστρά τον δεύτερο γιό του, τον Θεόδωρο Β'¹²⁷ να αναλάβει το δεσποτάτο. Ο Θεόδωρος Β' ήρθε στον Μυστρά όταν ήταν μόλις 12 χρονών και έως ότου έλθει ο πατέρας του στην Πελοπόννησο, φαίνεται, ότι η διακυβέρνηση του δεσποτάτου γινόταν από τον πρωτοστράτορα Μανουήλ Φραγκόπουλο, τον αρχηγό μιας από τις σημαντικότερες οικογένειες του τόπου, που είχε ήδη υπηρετήσει παλαιότερα ως πρεσβευτής του Θεόδωρου Α' στη Βενετία¹²⁸. Στις αρχές του 1408 έρχεται ο ίδιος ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' στην Πελοπόννησο. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' Παλαιολόγος ήταν δευτερότοκος γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' τον οποίο και διαδέχτηκε στον θρόνο τον Φεβρουάριο του 1391. Το 1392 παντρεύτηκε την κόρη του Σέρβου πρίγκιπα Κωνσταντίνου Δραγάση, Ελένη, με την οποία απέκτησε έξι γιούς. Αυτοί ήταν ο Ιωάννης Η', ο Θεόδωρος Β', ο Ανδρόνικος, ο Κωνσταντίνος ΙΑ', ο Δημήτριος και ο Θωμάς. Η σύζυγός του, Ελένη Δραγάση, είδε τους γιούς τους Ιωάννη Η' Παλαιολόγο και Κωνσταντίνο ΙΑ' Παλαιολόγο να γίνονται αυτοκράτορες¹²⁹.

Την εποχή που ο Μανουήλ Β' ήλθε στην Πελοπόννησο τις ευρωπαϊκές επαρχίες του οθωμανικού Σουλτανάτου τις διοικούσε ο μεγαλύτερος γιος του

¹²⁵ Για τον Μανουήλ Β' Παλαιολόγο βλ. παραπάνω υποσημείωση 55.

¹²⁶ Για τον Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο βλ. παραπάνω υποσημείωση 62.

¹²⁷ Για τον Θεόδωρο Β' Παλαιολόγο βλ. παραπάνω υποσημείωση 64.

¹²⁸ Runciman, (2017) 70.

¹²⁹ Nicol, (1993) 222-223.

Βαγιαζήτ, ο εμίρης Σουλεϊμάν, ένας άνθρωπος που συμπαθούσε τους Έλληνες. Μάλιστα, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για τη βοήθεια που του είχε προσφέρει ο Μανουήλ Β', έδωσε πρόθυμα πίσω στον αυτοκράτορα τη Θεσσαλονίκη και άλλες παράκτιες πόλεις. Όσο καιρό ήταν αυτός στην εξουσία δεν υπήρχε άμεσος κίνδυνος για τη χριστιανική Αυτοκρατορία άλλωστε, είχε δεχτεί για γυναίκα του την νόθο κόρη του δεσπότη Θεόδωρου Α' ¹³⁰.

Ο Μανουήλ Β', ήταν ένας φωτισμένος και ταλαντούχος ηγεμόνας, που αγαπούσε την τέχνη και την επιστήμη και χειριζόταν επιδέξια την πέννα. Θεωρείται μια από τις πιο συμπαθητικές φυσιογνωμίες της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Ενέπνεε τον σεβασμό ακόμα και στους Τούρκους. Λέγεται, ότι ο ίδιος ο Βαγιαζήτ είχε δηλώσει γι' αυτόν ότι αν κανείς δεν ήξερε ότι είναι αυτοκράτορας, θα το αναγνώριζε αμέσως από τη μορφή του ¹³¹. Ο Μανουήλ Β' ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τα τοπικά προβλήματα της Πελοποννήσου, μεταβαίνοντας εκεί τρεις φορές και η σχέση του δεσποτάτου με την Κωνσταντινούπολη υπήρξε σε όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής στενή. Με την παραμονή του βυζαντινού αυτοκράτορα στο ελληνικό δεσποτάτο του Μορέως συνδέονται αξιολογα κείμενα για τη γνώση της εποχής όπως, ο «Διάλογος Νεκρικός» ή «Επιδημία Μάζαρι εν Άδου», όπου καυτηριάζονται τα ήθη της πελοποννησιακής κοινωνίας καθώς και η επιστολή του Μανουήλ Β' προς τους ιερομόναχους Δαβίδ και Δαμιανό ¹³². Υπάρχει, επίσης, μια επιστολή του Μανουήλ προς τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ευθύμιο που δείχνει καθαρά τη μέριμνα του Μανουήλ, για να καθησυχάσει τα πράγματα στον Μοριά. Δεν ξέρουμε πια ήταν τα μέτρα που ο αυτοκράτορας έλαβε για να πραγματοποιήσει αυτό το δύσκολο έργο. Οι εγκωμιαστές του Μανουήλ, ιδιαίτερα ο Ισιδωρος της Μονεμβασίας και ο Δημήτριος Χρυσολωράς, λένε ότι η διαμονή του αυτοκράτορα του Βυζαντίου στον Μοριά είχε ως αποτέλεσμα να επαναφέρει την ειρήνη ανάμεσα στους τοπικούς άρχοντες και την κυβέρνηση του

¹³⁰ Runciman, (2017) 79.

¹³¹ Ostrogorsky, (1993) 249.

¹³² Μαλτέζου, (1979) 286.

Μυστρά και να απαλύνει κάπως τα ήθη των κατοίκων. Ίσως, είναι υπερβολή αλλά πέρα από κάθε αμφισβήτηση η επίσκεψη του Μανουήλ Β' στην Πελοπόννησο βελτίωσε πολύ την εσωτερική κατάσταση του δεσποτάτου¹³³.

Στο δεύτερο ταξίδι του στην Πελοπόννησο το 1408, ένα χρόνο μετά τον θάνατο του αδελφού του, ο Μανουήλ Β' προσπάθησε να κατοχυρώσει τη θέση του ανήλικου Θεόδωρου Β' ως νέου δεσπότη όσο και να εξασφαλίσει την εύρυθμη λειτουργία της διακυβέρνησης του δεσποτάτου έως την ενηλικίωση του γιού του. Αυτήν την εποχή, ίσως επεξεργάστηκε και το σχέδιο οχύρωσης του Ισθμού αλλά αυτό το πραγματοποίησε στο επόμενο ταξίδι του το 1415. Η παραμονή του Μανουήλ Β' στον Μοριά κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του εκεί, συνέβαλε αποφασιστικά στην αύξηση του βυζαντινού γοήτρου και κύρους στην περιοχή. Άλλωστε, το κτίσιμο του Εξαμιλίου τείχους κατά μήκος του Ισθμού αποτέλεσε το λαμπρότερο επίτευγμα της πολιτικής του Μανουήλ Β' στην Πελοπόννησο. Το Εξαμίλιο τείχος, που είχε επιδιώξει να οχυρώσει παλαιότερα ο δεσπότης Θεόδωρος Α' ζητώντας τη βοήθεια των Βενετών, μετά την ανάκτηση της Κορίνθου χωρίς όμως επιτυχία, τειχίζεται τώρα με την επίβλεψη του Μανουήλ Β' σε βραχύτατο χρονικό διάστημα είκοσι πέντε ημερών, σύμφωνα με τη μαρτυρία του ίδιου του αυτοκράτορα. Το έργο αυτό ήταν πολύ δαπανηρό. Ο Μανουήλ Β' είχε την ελπίδα ότι οι Βενετοί θα συνέβαλλαν στα έξοδα, αφού το τείχος θα τους βοηθούσε να προστατεύσουν τις κτήσεις τους στην Πελοπόννησο. Η Γαληνοτάτη όμως κράτησε αρνητική στάση. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι δεν δέχτηκε να λάβει μέρος στα έξοδα της οχύρωσης του Εξαμιλίου, αλλά υποσχέθηκε να βοηθήσει τον αυτοκράτορα μόνο στην περίπτωση που οι Τούρκοι θα επιχειρούσαν επίθεση. Άλλωστε, πριν από λίγα χρόνια, το 1407, οι Βενετία είχε επιτρέψει στον Μανουήλ Β' να πάρει τα σημαντικά ποσά που η αείμνηστη νύφη του, Βαρθολομαία, είχε σε καταθέσεις στις βενετικές τράπεζες¹³⁴.

¹³³ Zakythinios, (1932) τ. I 174-175

¹³⁴ Runciman, (2017) 81.

Στην προσπάθεια που έκανε ο Μανουήλ για να εδραιώσει τη θέση του δεσποτάτου εναντίον των εχθρικών εισβολών, συνάντησε την αντίδραση της τοπικής αριστοκρατίας. Οι τοπάρχες της Πελοποννήσου, «οί άπάτης και δόλου και ψεύδους μεστοί, οί βεβαρβαρωμένοι και τετυφωμένοι και άστατοι και επίορκοι και άπιστοι προς βασιλέα τε και δεσπότας άεί...» όπως χαρακτηρίζονται στον «Διάλογο Νεκρικό» του Μάζαρι, προσκολλημένοι στα συμφέροντά τους, αρνήθηκαν να συμβάλουν στα έξοδα της οχύρωσης και επιχειρήσαν μάλιστα να καταστρέψουν τα τείχη. Ο αυτοκράτορας, όμως, όταν τελείωσε το έργο της οχύρωσης, αντιμετώπισε τους επαναστάτες άρχοντες και αφού κατέστρεψε τα κάστρα τους, συνέλαβε πολλούς από αυτούς χωρίς όμως να μπορέσει να περιορίσει πολύ τη δύναμή τους. Επίσης, αναγκάστηκε πιεζόμενος από τις οικονομικές ανάγκες να επιβάλει φόρους με αποτέλεσμα οι χωρικοί, για να αποφύγουν τη φορολογία, να καταφεύγουν στα βενετοκρατούμενα εδάφη. Στα πλαίσια του ανορθωτικού του έργου στην Πελοπόννησο ο αυτοκράτορας ανάγκασε τον Φράγκο ηγεμόνα της Αχαΐας Centurione Zaccaria να γίνει υποτελής του και παραχώρησε τον τίτλο του δεσπότη της Ηπείρου στον Κάρολο Τόκκο κόμητα Κεφαλληνίας και Ζακόνθου, που είχε επεκτείνει την κυριαρχία του στην Άρτα και στα Ιωάννινα¹³⁵.

Ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος έστεψε συναυτοκράτορά του, το 1421, τον πρωτότοκο γιό του Ιωάννη Η' Παλαιολόγο. Το 1423 αρρώστησε βαριά και πέθανε το 1425, αφού πρώτα εκάρη μοναχός με το όνομα Ματθαίος.

β) Ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος και ο Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος νυμφεύονται Δυτικές Πριγκίπισσες

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' Παλαιολόγος, αλλά και ο δεσπότης Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος επιθυμούσαν να σχηματίσουν ένα στερεό

¹³⁵ Μαλτέζου, (1979) 287.

χριστιανικό μέτωπο εναντίον των Τούρκων. Όμως, το σχίσμα μεταξύ της Ορθόδοξης Εκκλησίας και της Εκκλησίας της Ρώμης, αποτελούσε ένα συνεχές εμπόδιο για την πραγματοποίηση αυτού του σκοπού. Στη σύνοδο της Κωνσταντίας, που συγκλήθηκε για να τακτοποιήσει το παπικό ζήτημα, στο τέλος του 1414, παραβρέθηκε και ένας παρατηρητής, σταλμένος από τον Μανουήλ Β', ο λόγιος Μανουήλ Χρυσολωράς, που ήταν παλαιότερα καθηγητής των Ελληνικών στην Ιταλία και που προσωπικά αντιμετώπιζε με μεγάλη συμπάθεια την Εκκλησία της Ρώμης. Κατά τη διάρκεια της συνόδου, ο Μανουήλ Χρυσολωράς, δημιούργησε εξαιρετική εντύπωση και τον θεωρούσαν ως έναν πιθανόν Πάπα, αλλά πέθανε ενώ η σύνοδος συνεχιζόταν ακόμα. Ο Μανουήλ Β' τότε, έστειλε τον Νικόλαο Ευδαιμονογιάννη¹³⁶ ως αντιπρόσωπο στη σύνοδο, όπου και έφτασε το Μάρτιο του 1414 μέσω Βενετίας. Ο Νικόλαος Ευδαιμονογιάννης πρωτοστάτησε στην προσπάθεια να επανέλθει η ενότητα στους κόλπους της Καθολικής Εκκλησίας, στήριξε την υποψηφιότητα του καρδινάλιου Oddone Colona (μετέπειτα πάπα Μαρτίνου Ε') για τον παπικό θρόνο και προσπάθησε με ιδιαίτερο ζήλο να προωθήσει το ζήτημα της ενώσεως των εκκλησιών.

Ο Νικόλαος Ευδαιμονογιάννης, ως απεσταλμένος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β' στην Ιταλία, δεν είχε αναλάβει μόνο τις συζητήσεις για την ένωση των εκκλησιών, αλλά και τη διαπραγμάτευση των γάμων των γιών του Ιωάννη Η' και Θεόδωρου Β' κατά την περίοδο 1416-1420. Αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών του Ευδαιμονογιάννη ήταν η απόφαση του πάπα Μαρτίνου Ε' για τους γάμους των βυζαντινών με καθολικές πριγκίπισσες αλλά και η περαιτέρω εύνοια που έδειξε στους βυζαντινούς καθ' όλη τη διάρκεια της παπισύνης του. Ο πάπας Μαρτίνος Ε' εκλέχτηκε το 1418 και ξεκίνησε την περίοδο της παπισύνης του με ευνοϊκή διάθεση απέναντι στους Έλληνες. Πρόσφερε ειδικά προνόμια στους Λατίνους που είχαν βοηθήσει στο κτίσιμο και στη συνέχεια στη διατήρηση του τείχους του Εξαμιλίου. Επίσης, ο πάπας Μαρτίνος Ε', δέχτηκε το αίτημα του Μανουήλ Β' να παντρευτούν οι γιοί του καθολικές νύφες, με την προϋπόθεση ότι αυτές θα παρέμεναν

¹³⁶ Για τον Νικόλαο Ευδαιμονογιάννη βλ. PLP 6223.

καθολικές και δεν θα άλλαζαν την πίστη τους¹³⁷. Με αυτή την κίνηση ο Μανουήλ Β', παραμένοντας ο ίδιος αφοσιωμένος στην ορθόδοξη εκκλησία, αποσκοπούσε σε βοήθεια του Πάπα και των δυτικών σε μελλοντική επίθεση των Τούρκων εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Άλλωστε, οι γάμοι αυτοκρατόρων και μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας με δυτικές πριγκίπισσες ήταν σύνηθες φαινόμενο στο Βυζάντιο, ιδίως μετά το 1261.

Ο Μανουήλ Β' θέλησε να εξασφαλίσει δυτικές νύφες για τους δυο μεγαλύτερους γιούς του, για τον Ιωάννη Η' του οποίου η Ρωσίδα γυναίκα Άννα είχε πεθάνει κατά τη διάρκεια του λοιμού όταν αυτός απουσίαζε στον Μυστρά και για τον Θεόδωρο Β', δεσπότη του Μυστρά.

Για τον Ιωάννη Η' ο αυτοκράτορας διάλεξε τη Σοφία τη Μομφερρατική η οποία ανήκε στη γενιά των Παλαιολόγων. Σύμφωνα με τον ιστορικό Δούκα, ο γάμος του Ιωάννη Η' με τη Σοφία τη Μομφερρατική έγινε με μεγαλοπρέπεια στη Κωνσταντινούπολη στον ναό της Αγίας Σοφίας στις 19 Ιανουαρίου 1421. Ο γάμος της Σοφίας ήταν άτυχος από την αρχή, εξαιτίας της μεγάλης ασχήμιας της. Ο Ιωάννης την απέφευγε και την κρατούσε κρυμμένη στα πίσω δωμάτια του παλατιού, ενώ έστρεφε το ενδιαφέρον του σε άλλες γυναίκες. Από σεβασμό προς τον πατέρα του Μανουήλ Β', διατηρούσε τον γάμο του. Μετά από πέντε χρόνια το 1426 η Σοφία αφού είχε συνεννοηθεί με γενονατικό καράβι έφυγε για την Ιταλία και ο γάμος ακυρώθηκε. Η ασυνήθιστη αυτή ιστορία της Σοφίας της Μομφερρατικής που εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και τον σύζυγό της, ο οποίος αδιαφορούσε παντελώς γι' αυτήν, υπάρχει τόσο στο ιστορικό έργο του Γεωργίου Σφραντζή όσο και πολύ εκτενέστερα στο ιστορικό έργο του Δούκα¹³⁸.

Ο Νικόλαος Ευδαιμονογιάννης, που συμφώνησε αρχικά το γάμο του Ιωάννη Η' με τη Σοφία Μομφερρατική, κατόπιν, σε απευθείας

¹³⁷ Runciman, (2017) 82.

¹³⁸ Κοτζάμπαση, (2017) 43.

διαπραγμάτευση με το περιβάλλον του Πάπα, συμφώνησε και τον γάμο του Θεόδωρο Β' με την Κλεόπα Malatesta¹³⁹.

Η Κλεόπα ήταν κόρη του Malatesta dei Sonetti άρχοντα των Ιταλικών πόλεων Πέζαρο και Φάνο αρχηγού της οικογένειας των Malatesta που κυβερνούσε το Ρίμινι. Η οικογένειά της Κλεόπα δεν ήταν και πολύ διακεκριμένη, αλλά η ίδια είχε δύο πολιτικά πλεονεκτήματα. Ο πατέρας της διατηρούσε κατοικία στη Βενετία και είχε άριστες σχέσεις με τη Βενετική κυβέρνηση. Επίσης, η ίδια ήταν συγγενής του Πάπα Μαρτίνου Ε' ίσως από τη μητέρα της. Ο Πάπας Μαρτίνος Ε' έδωσε τη συγκατάθεσή του σε αυτόν τον γάμο έχοντας όμως την αξίωση να μείνει η Κλεόπα καθολική. Αφού συμφωνήθηκε ο γάμος, ο δεσπότης του Μυστρά Θεόδωρος Β' έστειλε στον Πάπα αργυρόβουλλο¹⁴⁰ με το οποίο υποσχόταν ότι θα σεβαστεί τις θρησκευτικές πεποιθήσεις της μέλλουσας συζύγου του και ότι θα της επιτρέψει να έχει το δικό της εφημέριο, ο οποίος θα τελεί τις ιερές ακολουθίες κατά το δυτικό πρότυπο. Επίσης, η Κλεόπα θα έχει το δικαίωμα να διατηρήσει τις συνήθειές της και τον ιταλικό τρόπο ζωής. Σε περίπτωση που πέθαινε ο Θεόδωρος Β' η Κλεόπα θα είχε το δικαίωμα να μείνει κοντά στους συγγενείς του συζύγου της ή να γυρίσει στο πατρικό της σπίτι¹⁴¹.

Μετά την επιτυχή έκβαση των συνομιλιών και αφού συμφωνήθηκαν οι γάμοι του Ιωάννη Η' με την Σοφία τη Μομφερρατική και του Θεοδώρου Β' με την Κλεόπα Malatesta, οι δύο πριγκίπισσες επιβιβάστηκαν στο ίδιο βενετικό πλοίο και απέπλευσαν από την Κιότζα, κοντά στη Βενετία, στο τέλος Αυγούστου του 1420 για το Βυζάντιο¹⁴².

¹³⁹ Για την Κλεόπα Malatesta βλ. παραπάνω υποσημείωση 65.

¹⁴⁰ Λάμπρος, (1930) 102-103.

¹⁴¹ Runciman, (2017) 83-84.

¹⁴² Λάμπρος, (1930) 143: ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΒΕΝΕΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΠΕΡΙ ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΙΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΩΝ ΠΛΟΥ ΤΗΣ ΜΝΗΣΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Β' ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΚΛΕΟΠΗΣ ΜΑΛΑΤΕΣΤΑ «Cum Ergegius Miles Dominus Nicolaus Monosani (sic) ambaxator Domini Imperatoris Constantinopolis nobis rogatis instantiam fecit ut dignemur sibi concedere quod Maphia (sic) Domina Consors Domini Despoti filia Magnifici Domini Malateste de Malatestis de Pisauro posit venire super galia nostra Ripperie Marchie et conduci a Fano usque Clugas,

Ο ιστορικός Δούκας¹⁴³ αναφέρει ότι οι γάμοι και των δύο πριγκιπισσών έγιναν στην Κωνσταντινούπολη και τους στεφάνωσε ο ίδιος ο Μανουήλ Β', αν και είναι πιθανόν ο Θεόδωρος Β' και η Κλεόπα να παντρεύτηκαν στον Μυστρά. Ο Θεόδωρος Β' και η Κλεόπα, από τον γάμο αυτό, απέκτησαν μια κόρη, την Ελένη, που γεννήθηκε το 1428.

Το συνοικέσιο της Κλεόπα Malatesta με τον Θεόδωρο Παλαιολόγο υμνήθηκε από δύο συνθέτες του 15^{ου} αιώνα, εκπροσώπους των απαρχών της μουσικής Αναγέννησης στη Δύση. Ο ένας είναι ο Guillaume Dyfay και ο άλλος ο Hugo de Lantins. Οι δύο αυτοί μουσικοί συνθέτες, που έδρασαν κυρίως στην Ιταλία, διατηρούσαν επαφές με τον αριστοκρατικό οίκο των Malatesta και θέλησαν να εξυμνήσουν τη μελλοντική δέσποινα του Μυστρά αλλά και τον δεσπότη Θεόδωρο Β'. Το μοτέτο του Guillaume Dyfay "*Vasilisa ergo Gaude*"¹⁴⁴ εγκωμιάζει την Κλεόπα για την καταγωγή της αλλά και για τη νεότητα, την ομορφιά και τις αρετές της, που υπερέχουν όλων των άλλων ανθρώπων. Επίσης, επαινεί το Θεόδωρο Β' για την ευγενική του καταγωγή αφού γεννήθηκε στην πορφύρα και είναι σταλμένος από τον Θεό. Η μπαλλάτα του Hugo de Lantins "*Tra quante regione*"¹⁴⁵ επαινεί τον νέο οίκο

quia illa vult se facere conduci ad patres Amoree Vadit pars quod eidem concedatur et fiat sicut petit».

¹⁴³ Ducas (1958) 137.

¹⁴⁴ Guillaume Dyfay «Vasilissa ergo gaude»

1	Vasilissa ergo gaude Quia es digna omni laude Cleophe, clara gestis A tuis de Malatestis	10	Quem colit mundus totus In porphuro est genitus A deo missus celitus Juvenili etate polles et formositate
5	In Italia principibus Magnus et nobilibus Ex tuo viro clarior Quia cunctis est nobilior Romeorum est despotus	15	Ingenio multum fecunda Et utraque lingua facunda Ac clarior es virtutibus Prae aliis hominibus

¹⁴⁵ Hugo de Lantins «Tra quante regione»

της Κλεόπα και τον συνδέει με την αρχαία Σπάρτη και την Ωραία Ελένη. Ολοκληρώνεται με αναφορά στην ένδοξη Κωνσταντινούπολη.

γ) Η Κλεόπα στην αυλή του Μυστρά – Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων

Η Κλεόπα Malatesta, ήταν μια ωραία, λεπτοκαμωμένη γυναίκα, υπομονετική, ευφυής, με πολλά πνευματικά ενδιαφέροντα. Ήρθε στον Μυστρά, το 1421, σε νεαρή ηλικία με τη συνοδεία της από την Ιταλία αλλά και με τη συνοδεία του Νικόλαου Ευδαιμονογιάννη, εκπροσώπου του Βυζαντίου. Στα πρώτα χρόνια του γάμου της δεν στάθηκε τυχερή να αγαπηθεί από τον άνδρα της, κάτι που θα συμβεί λίγο αργότερα. Ο σύζυγός της, Θεόδωρος Β', που βρισκόταν στην τρίτη δεκαετία της ζωής του, ήταν από τη φύση του νευρωτικός και δύσκολος στη συμβίωσή του με την Κλεόπα, τουλάχιστον τα τρία πρώτα χρόνια του γάμου τους. Ο Θεόδωρος Β' ήταν ένας από τους καλύτερους μαθηματικούς της εποχής του και πολύ πνευματικός άνθρωπος. Ο γάμος του στην αρχή είχε δυσκολίες, κυρίως γιατί αυτός διένυε μια περίοδο κατά την οποία ήθελε να αποσυρθεί σε μοναστήρι και όχι να κυβερνήσει. Συγκεκριμένα, μετά τον θάνατο του πατέρα του Μανουήλ Β', θέλησε να διαζευχθεί από την Κλεόπα και να καρεί μοναχός. Ο αδελφός του, Ιωάννης Η' Παλαιολόγος, του ανακοίνωσε ότι εάν επέμενε σε αυτή την απόφασή του, ο αντικαταστάτης του, δηλαδή ο αδελφός τους Κωνσταντίνος ΙΑ', ήταν έτοιμος να αναλάβει τα καθήκοντά του, προοπτική

1 Tra quanta regione e sol si mobile
Gira e regard cum interia fede
Quanto ti Sparta, beata non rede
Tu fosti albergo di Elena regina
5 Che per tant che fè
Stanchò le force de che scripse may
Ora possedi cosa più divina,
Madona Cleophe,
De Malatesti, nata come say.

10 Quest' en lode e le possance c' hay
Gionto a l' impero de
Constantinopele.
Cum tanta baronia si grande e
nobele.

που ανάγκασε τον Θεόδωρο Β' να υποχωρήσει και με το πέρασμα του χρόνου, το ζευγάρι συμφιλιώθηκε και σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη, ο δεσπότης έζησε πολύ αρμονικά με τη σύζυγό του. Γνωρίζοντας ο ένας τον άλλον καλύτερα επήλθε μια συναισθηματική προσέγγιση που εξελίχθηκε σε αμοιβαίο θαυμασμό.

Η Κλεόπα ταυτίστηκε απόλυτα με τη νέα της πατρίδα και βρήκε κοινά πνευματικά ενδιαφέροντα με τον σύζυγό της. Και οι δύο μαζί προώθησαν την πνευματική άνθηση στον Μυστρά κάνοντάς τον κορυφαίο πνευματικό κέντρο του ελληνικού κόσμου. Στην αυλή του Μυστρά συγκεντρώθηκαν σημαντικοί λόγιοι, με λαμπρότερο όλων τον Γεώργιο Γεμιστό ή Πλήθωνα, που ήταν και προσωπικός φίλος του Θεόδωρου Β' και της Κλεόπα¹⁴⁶.

Ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων, γεννήθηκε ανάμεσα στο 1355 και το 1360 στην Κωνσταντινούπολη από επιφανείς γονείς. Στον Μυστρά ήρθε το 1407 ύστερα από παρότρυνση του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου, ως σύμβουλος και δάσκαλος του ανήλικου Θεόδωρου Β', όταν αυτός ανέλαβε την διακυβέρνηση του δεσποτάτου. Έκτοτε, πέρασε την υπόλοιπη ζωή του στον Μυστρά εκτός από έναν χρόνο, το 1438-1439, που μετέβη στη Φερράρα της Ιταλίας μαζί με τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγο, προκειμένου να πετύχουν την ένωση των δύο Εκκλησιών. Ο Θεόδωρος Β' του είχε παραχωρήσει κάποια κτηματική περιουσία. Ήταν μέλος της Γερουσίας του Μυστρά και είχε ανώτερη διοικητική θέση εκεί. Ίσως, δίδασκε και φιλοσοφούσε με τους μαθητές του στη μεγάλη πλατεία μπροστά στα Ανάκτορα του Δεσπότη. Η εγκατάσταση του Πλήθωνα στον Μυστρά θα μπορούσε να θεωρηθεί ως έκφραση εκτίμησης των σχέσεων που είχε με την αυτοκρατορική οικογένεια¹⁴⁷. Ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων υπήρξε ηγέτης ενός αναγεννητικού κινήματος τον τελευταίο αιώνα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Θρεμμένος με την Πλατωνική σκέψη και με συνείδηση της Ελληνικής του ταυτότητας, ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων προσπάθησε να επηρεάσει με τις ιδέες του το περιβάλλον του δεσπότη Θεόδωρου Β' Παλαιολόγου. Απηύθυνε υπομνήματα στον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' και

¹⁴⁶ Runciman, (2017) 84.

¹⁴⁷ Runciman, (2017) 128.

στον δεσπότη Θεόδωρο Β', μεταξύ των ετών 1416-1423, προτείνοντάς τους μια σειρά από ριζοσπαστικά μέτρα που η εφαρμογή τους θα οδηγούσε στη σωτηρία του έθνους. Συλλαμβάνοντας το πρόβλημα του Ελληνισμού, απέβλεψε σε ένα εθνικό κράτος, χωρίς να περιμένει ούτε να επιζητεί τη βοήθεια της Δύσης. Άσκησε ταυτόχρονα δριμύτατη κριτική εναντίον της Εκκλησίας και των αυθαιρεσιών των δυνατών. Οι προτάσεις του Γεμιστού για την αναμόρφωση της κοινωνίας και την εσωτερική οργάνωση του κράτους ήταν θαρραλέες και επαναστατικές¹⁴⁸.

Ο Γεώργιος Γεμιστός είχε στον Μυστρά ένα μεγάλο κύκλο μαθητών. Ανάμεσά τους ήταν ο Ιερώνυμος Χαριτώνυμος, ο Γρηγόριος Μοναχός, ο Ιωάννης Μόσχος, ο Γεώργιος Ερμώνυμος, ο Νικηφόρος Χειλάς, ο Ισίδωρος ο μετέπειτα μητροπολίτης Κιέβου, ο Βησσαρίωνας, ο Μάρκος Ευγενικός, ο Ιωάννης Ευγενικός, ο Γεώργιος Σχολάριος ο μετέπειτα αντίπαλός του και πολλοί ακόμα μαθητές. Επίσης, και η Κλεόπα Malatesta ήταν στον κύκλο των μαθητών του Πλήθωνα προκαλώντας τον θαυμασμό τόσο αυτών όσο και του ίδιου.

Ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων πέθανε και τάφηκε στον Μυστρά το 1452, σε βαθιά γεράματα, λίγο πριν πέσει η Κωνσταντινούπολη στα χέρια των Τούρκων. Αργότερα, το 1465, ο Σιγισμούνδο Πανδόλφο Malatesta κατά την οπισθοχώρησή του, μετά από μια ανεπιτυχή επίθεση στον Μυστρά, μετέφερε τα οστά του στο Ρίμινι της Ιταλίας και τα τοποθέτησε σε μεγαλοπρεπή τάφο, δείχνοντας έτσι το θαυμασμό και τη λατρεία που είχε στο πρόσωπο του Έλληνα φιλοσόφου.

δ) Η θρησκευτική πίστη της Κλεόπα

Η Κλεόπα είχε ταυτιστεί με τη δεύτερη πατρίδα της τον Μυστρά και προφανώς είχε επηρεαστεί θετικά από το ορθόδοξο δόγμα. Ο Θεόδωρος Β', πριν από το γάμο τους, είχε εκδώσει ένα αργυρόβουλλο όπου εγγυόταν ότι η

¹⁴⁸ Μαλτέζου, (1979) 287.

Κλεόπα, μαζί με τον εφημέριό της και τα πρόσωπα της ακολουθίας της θα είχε πλήρη θρησκευτική ελευθερία. Πρόκειται για υπόσχεση που ανταποκρινόταν στις επιθυμίες των Δυτικών για διατήρηση της θρησκευτικής ταυτότητας της πριγκίπισσας. Άλλωστε, η Δυτική ακολουθία που παρέμενε στο πλάι της πριγκίπισσας, την ύστερη Βυζαντινή περίοδο μπορούσε να αναπτύξει αλληλογραφία με την οικογένειά της και να την ενημερώνει για τη ζωή της δέσποινας στην καινούργια της πατρίδα. Επίσης, μπορούσε να αναπτύξει αλληλογραφία και με την Αγία Έδρα, ώστε να ζητήσει την παρέμβασή της για ζητήματα θρησκευτικής πίστης αν ποτέ χρειαζόταν. Όσο αφορά την Κλεόπα, είναι αμφίβολο εάν ο Θεόδωρος Β' τήρησε τελικά τις υποσχέσεις του. Η αμφιβολία αυτή προέρχεται από ένα ανησυχητικό γράμμα που έλαβε το 1425, ο Πάπας Μαρτίνος Ε' από την εξαδέλφη της Κλεόπα και κυρία των τιμών Μπαττίστα Malatesta του Μοντεφέλτρο. Σε αυτό το γράμμα η Μπαττίστα Malatesta διαμαρτυρόταν ότι ασκείτο πίεση στην κυρία της για να προσχωρήσει στην Ελληνική Εκκλησία. Επίσης, ανέφερε ότι η Κλεόπα υπέφερε πολύ προσπαθώντας να μείνει ακλόνητη στην καθολική πίστη της και βασανιζόταν από οικογενειακές διενέξεις και από τη δική της εσωτερική πάλη. Η επιστολή αυτή αποτελεί ουσιαστικά μία έκκληση της Μπαττίστα Malatesta προς τον Πάπα να επέμβει, ώστε η πριγκίπισσα να απαλλαγεί από τις έντονες πιέσεις που δεχόταν να εγκαταλείψει τον καθολικισμό.

Μετά από αυτό, ο Πάπας Μαρτίνος Ε', έστειλε δύο γράμματα γραμμένα σε αυστηρό τόνο, που απευθύνονταν το ένα προς τον Θεόδωρο Β' και το άλλο προς την ίδια την Κλεόπα. Τα γράμματα αυτά, τα έφερε στον Μυστρά ένας Αυγουστίνος μοναχός ο Λουκά ντε Οφφίντα, που θα γινόταν ο πνευματικός σύμβουλος της πριγκίπισσας. Ο Πάπας συνιστούσε στον Θεόδωρο να βοηθήσει τη γυναίκα του να μείνει αφοσιωμένη στην καθολική Εκκλησία και του θύμιζε το ζήλο του πατέρα του Μανουήλ για την ένωση των Εκκλησιών. Μάλιστα, ο Πάπας, χαρακτήριζε την Κλεόπα ως «την πιο αγαπητή απ' όλες τις εξαδέλφες του». Στο γράμμα προς την ίδια την Κλεόπα, γραμμένο σε αυστηρό τόνο, την απειλούσε με αφορισμό και κατάρα στην

περίπτωση που αυτή θα απαρνιόταν την πίστη των πατέρων της. Από αυτό καταλαβαίνουμε ότι ο Πάπας δεν πίστεψε τις διαβεβαιώσεις της Μπαττίστα Malatesta για την αφοσίωση της Κλεόπα στην καθολική πίστη αλλά θεωρούσε ότι αυτή είχε προσχωρήσει ήδη στην Ελληνική Εκκλησία¹⁴⁹.

Άλλωστε, το στοιχείο που εγκωμιάζεται στους επιτάφιους λόγους που γράφτηκαν για την Κλεόπα από σημαντικούς λόγιους της εποχής είναι ότι, αν και ο Θεόδωρος Β' είχε υποσχεθεί να διατηρήσει η Κλεόπα την πίστη της στην Καθολική Εκκλησία, αυτή με δική της πρωτοβουλία μετεστράφη στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Στον επιτάφιο λόγο του προς την Κλεόπα ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων αναφέρει ότι αυτή ακολούθησε το βυζαντινό τυπικό και εγκατέλειψε τα χαλαρά και διεφθαρμένα ήθη των Ιταλών. Επίσης, ακολούθησε τη σεμνότητα των βυζαντινών και σε αυτό δεν την ξεπερνούσε καμία από τις αρχόντισσες. Απόδειξη σ' αυτό αποτελεί το γεγονός ότι αντικατέστησε τα δυτικά ενδύματά της με τα ευπρεπέστερα ρούχα των βυζαντινών γυναικών, δείχνοντας έτσι τη σωφροσύνη της¹⁵⁰.

Η κόρη της Κλεόπα, Ελένη¹⁵¹, που γεννήθηκε το 1428, έχασε την αγαπημένη της μητέρα μόλις ήταν πέντε χρονών. Η ίδια ανατράφηκε με την Ορθόδοξη πίστη την οποία ακολούθησε σε όλη της τη ζωή. Ο πατέρας της Θεόδωρος Β' την έδωσε για σύζυγο, το 1442, στον Φράγκο βασιλέα Ιωάννη Β' της Κύπρου. Ο χαρακτήρας της Ελένης ήταν δύσκολος, όπως του πατέρα της και είχε διαρκώς προβλήματα με την υγεία της. Παρόλα αυτά ήταν πολύ δυναμική και κατόρθωσε να έχει ουσιαστικό μερίδιο στη βασιλική εξουσία, με τη συναίνεση του συζύγου της και των συμβούλων του. Για να ενισχύσει τη βυζαντινή παρουσία στην Κυπριακή αυλή, τοποθέτησε σε υψηλές θέσεις και αξιώματα Βυζαντινούς που είχε φέρει μαζί της από τον Μυστρά. Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453 προσέφερε καταφύγιο σε πολλούς Βυζαντινούς ομοδόξους της. Η κύρια απασχόλησή της

¹⁴⁹ Runciman, (2017) 84-85.

¹⁵⁰ Λάμπρος, (1930) 167. 3-6 «Σωφροσύνης δ' εκείνο μέγα τεκμήριον, ή εκ τής ιταλικής άνεσεώς τε καί ραστώνης επί τό κατεσταλμένον τε καί κόσμιον τοῦ ήμετέρου τρόπου μεταβολή άκριβεστάτη, ως μηδ' άν μιᾶ τών παρ' ήμίν γυναικῶν ύπερβολήν λιπεΐν».

¹⁵¹ Για την Ελένη Παλαιολογίνα βλ. PLP 21367.

μέχρι το θάνατό της, το 1458, ήταν να προάγει την υπόθεση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Κύπρο σε βάρος της Καθολικής.

ε) Η εκστρατεία των Παλαιολόγων εναντίον του Πανδόλφο Malatesta

Ο τουρκικός κίνδυνος που απειλήσε το 1422 την Κωνσταντινούπολη δεν άργησε να φτάσει και στην Πελοπόννησο. Τα στρατεύματα του Τουραχάν κατέστρεψαν το 1423 το Εξαμίλι, λεηλάτησαν τον Μυστρά, το Λεοντάρι και το Γαρδίκι. Έτσι, φάνηκε για μια ακόμη φορά η αδυναμία των χριστιανών της Πελοποννήσου να ενωθούν παρά τις αντιθέσεις τους εναντίον του κοινού εχθρού. Συγχρόνως, φάνηκε πόσο καταστρεπτική ήταν η πολιτική που ακολουθούσε η Βενετία, η μόνη δύναμη ικανή να οργανώσει την αντιτουρκική άμυνα. Στα επόμενα χρόνια οι Βυζαντινοί ασχολήθηκαν με τον πόλεμο εναντίον του Καρόλου Τόκκο που είχε εξαγοράσει τη Γλαρέντζα.

Στην Πάτρα πέθανε, το 1424, ο Λατίνος αρχιεπίσκοπος Στέφανος Ζακκαρία και ο Πάπας διόρισε στην έδρα αυτή τον εξάδελφό του Πανδόλφο Malatesta, τον αδελφό της Κλεόπα. Η Αγία Έδρα πίστευε ότι με τη συγκεκριμένη επιλογή θα απέτρεπε μια πιθανή εξέγερση των Παλαιολόγων κατά της πόλης αυτής, αφού ο δεσπότης Θεόδωρος Β' ήταν συγγενής με τον αρχιεπίσκοπο. Ο Θεόδωρος Β', αν και διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον προηγούμενο αρχιεπίσκοπο δεν έπραξε το ίδιο και με τον αδελφό της γυναίκας του Πανδόλφο Malatesta. Μάλιστα, την 1^η Ιουλίου του 1424, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η' μαζί με τον Θεόδωρο Β' και τον Κωνσταντίνο στρατοπέδευσαν έξω από την Πάτρα και άρχισαν την πολιορκία της. Ο αρχιεπίσκοπος έλειπε ήδη από τις αρχές του καλοκαιριού στη Βενετία, ζητώντας βοήθεια για την απειλούμενη έδρα του. Η Γαληνοτάτη δεν θέλησε να εμπλακεί άμεσα στην υπόθεση και περιορίστηκε να υποσχεθεί μόνο την αποστολή πολεμοφοδίων. Οι επιθέσεις των Παλαιολόγων εναντίον της Πάτρας απέτυχαν. Ωστόσο κατάφεραν τα στρατεύματά τους να καταλάβουν

τρία μικρά κάστρα και να αποσπάσουν από τους κατοίκους ετήσιο φόρο υποτέλειας 500 χρυσών νομισμάτων για τον δεσπότη Κωνσταντίνο. Μετά την πολιορκία της Πάτρας ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η' μαζί με τον Θεόδωρο Β' επέστρεψαν στον Μυστρά, ενώ ο Κωνσταντίνος μαζί με τη γυναίκα του Μαγδαληνή-Θεοδώρα Τόκκο εγκαταστάθηκαν στο κάστρο Χλομούτσι κοντά στη Γλαρέντζα.

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος επιχείρησε τον επόμενο χρόνο για δεύτερη φορά να καταλάβει την Πάτρα και το κατάφερε μετά από πολύμηνη πολιορκία. Η Πάτρα παραδόθηκε στους Βυζαντινούς το 1430. Ο Κωνσταντίνος μετά από μια θριαμβευτική είσοδο, παρέλαβε τα κλειδιά της πόλης στην εκκλησία του Αγίου Ανδρέα. Μετά από αυτό όλη η Πελοπόννησος, εκτός από τις Βενετικές κτήσεις της Κορίνθου, της Μεθώνης, του Άργους και του Ναυπλίου, περιήλθε στην εξουσία των Παλαιολόγων¹⁵².

Ο Πανδόλφο Malatesta επιστρέφοντας από την Ιταλία, μετά την απώλεια της έδρας του, βρήκε καταφύγιο στη Βενετοκρατούμενη Ναύπακτο έχοντας ελπίδες για επανάκτηση της έδρας του. Το κάστρο της πόλης εξακολουθούσε ακόμη να αντιστέκεται και μόνο τον Μάιο του 1430 οι υπερασπιστές του εξαντλημένοι από την πείνα και τις κακουχίες το παρέδωσαν στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Ο αρχιεπίσκοπος Malatesta είχε μισθώσει δέκα Καταλανικές γαλέρες για να επιτεθούν στην πόλη, αλλά τα σχέδιά του ματαιώθηκαν από τους ίδιους τους μισθοφόρους του. Οι Καταλανοί προτίμησαν να λεηλατήσουν τα παράλια της Ηλείας και στις 17 Ιουλίου 1430 κατέλαβαν αιφνιδιαστικά τη Γλαρέντζα. Ο Κωνσταντίνος προσπάθησε να επανακτήσει την πόλη του μέσω της διπλωματίας προτείνοντας την εξαγορά της. Οι Καταλανοί συνειδητοποιώντας πως ήταν δύσκολο να κρατήσουν μια πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα μέσα σε ξένο και εχθρικό έδαφος, συμφώνησαν με τις προτάσεις του δεσπότη και η πόλη παραδόθηκε σ' αυτόν.

Τα παραπάνω γεγονότα ενδεχομένως δεν άφησαν ανεπηρέαστη την Κλεόπα. Η διαμάχη των Παλαιολόγων με τον αδελφό της την στενοχώρησε.

¹⁵² Μαλτέζου, (1979) 288.

Ο Πανδόλφο Malatesta μετά την αποτυχία του να ανακτήσει την Πάτρα επέστρεψε στην Ιταλία προσπαθώντας να πείσει τον Πάπα και τις Ιταλικές δημοκρατίες να τον βοηθήσουν να πάρει πίσω την έδρα του χωρίς όμως να τα καταφέρει. Πέθανε στο Πέζαρο στις 17 Απριλίου 1441¹⁵³.

στ) Ο θάνατος της Κλεόπα Malatesta - Επιτάφιοι λόγοι

Η Κλεόπα απεβίωσε την ημέρα της Μεγάλης Παρασκευής, στις 10 Απριλίου 1433 πιθανότατα σε ηλικία μικρότερη των τριάντα ετών και ενταφιάστηκε στη Μονή Ζωοδότου στον Μυστρά¹⁵⁴. Ο θάνατός της έφερε μεγάλη θλίψη στον σύζυγό της, Θεόδωρο Β', αλλά και σε όλους τους κατοίκους του Μυστρά.

Σημαντικοί λόγοι της εποχής που συνδέονται με το δεσποτάτο του Μυστρά γράφουν επιτάφιους λόγους για την Κλεόπα. Αυτοί είναι ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων¹⁵⁵, ο ιατρός Δημήτριος Πεπαγωγμένος¹⁵⁶, ο Νικηφόρος Χειλάς¹⁵⁷, ο ιερέας Ιωάννης¹⁵⁸ και ο Βησσαρίων¹⁵⁹, ο οποίος συνέθεσε και επιτάφιο επίγραμμα. Το πλήθος των επιτάφιων αυτών λόγων δείχνει πόσο αγαπητή και λαοφιλής υπήρξε η Κλεόπα καθώς και τη σύνδεσή της με τον κύκλο των λογίων.

¹⁵³ Τσιόπας (2008) 103.

¹⁵⁴ Γ. Σφραντζής, Χρονικόν 72. 12. 11-13 (Maisano 1990): « Καί τῷ μα -^ο ἔτει τέθνηκεν ἡ τοῦ Malatesta μέν θυγάτηρ, γυνή δε τοῦ δεσπότου κύρ Θεοδώρου τοῦ πορφυρογεννήτου κυρά Κλεώπη, καί ἐτάφη ἐν τῇ Ζωοδότου μονῇ».

¹⁵⁵ Λάμπρος (1930) 161-175, «ΠΛΗΘΩΝΟΣ ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΜΟΝΩΔΙΑ ΕΠΙ ΤΗ ΑΟΙΔΙΜΩ ΒΑΣΙΛΙΔΙ ΚΛΕΟΠΗ».

¹⁵⁶ Schmalzbauer (1971) 224-229 «Μονωδία ἐπί τῇ θειοτάτῃ καί εὐσεβεῖ κυρία ἡμῶν, τῇ ἀοιδίμῳ καί μακαρίτιδι βασιλίσση κυρᾶ Κλεόπῃ τῇ Παλαιολογίνα συγγραφεῖσα παρά κυρίου Δημητρίου τοῦ Πεπαγωγένου».

¹⁵⁷ Λάμπρος (1930) 144-152 «ΜΟΝΩΔΙΑ ΕΠΙ Τῆ ΘΕΙΟΤΑΤῆ ΚΑΙ ΕΥΣΕΒΕΙ ΚΥΡΙΑ ΗΜΩΝ Τῆ ΟΙΔΙΜΩ ΜΑΚΑΡΙΤΙΔῆ ΒΑΣΙΛΙΣΣῆ ΚΛΕΟΠῆ Τῆ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑ ΠΟΝΗΘΕΙΣΑ ΠΡΙΓΚΙΠΙ Τῶ ΧΕΙΛᾶ».

¹⁵⁸ Λάμπρος (1930) 153 «ΜΟΝΩΔΙΑ ἐπί τῇ ἀοιδίμῳ καί εὐσεβεῖ ἡμῶν βασιλίσση κυρία Κλεόπῃ ποιηθεῖσα τῷ ἐν ἱερεῶσιν ἐλαχίστῳ Ἰωάννῃ».

¹⁵⁹ Λάμπρος (1930) 154-160 «ΜΟΝΩΔΙΑ ἐπί τῇ θειοτάτῃ καί εὐσεβεῖ κυρία ἡμῶν, τῇ ἀοιδίμῳ καί μακαρίτιδι βασιλίσση κυρᾶ Κλεόπῃ τῇ Παλαιολογίνη συγγραφεῖσα παρά τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Βησσαρίωνος».

Στους παραπάνω επιτάφιος λόγους αναφέρεται άμεσα ή έμμεσα ότι η Κλεόπα απεβίωσε πρόωρα, στην ακμή της ηλικίας της. Ο πρόωρος θάνατός της ήταν και ένας από τους λόγους που προσέλκυσε τόσο έντονα τη συμπάθεια και τη λύπη όλων. Δεν γνωρίζουμε το ακριβές αίτιο του θανάτου της. Στους επιτάφιος λόγους που της αφιερώθηκαν αναφέρεται μια ξαφνική σοβαρή ασθένεια¹⁶⁰. Ο Δημήτριος Πεπαγωμένος, ο ιατρός του παλατιού, αναφέρει ότι ο θάνατός της ήταν ιδιαίτερα τραγικός, καθώς βρισκόταν σε περίοδο κήσης και προκάλεσε όχι μόνο πόνο αλλά και γενικότερη απαισιοδοξία στους υπηκόους της¹⁶¹.

Γενικότερα, οι επιτάφιοι λόγοι παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί μέσα από αυτούς αντλούνται πολλές πληροφορίες σχετικά με τη ζωή και το χαρακτήρα της θανούσης πριγκίπισσας. Βασικά στοιχεία των λόγων αυτών είναι το εγκώμιο της σωματικής ωραιότητας, των αρετών και των ψυχικών χαρισμάτων της, η απογοήτευση του ρήτορα, των οικείων και των υπηκόων για τον πρόωρο θάνατό της, καθώς και η οδύνη των ευεργετηθέντων για την απώλειά της, στοιχείο που σε ορισμένες περιπτώσεις συνδυάζεται και με αναφορές στη φιλανθρωπική της δράση¹⁶².

Ο Πλήθων στον επιτάφιο λόγο του εγκωμιάζει το ψυχικό και σωματικό κάλλος της Κλεόπα. Η πριγκίπισσα δε διαθέτει μόνο άρτια εξωτερική εμφάνιση, αλλά ακόμα πιο εντυπωσιακά είναι τα ψυχικά της χαρίσματα. Την αντιπαραβάλλει με άλλες γυναίκες και κάνει τη διαπίστωση ότι ενώ μερικές από αυτές αν και διαθέτουν εξωτερική ομορφιά εντούτοις η ψυχή

¹⁶⁰ Λάμπρος (1930) 156.1-3: «Ὁ δ' εὐσεβής ἡμῶν καὶ λαμπρὸς δεσπότης ἔτι καὶ νοσοῦση παρακαθῆσθαι δοκεῖ καὶ κινῶν φάρμακον καὶ χεῖρα ὀρέγειν καὶ περὶ τῆς νόσου φιλοσοφεῖν». Λάμπρος (1930) 151. 4-5: «τοὺς στεφάνους τάχιον ἀπολαβεῖν τῆς ἐν οὐρανῷ βασιλείας ὡς δὲ καλεῖσθαι μέλλοι παρά τοῦ [θεοῦ] πρὸς τὰς ἐκεῖθεν ἤδη μονάς, καὶ προλέγει τὴν τελευταίην...». Schmalzbauer (1971) 225.2. 1-2: «Υπέκειτο δ' ἄρα ἡ θεοτάτη βασίλισσα τῷ δεινστάτῳ νοσήματι καὶ παρῆν ἐξαίφνης πάντα ὁμοῦ τὰ δεινά...».

¹⁶¹ Schmalzbauer (1971) 225.2 . 37-38 «Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν ἠλπίζομεν. Γένους διαδοχὴν τε βασιλείας ἐπὶ σοὶ γενήσεσθαι τῆς ἡμετέρας δυστυχίας...». Schmalzbauer (1971) 226. 73-75: «Τοιγάρτοι ἔχει μὲν ἡ τῆς κατὰ σάρκα συναφείας διάζευξις τὴν τῆς τομῆς τῶν μερῶν ἀφόρητον ἀλγηδόνα καὶ μάλισθ' ὅταν ἡ μήτηρ ἐπὶ παισὶ τελευτήσῃ».

¹⁶² Κοτζάμπαση, (2017) 46.

τους είναι άσχημη. Αυτό τις καθιστά άχρηστες και επικίνδυνες όχι μόνο για τον εαυτό του αλλά και για τους άλλους¹⁶³.

Επίσης, ο Πλήθων κάνει αναφορά στην καταγωγή της Κλεόπα και τονίζει το γεγονός πως ο πατρογονικός οίκος της είχε δύναμη και εξουσία και ζούσε με ευημερία. Οι γονείς της διέθεταν αρετή και πολεμική εμπειρία και είχαν επικρατήσει σε πολλές πόλεις της Ιταλίας¹⁶⁴. Σε άλλο δε σημείο του λόγου του κάνει αναφορά στη σημασία του θανάτου και την αθανασία της ψυχής¹⁶⁵.

Το φυσικό κάλλος της πριγκίπισσας αλλά και τα ψυχικά της χαρίσματα εγκωμιάζει επίσης και ο Νικηφόρος Χειλάς στον δικό του επιτάφιο λόγο ¹⁶⁶.

¹⁶³ Λάμπρος (1930) 165.11-14: «καλή τε καί αγαθή, πολὺν τε καί λάμπρον κόσμον φερομένη κατὰ τε σῶμα τε καί ψυχὴν, σώματος μὲν κάλλος καί μέγεθος, ψυχῆς δὲ πρὸς τὸ πᾶσαν ἀρετὴν εὖ πεφυκός». Βλ. και Λάμπρος (1930) 165.14-17, 166.1-2: «Ἔναι μὲν γάρ τῶν γυναικῶν, κάλλος σώματος τυχοῦσαι, ἔπειτα πολὺ τι ψυχῆς αἶσχος τοῦτῳ ἀντιτιθεῖσαι, ἄχρηστον αὐτό, μᾶλλον δὲ βλαβερὸν καί αὐτοῖς καί ἄλλοις ἀποφαίνουσιν. Ἡ δὲ, πρὸς τῷ τοῦ σώματος κάλλει, λαμπρῷ ὄντι, πολὺ ἔτι λαμπρότερον τε καί θειότερον τὸ τῆς ψυχῆς, ἀντεπεδεδειγμένη, εἰδωλὸν τι τοῦ τῆς ψυχῆς κάλλος τὸ τοῦ σώματος ἀπέφαινε»

¹⁶⁴ Λάμπρος (1930) 165.2-8: «Ἐκείνη γάρ ἐκ μὲν χώρας τῆς Ἰταλίας ἐγεγόνει, ἥς τοὺς οἰκήτορας ἴσμεν, Ῥωμαίοις πάλαι ἐπομένους, πολλῆς καί τῆς ἀρίστης σχεδὸν τῆς πάσης οἰκουμένης μοίρας κεκρατηκότας καί τοὺς τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς ὄρους πρὸς μὲν ἄρκτρον Ἰστρῶ, πρὸς δὲ μεσημβριαν Λιβύης τοῖς ἀοικήτοις πρὸς δ' ἐσπέραν Ὠκεανῷ καί πρὸς ἕω Τίγρητι ποταμῷ πεπονημένους. Γονέων δ' αὖ ἔφυ ἀρετῇ τε καί ἐμπειρία πολεμική τοῦτο μὲν ὧν ἤρξαν πόλεων κεκρατηκότων, αἰεὶ δὲ πρὸς ἅπαναντας περὶ τὰ τοιαῦτα εὐδοκιοῦντων».

¹⁶⁵ Λάμπρος (1930) 165.10-166.7: «Καί ἐκ τοιούτων φύσα τῆδε τε ἐλθοῦσα τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν συνώκησεν ἡγεμόνι, καλῷ τε ὄντι καί αγαθῷ καλ τε καί αγαθῇ, πολὺν τε καί λαμπρὸν κόσμον φερομένη κατὰ τε σῶμα καί ψυχὴν, σώματος μὲν κάλλος καί μέγεθος, ψυχῆς δὲ τὸ πρὸς πᾶσαν ἀρετὴν εὖ πεφυκός. Ἔναι μὲν γάρ τῶν γυναικῶν, κάλλους σώματος τυχοῦσαι, ἔπειτα πολὺ τι ψυχῆς αἶσχος τοῦτῳ ἀντιτιθεῖσαι, ἄχρηστον αὐτό, μᾶλλον δε βλαβερὸν καί αὐτοῖς καί ἄλλοις ἀποφαίνουσιν. Ἡ δε, πρὸς τῷ τοῦ σώματος κάλλει, λαμπρῷ ὄντι, πολὺ ἔτι λαμπρότερον τε καί θειότερον τὸ τῆς ψυχῆς, ἀντεπεδεδειγμένη, εἰδωλὸν τι τοῦ τῆς ψυχῆς κάλλους τοῦ σώματος ἀπέφαινε. Οὕτως ἀπάσης ἀρετῆς αὐτὴν εἶδει κατεκεκοσμήκει, φρονήσεως, σωφροσύνης, ἐπιεικειάς, χρηστότητος, εὐσεβείας, φιλανδρίας, γενναιότητος ὧν πρὸς ἕκαστον φύσει τε εὖ πεφυκυῖα καί μελέτην τε καί ἄσκησιν προσειληφυῖα λαμπρὸν τι αὐτὴν ἄγαλμα ἐν γυναιξίν ἀπέδειξε».

¹⁶⁶ Λάμπρος (1930) 145.28-29: «(ὦ) καλὸν τῆς φύσεως ἄγαλμα, ὃ στήλη πασῶν χαρίτων καί ἀρετῶν».

Σύμφωνα με τα Βυζαντινά πρότυπα, οι γυναίκες όφειλαν να υπακούουν στον σύζυγό τους και να ακολουθούν τις επιθυμίες του. Την αντίληψη αυτή μεταφέρει στον επιτάφιό του ο Δημήτριος Πεπαγωμένος και παρουσιάζει την Κλεόπα ως πιστή και υπάκουη σύζυγο¹⁶⁷.

Το πρότυπο της φιλανθρωπίας προβάλλεται ιδιαίτερα στους επιθανάτιους λόγους για την Κλεόπα. Εκτενή αναφορά στη φιλανθρωπική της δράση κάνει ο Δημήτριος Πεπαγωμένος. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι η Κλεόπα με τα ίδια της τα χέρια μαγείρευε για τους φτωχούς, μάζευε ξύλα και άναβε τη φωτιά, μοίραζε την τροφή και δεν υπολόγιζε την καύση των ξύλων, τον καπνό που αυτά δημιουργούσαν ή τον χρόνο που δαπανούσε η ίδια, ώστε να παρέχει τις υπηρεσίες της σε εκείνους που τις είχαν ανάγκη¹⁶⁸. Επίσης αναφέρει ότι η δέσποινα Κλεόπα αναβίωσε ένα έθιμο της βυζαντινής αυλής που είχε εγκαταληφθεί για πολλά χρόνια θέτοντας υπό την προστασία της τα ορφανά των οικείων της και φροντίζοντας για την ανατροφή τους¹⁶⁹. Ο Νικηφόρος Χειλάς επίσης αναφέρει ότι οι φτωχοί απ' όλες τις τάξεις, οι χήρες, τα ορφανά και οι αιχμάλωτοι πολέμου θρήνησαν για τον θάνατό της

¹⁶⁷ Schmalzbauer (1971) 226.4.91-96: «θειοτάτη τῶν Ῥωμαίων βασίλισσα, κατὰ πάντα μὲν ὑπείκουσα ἦσθα τῷ ἀνδρὶ καὶ δεσπότη, μήτε ὀρᾶν καὶ ἀναπνεῖν, μὴ ὄτι γε ἀκούειν ἢ φθέγγεσθαι ὃ τι μὴ τοῦτῳ ἐδόκει, ὡσπερ ταῖς αὐταῖς αἰσθήσεσι κεχρημένη, νῦν ἀποπᾶσα, παρὰ τὰς τοῦ κρατοῦντος ἐγένου συνθήκας, οὕτω ταχέως καὶ πρό καιροῦ ἀθετήσασα τὰς πολλὰς ἐκείνας καὶ γενναίας ὑποσχέσεις τε καὶ βουλεύματα»

¹⁶⁸ Schmalzbauer (1971) 227.6.142-143, 228.6.144-148: «Ἀλλὰ τὰς τῆς δεσποίνης ἡμῶν χεῖρας θρηνοῦσιν αἱ τῶν πενήτων γαστέρες, αἱ τοῦτο μόνον εἰργάζοντο διὰ βίου, τὸ πένητας τρέφειν οὐ λόγῳ μόνῳ καὶ ὡς ἐχρῆν δι' ἐτέρων τοιαύτη γε τῇ δεσποίνῃ ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν μαγείρων ἐνεργοῦσαι δουλείαν, συλλέγουσαι μὲν ὄθεν ἐχρῆν ξύλα καὶ πῦρ ἀνάπτουσαι, ἔτι δε ἐπ' αὐτῷ τὴν τῶν πενήτων ὀπτοῦσαι τροφήν καὶ διαδιδούσαι τοῦτοις γε ὁσημέραι καὶ τρέφουσαι, μήτε τὴν τοῦ πυρός ὑπολογιζόμεναι καῦσιν, μήτ' αὖ γε τὴν τοῦ καπνοῦ βιαίαν φορὰν ἢ τὴν ἀπαραίτητον ἐκείνην τῆς ὑπηρεσίας διαμονήν»

¹⁶⁹ Schmalzbauer (1971) 228.6.149-154: «Θρηνοῦσι δ' ὡς κοινήν τινα μητέρα τὰ τῶν οικείων ἀπορφανισθέντα τέκνα, ἐκάστοις τό κατ' ἀξίαν ὡσπερ ἀποδιδούσα καὶ μηδέ τι τῆς προνοίας ἐλλείπουσα, ἀλλὰ τὰ μὲν συνοικεῖν ἀνδράσι, τὰ δ' αὖ γυναιξὶ καὶ οἶον πρὸς φῶς ἄγειν καὶ δημιουργεῖν τρόπον ἕτερον, πρᾶγμα ἐν πολλοῖς ἐτῶν περιόδοις ἀμεληθέν, δικαίως δ' αὖ γε καὶ προσηκόντως ἐπὶ τῇ τῆς θειοτάτης δεσποίνης ἡμῶν βασιλείᾳ αὐξηθέν καὶ τε καὶ τιμηθέν, μεθ' ὅσης ἂν εἴποι τις τῆς προθυμίας καὶ σπουδῆς».

γιατί έχασαν την πριγκίπισσα που τους φρόντιζε¹⁷⁰. Είναι φανερό ότι η Κλεόπα παρουσιάζεται ως προστάτιδα όλων των αδύναμων κοινωνικών ομάδων.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που αναφέρεται στους επιτάφιους λόγους είναι σχετικό με την ευσέβεια και την πίστη της πριγκίπισσας. Ο Πλήθων αναφέρει τη συμμετοχή της στην προσευχή και τη νηστεία της Ορθόδοξης εκκλησίας¹⁷¹. Ο Νικηφόρος Χειλάς εγκωμιάζει τη μεγάλη ευσέβειά της και την ικανότητά της να προσεύχεται για μεγάλο διάστημα άυπνη, στεκόμενη όρθια και χωρίς να λυγίζει τα γόνατά της¹⁷². Μάλιστα, ο Δημήτριος Πεπαγωμένος αναφέρει πως η πριγκίπισσα πριν το τέλος της ζωής της σκεπτόταν να μονάσει¹⁷³.

Είναι γεγονός ότι από το πλήθος των επιτάφιων λόγων αντλούνται πολλές πληροφορίες για την πριγκίπισσα που όμως πρέπει να εξετάζονται προσεκτικά αφού παρουσιάζουν συνήθως μια εξιδανικευμένη εικόνα της. Οι περισσότεροι συγγραφείς ακολουθούν τα στερεότυπα του είδους και τονίζουν πρωτίστως την οδύνη που προκαλεί ο θάνατος θρηνώντας για την απώλεια της υψηλής νεκρής. Στην περίπτωση μάλιστα της μονωδίας του Βησσαρίωνα για τον θάνατο της Κλεόπας, ο ρήτορας δε διατάζει να αντιγράψει παλαιότερες μονωδίες του. Άλλωστε, δεν είναι σπάνιο φαινόμενο

¹⁷⁰ Λάμπρος (1930) 152. 16-18: «θρηνοῦσι δ' ὃ πῶς ἂν εἴποιμι, μέγα χῆραί τε καὶ ὀρφανοὶ καὶ αἰχμάλωτοι καὶ ἀπλῶς πενήτων ἅπασα τάξις τὸν τροφέα τὸν ἑαυτῶν ἀπολέσαντες»

¹⁷¹ Λάμπρος (1930) 167.13-14: «Εὐσεβείας δὲ ἀπόδειξις ἡ τοῦ θεοῦ λατρεία, ἦν προσευχαῖς τε καὶ ἀσιτίαις ἐνδελεχέσι τὸν ἡμέτερον νόμον ἐπεδείκνυτο», 168.8-10: «τῶν ἡμετέρων ἐορτῶν τε καὶ ἱερῶν τοῖς ἀγιωτάτοις ἄρτι τοῦ ἀγιωτάτου τῶν ἡμετέρων μετεληφῦια μυστηρίων»

¹⁷² Λάμπρος (1930) 147.1-4: «ταῖς γε προσευχαῖς διηνεκῶς προσκειμένη ὀρθοστάδην ἄυπνος, ὡς εἰπεῖν, οὐ κάμπουσα γόνυ, δαμιλῆ δ' οὕτω παρεχομένη τοῖς χρήζουσι τὴν εὐποιαν ὡς μηδ' ἂν τιτι τῶν παλαιῶν ἐκείνων καὶ διαβεβοημένων ἐν εὐποιίας ὑπερβολὴν τῷ ὄντι λιπεῖν»

¹⁷³ Schmalzbauer (1971) 227.5.113-115: «Ἄλλ' ὅμως ἦν ἂν πολὺν τινα καὶ πρό τῆς τελευτῆς χρόνον τοῦτον δὴ τὸ νενομισμένον τοῖς μονάζουσι φέρουσα σχῆμα, εἰ μὴ ταῖς τοῦ κρατοῦντος ἐδεσμεῖτο συνθήκας»

η ενσωμάτωση από τους βυζαντινούς συγγραφείς τμημάτων παλαιότερων έργων του σε νεώτερα¹⁷⁴.

Συμπερασματικά, ο μεγάλος αριθμός επιτάφιας λόγων που γράφεται προς τιμή της Κλεόπα Malatesta αποδεικνύει τις σχέσεις που είχε με τον κύκλο των λογίων του δεσποτάτου καθώς και τον βαθμό ενσωμάτωσής της στην τοπική κοινωνία¹⁷⁵.

ζ) Το ένδυμα μιας βυζαντινής πριγκίπισσας- Σχέσεις Βυζαντίου και Δύσης

Στον Μυστρά στη συνοικία των παλατιών βρίσκεται η Αγία Σοφία. Είναι η εκκλησία του παλατιού και καθολικό μικρού μοναστηριού που χτίστηκε από τον πρώτο δεσπότη του Μυστρά Μανουήλ Καντακουζηνό (1348-1380). Από ένα πατριαρχικό σιγγίλιο, του 1365, που επιτρέπει να μεταβληθεί ο ναός σε καθολικό ανδρικής μονής είναι δυνατόν να χρονολογήσουμε το κτίριο ανάμεσα στα 1350-1365. Εδώ, όπου ίσως τάφηκε ο Μανουήλ Καντακουζηνός, ανακομίστηκαν μετά το 1429 τα οστά της Θεοδώρας Τόκκο και τάφηκε το 1433 η Κλεόπα Malatesta. Ως τάφοι πρέπει να θεωρηθούν οι μικροί τετράγωνοι χώροι στεγασμένοι με θολίσκο, δίπλα στο καμπαναριό, όπου διατηρούνται ακόμη ίχνη τοιχογραφιών και ορθομαρμάρωσης¹⁷⁶. Στον ναό των παλατιών με τον κοιμητηριακό χαρακτήρα, όπως ονομάζεται η Αγία Σοφία, ανασκαφές στα δάπεδα της βόρειας και δυτικής στοάς της εκκλησίας στη δεκαετία του 50 αποκάλυψαν συνεχείς σειρές τάφων με πολλαπλές ταφές. Τα προσωπικά αντικείμενα των νεκρών δείχνουν ότι πρόκειται για μέλη της αριστοκρατίας του δεσποτάτου. Ταφές εντοπίζονται και σε παρεκκλήσι του ναού και συνδέονται με εξέχουσες προσωπικότητες της πόλης του Μυστρά. Το φθινόπωρο του 1955, σε ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν από τον τότε Επιμελητή Βυζαντινών

¹⁷⁴ Κοτζάμπαση (2017) 45-46

¹⁷⁵ Βασιλοπούλου, (2015) 67.

¹⁷⁶ Χατζηδάκης, (1987) 69.

Αρχαιοτήτων Μυστρά, Νικόλαο Δρανδάκη, νότια του ναού της Αγίας Σοφίας βρέθηκε ομαδικός τάφος με πλήθος νεκρών ο ένας πάνω στον άλλον. Το στήθος του νεκρού ο οποίος είχε ταφεί τελευταίος κάλυπτε ένδυμα. Δυτικότερα υπήρχαν φύλλα δάφνης και κόμη που διατηρούσε το σχήμα του διαλυμένου κρανίου, αναδεδεμένη με λευκό, στενό σειρήτι σε δύο σειρές, που συνδέονταν με τμήματα κάπως κάθετα προς τα σειρήτια των δύο σειρών. Το σειρήτι πίσω περιελίσσετο γύρω στον βόστρυχο της καστανής κόμης. Προφανώς επρόκειτο για νεκρή γυναίκα που έφερε στα μαλλιά της διάδημα¹⁷⁷.

Η νεκρή γυναίκα, σύμφωνα με αναλύσεις οστέινων και οδοντικών λειψάνων ήταν σε νεαρή ηλικία. Η ενδυμασία της περιελάμβανε, με βάση τα στοιχεία που σώθηκαν, δύο φορέματα, φορεμένα το ένα πάνω από το άλλο και δερμάτινα υποδήματα. Τα γενικά χαρακτηριστικά της φορεσιάς καθώς και το γεγονός ότι η γυναίκα είχε ταφεί στον ναό του παλατιού φανερώνουν ότι ανήκε στην αριστοκρατία του Μυστρά. Τόσο το ύφασμα όσο και η μορφή του φορέματος (πατρόν) μαρτυρούν έντονες επαφές με τη Δύση λίγο πριν την κατάλυση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Τούρκους. Ο τάφος χρονολογείται από τους αρχαιολόγους το πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα. Η σύνθεση του υφάσματος που βρέθηκε στην ανασκαφή, συνδέεται στενότερα με εκείνη των ενετικών υφασμάτων και κυρίως των βελούδων. Σύμφωνα με τα λόγια του φιλόσοφου Γεωργίου Γεμιστού ή Πλήθωνα και του μαθητή του Βησσαρίωνα, που έζησαν στον Μυστρά και ήταν σύγχρονοι της νεαρής γυναίκας, οι Βυζαντινοί δεν διέθεταν την τεχνολογία και αναγκάζονταν να εισάγουν πλήθος επεξεργασμένων προϊόντων από τη Δύση. Επομένως, πιθανότατα το συγκεκριμένο μεταξωτό δαμασκηνό ένδυμα να ήλθε από τη Δύση. Άλλωστε, η μορφή του φορέματος συνδέεται με τις τάσεις της μόδας της Δύσης, που έχει ωστόσο εξαπλωθεί σταδιακά, μετά τις σταυροφορίες και στα λατινικά κρατίδια της Ανατολής.

Οι δυτικές επιρροές είναι εμφανείς και στην αμφίεση των κατοίκων του Μυστρά, αφού υπάρχουν πορτραίτα όπως αυτό της συζύγου ίσως

¹⁷⁷ Δρανδάκης, (2000) 29.

πρωτοβεστιάριου, σε ταφικό παρεκκλήσι της Οδηγήτριας που η γυναίκα ακολουθεί τη δυτική μόδα στην ενδυμασία της. Η μόδα του Μυστρά αντικατοπτρίζει λοιπόν την προσέγγιση του βυζαντινού και του δυτικού μεσαιωνικού κόσμου. Αυτή η πολιτισμική όσμωση γίνεται στην περίπτωση του δεσποτάτου εμφανής στο γυναικείο κυρίως βεστιάριο. Οι γυναίκες της αριστοκρατίας δεν δεσμεύονταν από τα τοπικά της αυλής όπως οι άνδρες, που η ενδυμασία τους υποδήλωνε το αξίωμά τους και τη θέση τους. Άλλωστε, το πιθανότερο είναι ότι οι δυτικές ενδυματολογικές συνήθειες θα έφτασαν αρχικά στον Μυστρά μαζί με τις δυτικές πριγκίπισσες, συζύγους των δεσποτών και την ακολουθία τους.

Συμπερασματικά, τα ενδυματολογικά κατάλοιπα που βρέθηκαν στις ανασκαφές της Αγίας Σοφίας αλλά και τα γυναικεία ενδύματα που απεικονίζονται σε τοιχογραφίες του Μυστρά μαρτυρούν τις εμπορικές σχέσεις του Δεσποτάτου του Μορέως με τη Δύση¹⁷⁸.

Ο γυναικείος σκελετός με το δυτικό ένδυμα που βρέθηκε στην Αγία Σοφία είχε ταυτιστεί παλαιότερα με την Κλεόπα Malatesta, κυρίως από την τοπική παράδοση. Το δυτικότερο ύφασμα, το διάδημα και η χρονολόγηση του τάφου στα μέσα περίπου του 15^{ου} αιώνα είναι στοιχεία που θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στη δυτική αυτή πριγκίπισσα. Ωστόσο, το είδος της ταφής αποκλείει την ταύτιση της νεκρής με την Κλεόπα. Ο τάφος είναι πολλαπλής χρήσης χωρίς σήμα αλλά ακόμα και το ένδυμα δεν είναι πολυτελέστατο όπως θα ταίριαζε σε μια σύζυγο δεσπότη. Η Ιταλίδα ιστορικός Silvia Ronchey υποστηρίζει ότι η νεκρή με το δυτικό ένδυμα ίσως να ανήκε σε γυναίκα της ακολουθίας της Κλεόπα που είχε έρθει από την Ιταλία. Ακόμα και εάν ο σκελετός δεν ανήκε στην ίδια την πριγκίπισσα αυτό δεν μειώνει την αξία των πολιτισμικών επιρροών των δυτικών στην περιοχή αλλά αποτελεί αδιάψευστη απόδειξη των εμπορικών συναλλαγών Βυζαντίου και Δύσης¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Βλ. Καλαμαρά, (2001) 143-148.

¹⁷⁹ Ronchey, (2001) 88.

IV] ΜΕΡΟΣ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία εξετάστηκαν οι μεικτοί γάμοι στο Βυζάντιο ως προϊόν της βυζαντινής διπλωματίας και έγινε συγκεκριμένη αναφορά στις τρεις δυτικές πριγκίπισσες Ισαβέλλα De Lusignan, Βαρθολομαία Acciaiuoli και Κλεόπα Malatesta που έζησαν στην αυλή του Μυστρά, αφού νυμφεύτηκαν βυζαντινούς δεσπότες κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα. Κατά τη διάρκεια αυτών των αιώνων παρατηρείται μία έντονη διπλωματική στροφή των βυζαντινών προς τα λατινικά κρατίδια που είχαν ιδρυθεί στον κυρίως Ελλαδικό χώρο μετά το 1204. Ο Μανουήλ Καντακουζηνός, που νυμφεύτηκε την Ισαβέλλα De Lusignan αλλά και ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος με το γάμο του με την Βαρθολομαία Acciaiuoli αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής. Στη συνέχεια που το βυζαντινό κράτος αντιμετώπιζε όλο και περισσότερο την οθωμανική απειλή οι διπλωματικοί αυτοί γάμοι αποτέλεσαν μια μεγάλη ελπίδα για βοήθεια από τη Δύση. Σε αυτή την περίπτωση χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι γάμοι του Ιωάννη Η' Παλαιολόγου με τη Σοφία τη Μομφερατική καθώς και του Θεόδωρου Β' Παλαιολόγου με την Κλεόπα Malatesta.

Η διαφορετικότητα της εκάστοτε δυτικής πριγκίπισσας δε φαίνεται να αποτελεί πρόβλημα για το βυζαντινό κράτος, αφού άμεση επιδίωξη ήταν η αφομοίωση της δυτικής δεσποσύνης στον βυζαντινό πολιτισμό. Καθώς η αυτοκράτειρα, όπως και η σύζυγος δεσπότη άλλωστε, αποτελούσε πρότυπο για τους υπηκόους, αμέσως μετά την άφιξή τους στο Βυζάντιο, οι δυτικές πριγκίπισσες υπόκεινταν σε διαδικασίες ενσωμάτωσης, ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν ομαλά στο νέο τους περιβάλλον και να επιτελέσουν τους ρόλους που η βυζαντινή κοινωνία ανέμενε από αυτές. Οι διαδικασίες ενσωμάτωσης ξεκινούσαν με την υιοθέτηση από μέρους τους του ορθόδοξου δόγματος και ενός ορθόδοξου ονόματος. Όμως η διαπραγμάτευση της θρησκευτικής διαφορετικότητας αλλάζει τον 15^ο αιώνα, όπως φαίνεται από

τους γάμους των γιών του βυζαντινού αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου με δυτικές πριγκίπισσες. Αυτό δείχνει μια υποχωρητικότητα των βυζαντινών έναντι των απαιτήσεων της Δύσης στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, προσβλέποντας σε στρατιωτική βοήθεια και συμμαχίες ώστε να μπορέσει το βυζαντινό κράτος να ανταπεξέλθει πιο αποτελεσματικά στους κινδύνους που αντιμετώπιζε την εποχή εκείνη, κυρίως από τους Οθωμανούς. Είναι γεγονός ότι κατά τον 15^ο αιώνα στον Μυστρά, αναπτύχθηκε ένα πολιτικό ρεύμα που προωθούσε την ανάπτυξη στενότερων βυζαντινών επαφών με τη Δύση. Ο Πλήθων και ο Βησσαρίων υπήρξαν υποστηρικτές αυτής της στάσης και οι δυτικές επιρροές είναι εμφανείς στο Δεσποτάτο.

Η Ισαβέλλα De Lusignan είναι η πρώτη δυτική πριγκίπισσα που έζησε στον Μυστρά σαν σύζυγος του Μανουήλ Καντακουζηνού, πρώτου Δεσπότη του Μυστρά. Η επιλογή του Μανουήλ να νυμφευθεί μια δυτική πριγκίπισσα με βυζαντινές καταβολές αλλά και με σημαντικές επαφές με τη Δύση εξυπηρετούσε κυρίως τις σχέσεις του δεσποτάτου με τους Φράγκους του Ελλαδικού χώρου αλλά και με τον Πάπα. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι όλοι οι επόμενοι δεσπότες του Μυστρά συνήψαν γάμους με δυτικές πριγκίπισσες, εξυπηρετώντας προφανώς τους ίδιους στόχους όσο οι Φράγκοι βρίσκονταν στην Πελοπόννησο. Η Ισαβέλλα είναι η μόνη που αγνοείται παντελώς από τις ελληνικές πηγές. Δεν γράφτηκε κανένα εγκώμιο από τους ντόπιους λόγιους γι' αυτήν, όπως έγινε στη συνέχεια για όλες τις δυτικές συζύγους των δεσποτών του Μυστρά. Αυτό βέβαια δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο για μια πριγκίπισσα με τεκμηριωμένα δυναμική προσωπικότητα. Ίσως τα αίτια να σχετίζονται με τη γενικότερη πρόκληση που δημιούργησαν οι σχέσεις της Ισαβέλλας με τους Δυτικούς, αλλά και με την εχθρότητα μεταξύ Καντακουζηνών και Παλαιολόγων, οι οποίοι διαδέχτηκαν τους Καντακουζηνούς στον Μυστρά. Στάθηκε στο πλευρό του Μανουήλ δυναμικά, ωστόσο η γνώση μας για τη ζωή της στον Μυστρά, όπου έζησε τριάντα περίπου χρόνια είναι περιορισμένη. Ωστόσο, όλα τα στοιχεία συνθέτουν το πορτραίτο μιας δυναμικής γυναίκας με ισχυρή προσωπικότητα που ήρθε στον Μυστρά κατέχοντας σημαντική περιουσία, την οποία ήταν

ικανή να διαχειριστεί μόνη της και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής του Δεσποτάτου και των σχέσεών του με το Πριγκιπάτο της Αχαΐας.

Ένας ακόμα γάμος, αυτός του δεύτερου δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρου Α' Παλαιολόγου και της Βαρθολομαίας Acciaiuoli τελέστηκε το 1384 για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Με τον γάμο αυτό ο Θεόδωρος Α' επεδίωξε τη συνεργασία με τους λατίνους της περιοχής στοχεύοντας να εδραιώσει και να επεκτείνει τη βυζαντινή κυριαρχία στην Πελοπόννησο. Ωστόσο, δεν εκπληρώθηκαν οι στόχοι και οι επιθυμίες του αφού η σύγκρουση με την οικογένεια της συζύγου του δεν τον άφησε να υλοποιήσει την ένωση της Πελοποννήσου κάτω από τη βυζαντινή κυριαρχία. Για τη Βαρθολομαία Acciaiuoli οι πληροφορίες που έχουμε είναι ελάχιστες και δεν μας επιτρέπουν να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα που να αφορούν τη ζωή της στον Μυστρά.

Ο γάμος επίσης, ανάμεσα στον τρίτο δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο Β' Παλαιολόγο με την πριγκίπισσα από την Ιταλία, Κλεόπα Malatesta το 1421, υπήρξε απόρροια μιας ευρύτερης πολιτικής για την αποκατάσταση των φιλικών σχέσεων με τη Δύση και τον Πάπα λίγα χρόνια πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους. Η δέσποινα Κλεόπα έφτασε στον Μυστρά την εποχή που αυτή η βυζαντινή καστροπολιτεία είχε μεταβληθεί σε σημαντική εστία του βυζαντινού κόσμου υπό τη διακυβέρνηση των Παλαιολόγων. Η Κλεόπα, αν και πέθανε νέα, υπήρξε λαοφιλής και αγαπητή, όσο λίγες πριγκίπισσες. Οι πολυάριθμοι επικήδειοι λόγοι που γράφτηκαν προς τιμήν της αποτελούν αδιάψευστη μαρτυρία αυτού του γεγονότος.

Καταλήγοντας, από όλα όσα αναφέρθηκαν στην παραπάνω εργασία, είναι σαφές ότι οι επιγαμίες αποτέλεσαν κύριο διπλωματικό μέσο της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου και υπήρξαν μια σημαντική διέξοδος των τελευταίων αυτοκρατόρων πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης.

V] ΜΕΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ:

- Βησσαρίων, Μονωδία=
Μονωδία ἐπὶ τῇ θειοτάτῃ καὶ εὐσεβεῖ κυρία ἡμῶν, τῇ ἀοιδίμῳ καὶ μακαρίτιδι βασιλίῳ κυρᾷ Κλεόπῃ τῇ Παλαιολογίνῃ συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Βησσαρίωνος, ἐκδ. Σ. Π. Λάμπρος, *ΠΠ*, Δ', 154-160.
- Βησσαρίων, Στίχοι =
Βησσαρίωνος στίχοι ἐπιτύμβιοι ἱαμβικοὶ ἐπὶ τῷ τάφῳ τῆς μακαρίτιδος βασιλίσης κυρᾶς Κλεόπῃς τῆς Παλαιολογίνῃς, ἐκδ. Σ. Π. Λάμπρος, *ΠΠ*, Δ', 176.
- Δούκας =
[Μιχαήλ] Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, ἐκδ. Β. Grecu, *Ducæ Istoria Turco-Byzantina* [Scriptores Byzantini, I] Bucharest 1958.
- Καντακουζηνός =
Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορίαι*, ἐκδ. L. Schopen, *Ioannis Cantacuzeni ex imperatoris Historiarum libri IV*, I-III, [CSHB] Bonnæ 1828-1832.
- Κυδώνης, Ἐπιστολαὶ =
Loenertz, R.-J., (1959-1960) *Démétrius Cydonès Correspondance*, I-II [Studi e Testi, 186, 208] Vaticano.
- Μανουήλ Παλαιολόγος, Ἐπιτάφιος =
Chrysostomides, J., (1985) *Manuel II Palaeologus funeral oration on his brother Theodore* [CFHB, 26] Θεσσαλονίκη.
- Μανουήλ Παλαιολόγος, Περὶ γάμου =
Angelou, A., (1991), *Manuel Palaiologos: dialogue with the Empress-Mother on marriage: introduction, text and translation*, [Byzantina Vindobonensia, 19] ÖAW, Wien.
- Πεπαγωμένος =
Schmalzbauer, G., (1971) "Eine bisher unedierte Monodie auf Kleope Palaiologina von Demetrios Pepagomenos", *JÖB* 20, 223-240.

- Πλήθων, Μονωδία = Πλήθωνος τοῦ σοφωτάτου μονωδία ἐπὶ τῆ ἀοιδίμῳ βασιλίδι Κλεόπῃ, ἐκδ. Σ. Π. Λάμπρος, *ΠΠ, Δ'*, Ἀθῆναι 1930, 161-175.
- *ΠΠ* =
ΣΠ. Λάμπρος (εκδ.), *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, Α-Δ'*, Ἀθῆναι 1912-1930.
- Σφραντζής =
Maisano, R., (1990) *Giorgio Sfranze, Cronaca*, [CFHB, 29] Roma 1990.
- Χρονικὸν Μορέως =
Schmitt, J., *The Chronicle of Morea*, London 1904, Groningen 1967.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Βασιλοπούλου (2015): Βασιλοπούλου, Ν. Β. (2015), *Τὰ βασιλικά συνοικέσια κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1258-1453). Πολιτικές προσεγγίσεις*, διδ. Διατριβή, Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Ἀθήνα (<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/37048#page/1/mode/2up>).
- Βασιλοπούλου, Ν. (2008-12), «Ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος καὶ ἡ Πελοπόννησος στα τέλη τοῦ 14^{ου} αἰώνα», *Εἶσα καὶ Εσπέρια* 8, 325-352.
- Εμμανουήλ, (2003): Εμμανουήλ, Μ., (2003) *Ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Μυστρά. Παρατηρήσεις στὶς τοιχογραφίες καὶ στὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα*, στὸ : Α. Παλιούρας – Α. Σταυρόπουλου (ἐπιμ.), Μίλτος Γαρίδης (1926-1996). Ἀφιέρωμα, Ἰωάννινα, 153-198.
- Εμμανουήλ, (2015): Εμμανουήλ, Μ., (2015), *Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Περιβλέπτου στὸν Μυστρά καὶ τὸ ζήτημα τοῦ κτήτορα*, στὸ Β. Κατσαρός - Α. Τούρτα (ἐπιμ.), Ἀφιέρωμα στὸν Ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλο, Ἀθήνα, 407-416.
- Ἐνδυμα Βυζαντινῆς Πριγκίπισσας “Parure d’une princesse Byzantine: Tissus archeologiques de Sainte-Sophie de Mistra” (2000), Το ἔνδυμα μίας βυζαντινῆς πριγκίπισσας: αρχαιολογικά υφάσματα ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία τοῦ Μυστρά, δίγλωσσος τόμος (Γαλλικά-Ελληνικά), Μουσεῖο Τέχνης καὶ Ἱστορίας τῆς Γενεύης, 5^η Εφορεία Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων Σπάρτης, Γενεύη.

- Ετζέογλου (2005): Ετζέογλου, Ρ., (2005), «Έγγραφη ἐν τῷ Μυζιθρά». Βιβλιογραφικές δραστηριότητες στὸν Μυστρά κατὰ τὸν 13^ο καὶ τὸν 14^ο αἰῶνα, ΔΧΑΕ, περ. Δ', 26, 181-192.
- Ζαχαρόπουλος, Ν., (1998) *Ἡ Ἐκκλησία στὴν Ελλάδα κατὰ τὴ Φραγκοκρατία*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη.
- Καλαμαρά (2012): Καλαμαρά, Π., (2012), «Βυζαντινὴ γυναικεία ενδυμασία», στο: Μ. Παναγιωτίδη-Κεοῖσογγλου (επιμ.), *Ἡ γυναίκα στὸ Βυζάντιο. Λατρεία καὶ τέχνη, Εἰδικὸ θέμα τοῦ 26^{ου} Συμποσίου Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Αρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Αθήνα 12-14 Μαΐου 2006, Αθήνα, 171-180.
- Καλαμαρά (2001): Καλαμαρά, Π., (2001) «Ἡ Ἀμφίεση τῶν κατοίκων τοῦ Μυστρά», στο: Μυστράς, Αθήνα, 143-148.
- Καρπόζηλος, Απ., (2015) *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Δ', Αθήνα.
- Κορδώσης, Μ., (1982/4), «Ἱστορικά-τοπογραφικά τοῦ Μορέως κατὰ τὴν πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Μεχμέτ Β», *Πελοποννησιακά* 15, 153-160.
- Κοτζάμπαση (2017): Κοτζάμπαση, Σ. (2017), «Δυτικὲς πριγκίπισσες στὴν αὐλὴ τῶν Παλαιολόγων», 41-52, στὸν τόμο *Τὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους Χρόνους: Σχέσεις Ανατολῆς καὶ Δύσεως καὶ Ἀφειτηρία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Πρακτικὰ Συνεδρίων Μυστράς 6-8 Νοεμβρίου 2015 καὶ 27-29 Μαΐου 2016, επιμ. εκδ. Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, ΙΝΕΒΥΠ, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Κωνσταντουδάκη - Κιτρομηλίδου, (2010): Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, Μ., (2010) «Ἡ Isabelle de Lusignan Καντακουζηνὴ καὶ τὰ τιμαλφὴ τῆς ἀπὸ τὸν Μυστρά στὴν Κρήτη», Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου στὴ μνήμη τοῦ Νικόλαου Β. Δρανδάκη γιὰ τὴ βυζαντινὴ Μάνη, Σπάρτη 2008-2009, 161-17.
- Λαῖου, Α., (1980) «Κοινωνία καὶ οἰκονομία (1204-1453)», ΙΕΕ, τ. Θ', 214-243.
- Λάμπρος, Σπ., (1930) *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, IV, Αθήνα (ανατ. 1972).
- Λούβη-Κίζη, (2003): Λούβη-Κίζη, Α., (2003) «Οἱ κτήτορες τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρά», ΔΧΑΕ, περ. Δ', 24, 101-118.

- Λούβη-Κίζη, Α., (2019) *Η Φραγκική Πρόκληση στον Βυζαντινό Μυστρά, Περίβλεπτος και Παντάνασσα*, Αθήνα.
- Μαλτέζου Χ., (1975) «Ηγεμονία Αχαΐας. Λατινοκρατούμενη Ελλάδα-Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις», *ΙΕΕ τ. Θ'*, 270-272.
- Μαλτέζου Χ., (1975) «Το δεσποτάτο του Μορέως (1262-1461)», *ΙΕΕ τ. Θ'*, 282-291.
- Μαλτέζου Χρ., (1980) «Λατινοκρατούμενη Ελλάδα-Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις», *ΙΕΕ, Εκδοτική Αθηνών, τ. Θ'*, 244-278.
- Μαρίνου, (2007): Μαρίνου, Γ., (2007) «Δυτικά στοιχεία στο Μυστρά», στο: Ο. Γκράτζιου (επιμ.), *Γλωπτική και λιθοξοϊκή στη λατινική Ανατολή, 13^{ος}-17^{ος} αιώνας*, Ηράκλειο, 48-59.
- Μαρίνου, (2009): Μαρίνου, Γ. (2009), *Τα μνημεία του Μυστρά. Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά από το 1984 έως το 2008*, Αθήνα.
- Μήτσιου, (2011) : Μήτσιου, Αικ. (2011), *Η αυτοκράτειρα της Νίκαιας Ειρήνη Δούκαινα Κομνηνή, ή άρρενωπότερον τό ἦθος ἔχουσα*, στο : ΦΙΛΟΤΙΜΙΑ. Τιμητικός τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Αλκμήνη Σατυρίδου-Ζαφράκα, επιμ. Θ. Κορρές-Πολύμνια Κατσώνη - Ι. Λεοντιάδης - Α.Γκουτζιουκώστας, Θεσσαλονίκη 2011, 447-463
- Μονιού, Δ., (2006) *Γεωργίου Σφραντζή, Βραχύ Χρονικό*, Αθήνα.
- Μπακούρου, (2001): Μπακούρου, Αιμ., (2001) «Δύο ταφικές πλάκες Καντακουζηνού Παλαιολόγου, πιθανότατα ψευδοσαρκοφάγου», στο: *Η πολιτεία του Μυστρά. Ώρες Βυζαντίου. Έργα και ημέρες στο Βυζάντιο*, Αθήνα, 180-184.
- Μυστράς, *Η πολιτεία του Μυστρά (Μυστράς Αύγουστος 2001-Ιανουάριος 2002)*, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Βυζαντινών και μεταβυζαντινών Μνημείων, 5^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2001.
- Παναγοπούλου (2001): Παναγοπούλου,, Α., (2001), *Τα διπλωματικά γαμικά συναλλάγια στο Βυζάντιο (6ος-12ος αι.)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/12600#page/1/mode/2up>
- Σαββίδης, Α.,(2003) «Λατινοκρατία-Φραγκοκρατία μετά το 1204 μ.Χ. Όροι ταυτόσημοι; Ένα βιβλιογραφικό δοκίμιο για τους πρώτους αιώνες των δυτικών κυριαρχιών στον ελλαδικό χώρο», *Βυζαντικά* 23 (2003) 185-210.

- Τα μνημεία του Μυστρά: *Τα μνημεία του Μυστρά. Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά* (επιμ. Στ. Σίνος), Αθήνα 2009.
- Τάντσης, (2015): Τάντσης, Α., (2015), «Παλαιολόγοι και Καντακουζηνοί ως χορηγοί εκκλησιών στον Μυστρά», *Βυζαντικά*, 32, 257-290.
- Τσιόπας, Ζ. (2008). *Η βυζαντινή Πελοπόννησος υπό τούς Παλαιολόγους. Η πολιτική ιστορία τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως τήν περίοδο I 382-1448*. Μεταπτυχιακή ἔργασία. Τμήμα Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη (<http://i-kee.lib.auth.gr/record/107402/files/gri-2008-1679.pdf>).
- Χατζηδάκης (1956), : Χατζηδάκης, Μ., (1956) *Μυστράς. Ιστορία-Μνημεία-Τέχνη*. Αθήνα.
- Χατζηδάκης, Μ., (1987) *Μυστράς. Η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο*, Αθήνα.
- Beck, H.-G., (1959), *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München.
- Binon, Guy d'Arménie: Binon, ST., (1937) *Guy d'Arménie et Guy de Chypre, Isabelle de Lusignan à la cour de Mistra*, *AIPHOS* 5, 125-142.
- Brandes, (2013): Brandes, W. (2013), *Die 'Familie der Könige' im Mittelalter. Ein Diskussionsbeitrag zur Kritik eines vermeintlichen Erkenntnismodells*, *Rechtsgeschichte* 21 262-284
- Carile, A., (1978) *Per una storia dell' Impero latino de Constantinopoli*, Bologna.
- Dardel: Dardel, J., (1906) *Recueil des historiens des croisades, Documents arméniens, τόμος 2, Chronique d'Arménie*, Paris.
- Hendrickx, B., (1974) "Les institutions de l'empire latin de Constantinople (1204-1261)", *Byzantina* 6, 85-154.
- Hendrickx, B., (1974) "The Main Problems of the History of the Latin Empire of Constantinople (1204-1261)", *RBPH* 52, 787-799.
- Hunger, H., (2000), *Βυζαντινή Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν, τ. Γ'*, μτφ. Γ.Χ. Μακρῆς, Ἴ. Οἰκονόμου-Ἀγοραστοῦ, Τ. Κόλιας, Ἐ. Παπαγιάννη, Σπ. Τρωιάνος, Δ. Γιάννου, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

- ODB: Kazhdan, A., (1991) *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. I-III, New York – Oxford.
- Krumbacher, K, (1974²), *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, τ. Α', μτφ. Γ. Σωτηριάδης, Αθήνα.
- Longnon., J., (1954) "La renaissance de l' hellénisme dans le despotat de Morée", *JSav* , 111-133.
- Louvi, (1980): Louvi, A. (1980) *L'architecture et la sculpture de la Périolectos de Mistra*, *αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή*, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne.
- Magdalino, (1993): Magdalino P. (1993), *The empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge
- Miller, W., (1908), *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece 1204-1566*, Cambridge-New York. (μτφρ. Ά. Φουριώτη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997).
- Millet, (1910): Millet, G. (1910), *Monuments byzantins de Mistra*, Paris.
- Moravcsik, *Byzantinoturcica I: Moravcsik, G., (1958²), Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berliner Byzantinische Arbeiten 10-11, Berlin.
- Nicol, (1993): Nicol D., (1993) *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge.
- Ostrogorsky, (1993): Ostrogorsky, G., (1993) *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Γ', Αθήνα.
- Polemis, (1968): Polemis D. (1968), *The Doukai. A contribution to Byzantine prosopography*, London.
- PLP: Trapp, E., (1976-1996) *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, unter Mitarbeit von R. Walther u.a., Wien.
- Richard, J., (1962), *Chypre sous les Lusignans: Documents chypriotes des Archives du Vatican (XIVe et XVe siècles)*, Paris.
- Ronchey, (2001): Ronchey,S. (2001)La "Mummia" di Mistra Bessarione, Cleopa Malatesta e un abito di Damasco Veneziano, *Θησαυρισματα* 31, 75-88

- Runciman St., (1986) *Μυστράς, βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου* (μετφ. Π. Κορρέ – Τζ. Καπατσώρη), Αθήνα.
- Savvides, (1988): Savvides A.G.C. (1988), *Constance-Anna of Hohenstaufen. The Fate of Constance-Anna of Hohenstaufen empress of Byzantium-in-exile*, *Βυζαντιακά* 8 97-118
- Schmalzbauer, G. (1971). "Eine bisher unedierte Monodie auf Kleope Palaiologina von Demetrios Pepagomenos. Text, Übersetzung, Kommentar", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 20, 223- 240.
- Schreiner, P., (1975). *Die byzantinoschen Kleinchroniken. 1. Teil: Einleitung und Text*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 12/1. Wien.
- Vasiliev (1973): Vasiliev, A.A., (1973) *History of Byzantine Empire 324-1453* (μετφ. Δ. Σαβράμης), Αθήνα.
- Wolff, R.L., (1976) *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, London.
- Zakythinos, (1936): Zakythinos, D., (1936) «Une princesse française à la court de Mistra au XIVE siècle. Isabelle de Lusignan Cantacusène», *REG* 49, 62-76.
- Zakythinos, (1932): Zakythinos, D.A, (1932). *Le Despotat grec de Morée (1268-1460)*, t. I, Paris.
- Zakythinos, D., (1975) *Le despotat grec de Morée*, London.

- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I. ΠΗΓΕΣ :

**α) ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ
ΠΕΡΙ ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΙΣ ΠΕΛΟΠΟΝΗΣΣΟΝ ΠΛΟΥ
ΤΗΣ ΜΝΗΣΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Β' ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ
ΚΛΕΟΠΗΣ ΜΑΛΑΤΕΣΤΑ**

Cum Ergegius Miles Dominus Nicolaus Monosani (sic) ambaxator Domini Imperatoris Constantinopolis nobis rogatis instantiam fecit ut dignemur sibi concedere quod Maphia (sic) Domina Consors Domini Despoti filia Magnifici Domini Malateste de Malatestis de Pisauro posit venire super galia nostra Ripperie Marchie et conduci a Fano usque Clugias, quia illa vult se facere conduci ad patres Amoree Vadit pars quod eidem concedatur et fiat sicut petit.

De parte - alii

De non - 1

Non sinceri-0

Σώζεται ένα αντίγραφο από τον κώδικα 912 από τη συλλογή στη Βενετία του Αμεδαίου Svajer , από τη συλλογή εγγράφων και δελτίων που αναφέρονται εις το Rimini, του καρδινάλιου Garampi που εκτίθεται στη βιβλιοθήκη Gambalunga του Rimini στο φάκελο De Malatestis.

β) Θεόδωρου Β' Παλαιολόγου

Αργυρόβουλλον περί της μνηστής Κλεόπης Malatesta

Theodorus Paleologus' Porphyrogenitus, Moree despotus etc.

Cupientes serenissimam dominam, carissimam consortem nostram futuram, dominam Cleope de Malatestis, dum apud nos fuerit, in omnibus que ad suam pariter quam nostram honestatem pretendant et decorem, consolatione et gaudio semper reffici, et in hiis maxime que puritatem et integritatem sue devotionis et conscientie concernant; sibi tenore presentium, et pro ea spectabili militi domino Mastino de Capitaneis de Burgo Sacri Sepulcri, honorabili procuratori et oratori suo, promittimus ipsam dominam, iuxta nutum et placitum eius, in consueta devotione sua circa divinum cultum, et aliis omnibus que suam respiciant conscientiam manere et conservare permittere; et mores et cerimonias omnes Romane Ecclesie in quibus educata est, pro se et suis omnibus consentire quod teneat et conservet; et capellanum habeat, qui sibi et suis, secundum Romanam Ecclesiam, continuo in divinis et spiritualibus omnibus celebret et ministret, et ipsam vel suos ab eisdem non distrahere aut querere, remove, directe vel indirecte. Et non tantum in spiritualibus, sed in temporalibus quoque contenti erimus, quod rictus et mores suos ytallicos, secundum quod affectare dicitur, teneat et conservet. Promittimus insuper per nos et heredes nostros, quod si casus contingeret, quem Deus avertat, quod nos, vivente ipsa, a seculo migraremus, in suo nutu et libera voluntate stabit, reddere posse ad partes et consortes suos, et quantocumque decreverit, sibi licebit et permittetur redditum facere cum dotibus, arnis et bonis suis, et a nullo sibi denegabitur vel contradicetur ymmo iuxta mores Imperialis domus nostre, omni possibili honore et comitiva comitabitur et reducetur.

In quorum fidem et certitudinem sibi presentes litteras nostras fieri fecimus, consueti sigili nostri argentei circumaurati, more solito, nostro Despotati munimine validatas, propria manu nostra rubeis litteris grecis subscriptas, iuxta morem nostrum predictum.

Date in palatio residencie nostre civitatis Ministralis, anno a creacione mundi sex milibus nonigentis viginti septem, incarnationis vero sive nativitatis Domini nostri Jesu Christi millesimo quadringentesimo decimo nono, indicione XII, die vigesissima nona Madij.

Το πρωτότυπο κείμενο σώζεται σε περγαμηνή στο τμήμα Diplomatiko του R. Archivio di Stato της Φλωρεντίας

**γ) Μοτέττο του Guillaume Dufay,
αφιερωμένο στον γάμο της Κλεόπης Malatesta
με τον Δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο Β' Παλαιολόγο.**

Στίχοι :

- 1 *Vasilissa ergo gaude*
Quia es digna omni laude,
Cleophe, clara gestis
A tuis de Malatestis
- 5 *In Italia principibus*
Magnus et nobilimus.
Ex tuo viro clarior
Quia cunctis est nobilior
Romeorum est despotus,
- 10 *Quem colit mundus totus*
In porphuro est genitus
A deo missus celitus.
Juvenali etate
Polles et formositate
- 15 *Ingenio multum fecunda*
Et utraque lingua facunda
Ac clarior es virtutibus
Prae aliis hominibus

Τερόρος :

Concupivit rex decorem tuum
Quoniam ipse est dominus tuus.

*Dufay, Vasilissa Ergo Gaude 102- 103, έθδ. L. Holford - Strevens, Du Fay the Poet?
Problems in the Texts of his Motets, EMH 16 (1997) 97 -165.*

Παρτιτούρα (απόσπασμα) :

Guillaume Du Fay, Vasilissa, ergo gaude: 1

02/01 Vasilissa, ergo gaude - Concupivit rex Guillaume Du Fay

Cantus 1
 Va - - si - lis - sa, er - - go - - gau - da,

Resolutio
 Va - - si - lis - sa,

Cantus 2

Contratenor

Tenor

7

Qui - - t' es - di - - gus om - - ni
 er - - go - - gau - da, Qui - - t' es - di - -

16

da,
 gus om - - ni lan - da,

D-00

**δ) Μπαλλάτα του Hugo de Lantins,
αφιερωμένη στο γάμο της Κλεόπας Malatesta
με τον Δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο Β' Παλαιολόγο.**

- 1 *Tra quanta regione e sol si mobile*
Gira e regard cum interia fede
Quanto ti Sparta, beata non rede
Tu fosti albergo di Elena regina
- 5 *Che per tant che fé*
Stanchò le force de che scripse may.
Ora possedi cosa più divina,
Madona Cleophe,
De Malatesti, nata come say.
- 10 *Quest' en le lode e le possance c' hay*
Gionto a l' impero de Constantinopele.
Cum tanta baronia sí grande e nobele.

Hugo de Lantins, Tra quanta regione 106, έθδ. L. Holford - Streovens, Du Fay the Poet? Problems in the Texts of his Motets, EMH 16 (1997) 97 -102.

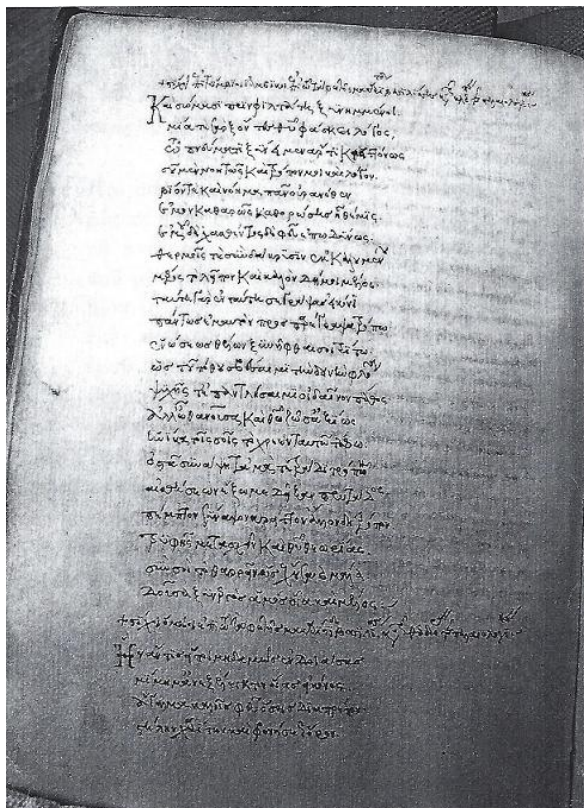
**ε) Επιστολή της Batista Malatesta του Montelfeltro
προς τον Πάπα Μαρτίνο Ε΄**

Paveo equidem, beatissime pater, nec mediocriter vereor, cum inscia muliercula sim, tue celsitudinis aures inquietare incomptis verbulis meis. Sed diuturne et innumerabiles angustie illius videlicet fidelis ancille tue, fama quam in parte sum expert, oris claustra propulsant, maxime cum non pro secularibus commodis tuam sanctitatem decreverim exorare, ymno anime salutem<concernetibus>. Que pro integritate catholice fidei tot et tanta perpessa est, quanta neminem his temporibus substinuisse cognovi. Quamquam igitur tui me terreat magnitudo, vis tamen cause, que me medullitus angit et afficit, tuaque benignitas atque humanitas ausum prebent. Quapropter muliebri timiditate deposita, coram venerandis tue sanctitatis prostrata vestigiis, eandem simpliciter et <tr>emebunde depono, ne animam, pro qua Iesus Christus non recusavit crucis subire supplitium, suo derelinquat patrocinio destitutam. Nosti enim, b (eatissime) p(ater), quod ovicula illa tua non absque consensu tuo corporaliter a grege seiuncta est; ne igitur sequestretur et mente, inquire eam, optime pastor, et illius imitari velis exemplum, cuius vicem geris in terris, qui errantem propriis humeris reduxit ad caulas. Timendum namque est, ne mens illa, que invisibili subsidio roborata hucusque, incredibili formidine inmota, permansit, deinceps pusillanimitate deficiat, presertim si in mediis fluctibus desertam se senserit nec saltem manum porrigi sublevantem. Cum ergo fidei orthodoxe defensor et gubernator existis, illa, que pro fide servanda tot pericula patitur et erumpnas, a quo nisi a b (eatitudine) tua potest et debet auxilium postulare, cui et potissimum incumbit cura et adest potentia. Eya ergo, s(anctissime) pater, consurge in defensionem constantissime filie, que tibi sanguine et spiritu coniuncta est, eoque vigilantius, quo nunc acrius impugnatam agnoveris a bello utique domestico et intestina pugna. Venerabilis namque pater presentium lator sanctitati tue omnia seriose expositurus adveniet. Quem cum audiveris, nisi sis finice alias silice natus hyrcanarum tigrium lacte nutritus, absque dubio movebuntur omnia viscera tua, solitaque tua pietate devictus celerrime et benigne subvenies indigenti, minimeque huiusmodi opus erit in posterum, sed potius gratiarum actione apud beatitudinem tuam, cuius pedibus me humiliter et constantissime recommitto.

Επιστολή Batista Moltefeltro, εκδ. G. Hofmann, Kirchengeschichtliches zur Ehe des Herrschers Theodor II Palaiologos (1407-1443), OS 4 (1955) 121-137 (κείμενο 133-134).

στ) ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΣΤΙΧΟΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ ΙΑΜΒΙΚΟΙ

Ἐπί τῷ τάφῳ τῆς μακαρίτιδος βασιλίσσης κυρᾶς Κλεόπης τῆς
Παλαιολογίνης.

Καὶ σώμασι πρὶν, φιλιάτη, ξονημμένοι
Μία τε σὰρξ ὄντες, θεοῦ φάσκει λόγος,
τῷ πνεύματι ξῶνιμεν ἄρτι κρειπτόνως,
Σοῦ μὲν νοητῶς καὶ τρόπον μοι καὶ λόγον
5 βίον τε καὶ νόημα πᾶν οὐρανόθεν
ἐμόν καθαρῶς καθορώσης ἧ θέμις,
ἐμοῦ διχασθέντος δέ, φεῦ, ἐπωδόνως
θερμοῖς τε σὺν δάκρυσιν ἐκκαλουμένοι
μέρος τὸ λεῖτον καὶ καλὸν δὴ μοι μέλος.
10 Ταῦτη γὰρ ἐν ταύτῃ σε γράφας εἰκόνι
πάντως ἐμαυτὸν προσπαρέγραφα τρόπῳ,
ἐνώσεως θέλων ξονηθῆναι σοι τρίτῳ,
ὡς τοῦ πόθου σβέσαιμι τὴν δεινὴν φλόγα
ψυχῆς τ' ἐπαντλήσοιμι οἰδαῖνον πάθος.
15 Ἄλλ' ὧ̄ θανοῦσα καὶ θεῶ ζῶσ' ἀξίως,
ἠνίκα τοῖς σοῖς τὸ χρεῶν ταύτῳ τάφῳ
ὄστ' ἀ συνάψῃ τὰ μὰ τετράδι τρόπων
αισθήσεων ἔξω με δεῖξαν πεντάδος,
πέμπτον σύναψον κρείττον' ἄλλον δὴ τρόπον
20 τρυφῆς μετασχεῖν καὶ θεοῦ θεωρίας,
σὺν σοὶ τὸ θαρρεῖν ὡς ἔχουσα καὶ μάλα
δοῦσα ξονεργὸς ἀμὸς οἶα καὶ μέλος

II. ΕΙΚΟΝΕΣ :

Εικ. 1 . Μυστράς - Γενική άποψη της καστροπολιτείας

Εικ. 2 . Μυστράς - Παλάτια

Εικ. 3. Μυστράς - Η Αγία Σοφία (Ζωοδότης Χριστός)

Εικ. 4 . Μυστράς - Αγία Σοφία (ΝΑ παρεκκλήσιο) : Η Γέννηση της Παναγίας

Εικ. 5 . Μυστράς - Περιβλεπτος

Εικ. 6 . Μυστράς - Περιβλεπτος (ΒΑ Πύλη) : Πλάκα με το σταυρόσημο σύμπλεγμα της Περιβλέπτου, που κρατούν εραλδικοί λέοντες

Εικ. 7 . Μυστράς - Μουσείο : Τμήματα επιστολίου με τα μονογράμματα «Ζαμπέα Ντε Λεζηνάω» και οικόσημο της Ισαβέλλας de Lusignan, συζύγου του δεσπότη Μανουήλ Καντακουζηνού

Εικ. 8-9 . Μυστράς - Μουσείο : Γυναικεία κόμη (α' μισό 15^ο αιώνα).
Αγία Σοφία, βόρεια στοά, υπόγειος τάφος, κατά σειρά
ο τρίτος από ανατολικά της δεύτερης σειράς τάφων (τάφος 5)

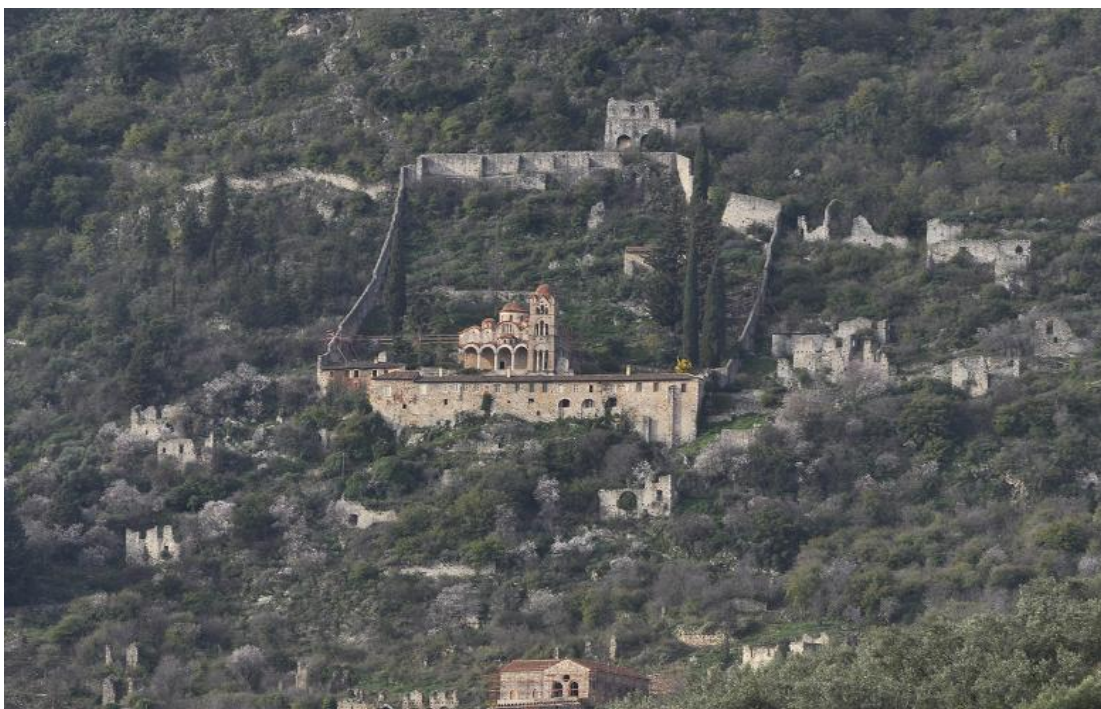
Εικ. 10. Μυστράς – Μονή Βροντοχίου, Οδηγήτρια (Αφεντικό)

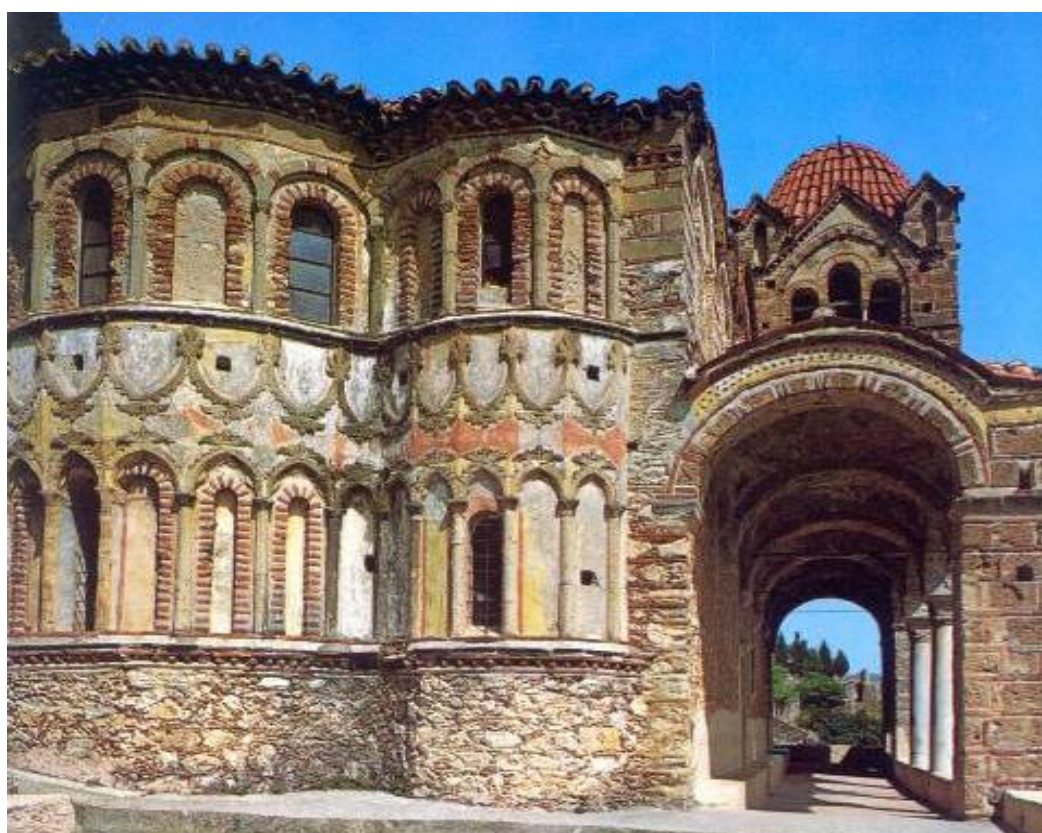
Εικ. 11. Μυστράς – Οδηγήτρια, ΒΔ παρεκκλήσιο : Παριστάνεται ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος, αριστερά με την επίσημη περιβολή του Δεσπότη και δεξιά με απλό ράσο ως μοναχός με το όνομα Θεοδώρητος

Εικ. 12. Μυστράς - Οδηγήτρια : Ταφικό πορτραίτο ζεύγους αξιωματούχων.
Η γυναίκα ακολουθεί τη δυτική μόδα (β' μισό 15^ο αιώνα)

Εικ. 13. Μυστράς – Παντάνασσα

Εικ. 14. Μυστράς – Παντάνασσα .
Δυτικές επιδράσεις στην ανατολική πλευρά